

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF KYRGHYZ REPUBLIC
NATIONAL CENTRE OF MANAS STUDIES
AND ARTISTIC CULTURE

THE «MEERIM» INTERNATIONAL
CHARITABLE FOUNDATION FOR
SUPPORT OF CHILDHOOD AND MATERNITY

KEDEYKAN

OLJOBAY and KYSHYMJAN

THE 9-TH VOLUME OF «EL ADABIATY»
(PEOPLE'S LITERATURE) SERIES

РЕДКОЛЛЕГИЯ:

АЙТМАТОВ Ч. Т. — башкы редактор
АКАЕВА М. Д.
АКМАТАЛИЕВ А. А. — башкы редактордун
орун басары
ДУЙШАЛИЕВ К.
ЖАЙНАКОВА А.
КАРЫПКУЛОВ А. К.
КЕБЕКОВА Б. К.
КЫРБАШЕВ К. К.
МАКЕШЕВ А.
МУСАЕВ С. М.
САПАРБАЕВ К. С. — башкы редактордун
орун басары

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЛУТТУК
ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫ
МАНАСТААНУУ ЖАНА КӨРКӨМ МАДАНИЯТТЫН
УЛУТТУК БОРБОРУ
ЭЛ АРАЛЫК «МЭЭРИМ» КАЙРЫМДУУЛУК
ФОНДУСУ

КЕДЕЙКАН ОЛЖОБАЙ менен КИШИМЖАН

«ЭЛ АДАБИЯТЫ» СЕРИЯСЫНЫН
9-ТОМУ

Филология илимдеринин доктору, профессор
АБДЫЛДАЖАН АКМАТАЛИЕВДИН
жалпы редакциясы менен

Түзгөн, баш сөздөрүн жана түшүндүрмөлөрүн жазган
КАЗИЕВ ТОКОН.

Бишкек
«Шам» басмасы, 1997

ББК 82.3 2 Ки-6
К-33

«Эл адабияты» сериясы
Көркөмдөгөн сүрөтчүсү Р. Исаков

К-33 **Кедейкан. Олжобай менен Кишимжан:** Эпостор / А. Акматалиевдин жалпы редакциясы менен. Түз. Т. Казиев; Сүрөтчүсү Р. Исаков, илл. («Эл адабияты»), Кырг. У. И. А. ж.б. — Б.: Шам, 1997—424 б.

ISBN 5-7499-0056-8

Кыргыз элинин кенже эпосунан болгон «Кедейкан» жана «Олжобай менен Кишимжандын» бул басылышында кыскартуусуз, оңдоп-түзөтүүлөрсүз толук варианттары жарыяланып отурат. Андыктан окурмандар арасында зор ынтызарлыкты жаратып, сүймөнчүлүккө ээ болору талашсыз.

К $\frac{4702300500}{М 455 (II) — 97}$ 57-1997

ББК 82. 3 2Ки-6

Басмага Манастануу жана көркөм маданияттын улуттук борборунун окумуштуулар Кеңеши тарабынан сунуш кылынган.

Рецензенти — филология илимдеринин кандидаты
КЕҢЕШ КЫРБАШЕВ
Атайын редактору — филология илимдеринин кандидаты
ЭСЕНАЛЫ АБДЫЛДАЕВ

© Манастануу жана көркөм маданияттын улуттук борбору

© Эл аралык «Мээрим» кайрымдуулук

© «Шам» басмасы 1997-ж.

ISBN 5-7499-0056-8

БАШ СӨЗ

Кыргыз эли байыртадан эле жөө жомоктордон баштап кенже жана көлөмдүү дастан, эпосторду айтуу менен ал оозеки түрүндө ооздон-оозго көчүп келе жатканы талашсыз нерсе. Элдик оозеки чыгармалардын ичинен көлөмдүү эпикалык чыгармалар мазмуну, формасы жана идеялык тематикалык өзгөчөлүктөрүнө байланыштуу баатырдык, лира-романтикалык жана социалдык-турмуштук эпостор деп үч топко бөлүштүрүлүп жүрөт. Биз кеп козгой турган «Кедейкан» эпосу булардын ичинен социалдык-турмуштук поэмалардын тобуна кирет. «Кедейкандагы» окуялардын мазмунуна, окуялардын баяндалышына, анын сөздүк түзүлүш өзгөчөлүктөрүнө жана ж.б. бөтөнчөлүктөрүнө караганда ал кийинки мезгилдерде пайда болгон деп божомолдоого болот. ("Чыгармада адам коомунун, күндөлүк турмуш тиричилигинин алгачкы учурларынан кабар берген, адам менен жаратылыш күчтөрүнүн ортосундагы талаш-тартыш, күрөштөрдү баяндаган , «Кожожаштагыдай», же «Төштүк» эпосуна мүнөздүү болгон фантастикалык-архаикалык окуя, сүрөттөө, баяндоолор дээрлик жок. Мында нагыз элдик үмүт, тилек, жакшы турмуш, «адилеттүү кандар» жөнүндөгү ой, кыялдануулар, кызыктуу берилип, Азимкан өңдүү акылсыз адамдын эл башкарууга жөндөмү жоктугу, зулумдугу, Ак эшкенди олуя катары көрүп, элдин сөзүн, турмуш тиричилигин этибарга албастан жөндөн жөн эле Кедейге тактысын тарттырып жиберилиши жогорку көркөмдүктө, чеберчиликте чагылдырылат. В. В. Радловдун «Кыргыздар өздөрүмүн ырларында кандайдыр бир керемет, укмуштуу дүйнөнү баалабастан, өз турмуш, ой сезимин жана умтулууларын, кыскасы коомдун ар бир мүчөсүндө жашаган идеалды даңктап ырдашкан. Угуучуларга ашкере апырт малуу жана табияттан тышкары турган окуя эмес, нагыз турмуш, реалдуу жагдай зор рахат алып келген. («Радлов В. В. «Образцы народной литературы северных тюркских племен». ч. V. Сб. 1885, предисловие, с. 6) деген аныктама жана ал залкар окумуштуунун байкоосу «Кедейкан» поэмасына да мүнөздүү көрүнүш.

Бул кенже эпос адегенде эле өткөндөгү кыргыз элинин бир убактарда башынан өткөргөн оор турмушун кара сөз түрүндө баяндоо менен башталат. Сөзүбүз кургак болбос үчүн фактыга кайрылалы. Демек, чыгарма оозеки айтылып келген жомоктор сыяктуу эле: «Илгери өткөн заманда кыргыз эли катуу ачарчылыкка учурап, алдуусу тентип-тебип оокат кылып, алсыздары кайың саап, кыздар шимүүм шимип, эл жардылыктан итке минип, азып тозот. Ошондо кыргыздан Курама, Сары деген эки бир тууган киши түркмөн элине тентип барган»... деп башталат. Өткөндө жоокерчилик менен көчмөн турмушта жашаган кыргыз эли үчүн мындай оор, кыйын күндөр, ачарчылык жана катаал турмуш көп кездешүүчү мүнөздүү көрүнүш, учурлардан болгондугуна толук түшүнүүгө болот.

«Кедейкан» поэмасынын окуялары окугандан кийин ал эки бөлүкчөдөн турары белгилүү болот. Биринчи бөлүкчөдө Кедейдин (Керээздин) ачарчылыктан кийинки жетимдик турмушу, Рүлсанаа аттуу жетим-жесир, бей-бечерага кайрымдуу кемпирдин асыранды баласы болгону, жаш кезинен эле өткүр, чыйрак чыгып бай бектердин мал мүлкүн уурдашы, ошол себептүү Залимкандын зынданына түшүшү, андан качып чыгып Ак эшкенге барышы жана акыл, айлакерлик менен Азимкандын тагына миниши сыяктуу окуялар баяндалат. Ал эми экинчи бөлүкчөсүндө кандыктан ажырагандан кийин Азимкандын үй-бүлөсү менен тентип-тебип, көп азап-тозокторду тартып бири-биринен адашып, ар тарапка тарап кеткен үй-бүлөсүнүн эң акырында бирин бири табышып кайрадан жакшы турмушка келиши менен аяктайт.

«Кедейкан» атактуу акын Токтогул Сатылганов менен Калык Акиевдин айтуусу боюнча тандалып алынып, 1938-жылы биринчи жолу жарык көргөн. Бул жарыяланышын, кол жазма катары кабыл алуубуз керек. Ал эми кийинки 1970-жылкы басылышында мурдагыга караганда бир катар кыскартуулар жана түзөтүүлөр менен берилген. Ага биз кийинчерээк кайрылабыз.

Кедейканды өз кезегинде А. Үсөнбаев да айткан. Ал кишиден жазылып алынган вариант көлөмү жана мазмуну тарабынан тайкы болгондуктан басыла элек. Ага да төмөндө кайрылабыз. Белгилүү окумуштуу-фольклорист В. Я. Пропптун: «Эпостун мазмуну ар дайым күрөш жана жеңиш менен бүтөт» деген аныктамасына ылайык кайсы гана эпос, поэманы албагын, ал баатырдык, социалдык-турмуштук же романтикалык мазмунунда, тематикасында ар дайым күрөш, чийеленишкен сюжет, окуялар кездешпей койбойт. Андай поэма, эпостордо баяндалган окуя, күрөштөр, көбүнчө жеңиш менен аяктайт. Бул жерде В. Я. Пропптун аныктамасында «жеңиш» деген сөз, термин («победа») кеңири, жалпыланган маанисинде колдонулган. Кээде айрым эпостук чыгармаларда окуялар, күрөштөр трагедия, кайгы менен бүткөн учурлар да кездешет. «Козу Көрпөм менен Баян сулуу», «Тахир жана Зухра», «Олжобай менен Кишимжан» аттуу романтикалык поэмаларда окуя кайгы, муң, өлүм, ажырашуулар менен бүтөт. Бирок ушул эле чыгармалардагы жалпы идеялык мазмун, айтылуучу ой таптакыр эле пессимизмди, аргасыздыкты билдирүүчү жалпылоо, жыныстык менен чектелбейт. Жогоруда эскертилгендей жалпы мазмун, идея жеңиш чил оптимисттик мазмунга, мүнөзгө ээ. Башкы он каармандар жеңилсе да чындык, акыйкаттык, белгилүү деңгээлде жеңиш да ошолор тарапта калат. Ал чыгармалардагы — башкы идея, мазмун, пафос ушундай. «Кедейкан» поэмасында да баяндалган окуялар В. Я. Пропп белгилегендей башкы каармандардын жеңиши салтанаты менен бүтөт, жакшылык менен аяктайт.

1954-жылы Фрунзеде «Кенже эпостордун элдүүлүгүн аныктоого карата» атуу конференция өткөрүлгөн. Ал конференцияда «Саринжи-Бөкөй», «Жаныш-Байыш», «Кедейкан» ж.б. көп поэмалардын идеялык — мазмуну, багыты боюнча талкуу жүргөн. Бир топ чыгармалардын башкы каармандары кандар, бектер болгондугу үчүн эле идеялык багы, мазмуну боюнча жараксыз» элдик идеялардан алыс турган мурастар делинген сыяктуу бир жактуу пикирлер айтылган. Ошондой чыгармалардын ичинде «Кедейкан» поэмасынын экинчи бөлүгү да сынга алынган эле. Анарым сүйлөгөндөр поэманын биринчи бөлүгү менен экинчи бөлүгүнүн ортосунда эч кандай байланыш жок. Биринчи бөлүгү идеялык жактан таза, себеби баш каарманы төмөнкү катмардан, эл арасынан чыккан бечара кедей, өзүнүн таптык душмандарын жеңүү менен кандыкка жетишти, экинчи бөлүгү, тескерисинче идеясы боюнча начар, себеби далай азап тозокторду көргөндөн кийин Азимкан кайра кан болот, андай болбоосу керек эле, ошондуктан экинчи бөлүк жараксыз деген пикирлерди айтышкан. Жазма адабияттын салт эрежелерин, баяндоо, сүрөттөө ыкмаларын фольклордук чыгармаларга формалдуу түрдө таңуулашып, фольклордук чыгармалардын жанрдык спецификалык бөтөнчөлүктөрүнө көп маани беришпеген эле. Жогоруда эскерилгендей, «Кедейкан» поэмасынын экинчи бөлүгү идеялык мазмуну боюнча жараксыз дегендей бир жактуу жыйынтык, жалпылоолор чыгарылып, натыйжада поэманын экинчи бөлүгү кийинки басылыштарында алынып ташталып келди.

Андан кийин 1950-жылдын биринчи жарымында кыргыз эл эпостору жөнүндө дагы бир топ талкуулар болду. «Манастан» баштап, «Жаныш-Байыш», «Саринжи Бөкөй», «Кедейкан» ж.б. чыгармалар идеялык-мазмуну, багыты боюнча элдик мүдөө, ой, тилекти билдиришкен жогорку көркөмдүктөгү баалуу маданий мурастар болуп эсептелет делинген объективдүү жыйынтыктар, жалпылоолор чыгарылды.

«Кедейкан» поэмасынын экинчи бөлүгү жөнүндө деле ушундай мазмун, мааниде айтууга болот. Экинчи бөлүктө да эзелтеден бери жомок жанрында жашап келеткан идея, мотив ишке ашат. Окуя традициялуу, туруктуу сюжет, мотивдерден туруп, жакшылык, кубаныч, жеңиш менен аяктайт. «Кедейкан» мурун эл арасында жомок түрүндө айтылып, андан кийин ыр жана кара сөз түрүндөгү эпикалык чыгармага айланса да анда айрым сюжеттик мотивдери, башкы каарман — Кедейдин образы боюнча башка бир поэмалардагы эл арасында кеңири белгилүү сюжеттик линияларды, образдарды эске түшүргөн учурлар да кездешет. Тагыраак айтканда Кедейкан менен Орто Азия элдеринин — түркмөн, өзбек, тажик жана азербайжан элинде кеңири белгилүү «Көроглы» дастанынын башкы каарманы Көроглы менен Кедейдин образдарында даана байкалган бир топ жалпылыктар, окшоштуктар бар. Кедейкан сыяктуу эле түркмөн, азербайжандардын «Көроглы» аттуу романтикалык поэмасында Көроглы 40 жигити менен кандардын, бектердин, белгилүү адамдардын мал-мүлкүн тонойт, жөнөкөй бен-бечара, букараларга тийбейт, элдин таламын талашууга, кызыкчылыгын коргоого аракеттенет. Ал эл үчүн кан, бектерден өч алат.

«Кедейкан» поэмасынын башка элдердин эпикалык чыгармалары менен айрым сюжет мотивдери, башкы каармандарынын жалпылыгы, окшоштугу менен үндөшүп турушу, ал элдердин ортолорундагы өткөндөгү жашоо-тиричиликтеринин жалпылыгына чарбалык, маданий байланыш катышына, тагдырларынын, басып өткөн жолунун бирдейлигине күбө болгонсуйт. Демек, жөнөкөй адамдын кандыкка жетип адилеттүү, жалпы элге карамдуу кан болушу менен жыргал турмушка жеткиргени жөнүндөгү жалпы элдик ой, тилектер, легендалар ар бир элде жашап келгендигине жана ошондой кыял, тилектердин негизинде «Кедейкан» сыяктуу тема, мазмуну боюнча окшош эпикалык чыгармалардын жаралгандыгына күбө болот. «Кедейкан» поэмасы менен башка элдик чыгармалардагы мындай жакындык окшоштуктар каармандардын образдарындагы бирдейлик, жалпылыктар менен гана чектелбейт. Айрым сюжеттик мотив, линиялар персонаждардын аттары боюнча айырмаланганы менен окуялардын өнүгүшү жана бүтүшү жагынан өтө эле жакын учурлар да байкалат. Ж.Таштемировдун ¹ байкоосунда «Кедейкан» поэмасынын экинчи бөлүгү, б.а. Азимкандын тактыдан ажырагандан кийинки турмушу, башынан өткөн окуялары, эң акырында Токтогулдун варианты боюнча кайра увазир, А. Үсөнбаевдикинде кан болушу менен өзбек элинде айтылуучу, «Кунтугмуш»² аттуу романтикалык поэма менен үндөшөт. «Кунтугмушта» бирин-бири сүйүшкөн эки жаш далай тоскоолдуктарды жеңип, ата-энесинин эркине макул болбой, эң акырында турган жеринен качып чыгышат, үйлөнүшөт, эгиз балалуу болушат. Балдары менен ээн чөлдө жол жүрүп баратышып, алсырап жатып калышат. Ал Арга жол тарткан кербендер жолугуп, аялын Холбеканы алып кетишет. Атасы эки баласы менен аялын издеп баратып бир баласын сууга агызып, экинчисин карышкырга алдырып жиберет. Эң акырында атасы аялын, балдарын таап, башына хандын учурган дөөлөт кушу конуп бир шаарга кан болуп калат.

Бул жерде көрүнгөндөй Холбека менен анын сүйгөн жарынын башынан өткөргөндөрү Азимкан менен Гүлайымдын ажырашып жана кайта табышканы, балдарынын айрылып кайра кошулушканы менен окшош болуп калат. «Көроглы» поэмасында аталган «Чембил», «Чамбыл» деген жер, шаары аты «Кедейканда» да учурайт.

¹ Таштемиров. Кыргыз элинин социалдык-турмуштук поэмалары жөнүндө. Кыргыз ИАКИ боюнча. Кол жазмалар фондусу. Инв. № 1633.

² «Кунтугмуш» ва Холбека. Айтвучи Алим Хаккулов. 1977-жыл.

Дегинкиси бардык эле элдик чыгармаларда, эпос, поэмаларда, башка бир элдердин фольклорундагы сюжет, мотивдерди эске түшүргөн учурлар көп кездешери белгилүү. Себеби андай чыгармалар бир эле кыска мөөнөттө, бир эле акын, ырчы аркылуу жарала калбайт. Эпос, поэмалардын жаралышы, өнүгүшү өтө татаал процесс, узак мезгилди талап кылат, далай-далай өзгөрүүлөргө учурайт, кээде жанаша жашаган, экономикалык, маданий байланышы бар элдердин оозеки чыгармачылыктары бир-бирине түздөн-түз таасир этиши, мазмун, тема жактарынан бирин-бири байытып турушу толук закон ченемдүү көрүнүш. «Кедейкандагы» окшош мотив, сюжеттерди, образ түзүүдөгү жалпылыктарды ушундай учурлар менен түшүндүрүүгө болот. Ал эми «Кедейкан» поэмасында башка элдердин оозеки чыгармаларында кездешүүчү сюжет, мотивдер бар, ошондуктан алар жасалма кошумчалар, биринчи бөлүктүн түздөн-түз уландысы эмес, экинчи бөлүк Токтогулдун варианты болбоосу керек деген сыяктуу бүшүркөөлөр, эрүүлөр, бир жактуу, үстүрт жалп ылоологон, тыянак экендигинде шек жок. Көптөгөн эскермелерге караганда «улуу акын Токтогул үгүт, насыят, сүйүү, философиялык маанидеги толгон чыгармаларды ырдоо, жаратуу менен чектелбестен ири-ири эпос поэмаларды да аткарган. Токтогулдун өмүр баянын, чыгармачылыгын иликтөөгө көп көңүл бурган Ж.Таштемиров акындын ар кыл бай чыгармачылыгы жөнүндө минтип жазат: «Курманбек», «Жаныш-Байыш», «Саринжи-Бөкөй», «Кожожаш», «Нарыккан», «Олжобай менен Кишимжан», «Кедейкан» өңдүү кенже эпосторду таасын айта турган. Акынды көрүп-билип жүргөн замандаштары: «Токтогул «Манас» эпосун чоң манасчылардан кем айтчу эмес» деп, аңыз менен кеп кылышат». 1920-жылдары Токтогулду көргөн, анын ырларын жана башка чыгармаларын өз оозунан уккан Шекербек Шеркулов, Токтогул көп кырдуу өнөрү, чеберлиги, «Кедейкан» поэмасын, болгондо да экинчи бөлүгүн да билгендеги, айткандыгы тууралуу буларды эскертет: «1927-жылы күзүндө Током Түлөкабыл деген кишинин үйүнө келип калды,- Токо, сиздин ырыңыз түпсүз деңиздей. Эми көпчүлүк сизден бир-эки дастан айтып берсе деп суранышат. Туш-туштан Баястандын сөзүн кубатташып: — ошентип, Токо,- дешип олтургандар чуулдашып калышты. Анда Током колуна комузун алып, мындай деп баштап калды:

Никелеп алган жары жок,
Бир түп тиккен талы жок,
Бир жерге салган тамы жок,
Ак эшкенге Кедейкан
Барганын айтып берсемби?
Азимкандын тактысын
Алганын айтып берсемби?
Ырайкан менен Медеткан
Балдарынан айрылган
Күлайымдай сулуунун
Арманын айтып берсемби?

деп ырдап андан ары «Кедейкан» жөнүндө бир чай кайнам талыкпай ырдаганына күбө болгон экен Ш. Шеркулов. Демек «Кедейкан» поэмасынын биринчи жана экинчи бөлүктөрүн Токтогулдун айтканы жогорку мисалдардан ачык эле көрүнүп турбайбы. Демек, экинчи бөлүк, биринчи бөлүк менен эч кандай байланышы жок жана идеялык мазмуну жагынан да төмөн, көркөмдүгү да начар деген жалпылоо жыйынтыктардын эч негизи, далили жок экендиги түшүндүрмөсүз эле көрүнүп турбайбы. Калыктан жазылып алынган Калык менен Токтогулдун варианты, негизинен идеялык-мазмуну жана көркөмдүгү боюнча башка белгилүү эпос, поэмалардан кем турбаган, кээде кайсы бирлерине салыштырганда жогору турган

чыгармалардын бири. «Кедейкан» эл арасында, угуучуларга кеңири тараган таанымал поэмалардан. Поэма, жогоруда эскерилгидей, Калыктын айтуусунда Токтогулдун варианты боюнча 1938-жылы жарык көргөнүн эскердик. Элдик оозеки чыгармалардын башка үлгүлөрү сыяктуу эле «Кедейкан» эпосу да мезгил-мезгили менен басмада жарыяланып келатат. 1938-жылы биринчи жолу жарык көргөн китебинен кийин 1950-жылы кайра басылды. Аны Т. Үмөталиев даярдаган, чакан баш сөз жазылган. Поэма өзүнчө китепче түрүндө эмес Токтогулдун ыр жыйнактарынын биринин ичине кирген. Бул басылышында «Кедейкан» поэмасы 1938-жылкы жарыяланган тексттен алда канча алыстап кеткен, айрым ыр саптары кыскартылса, тескерисинче, кошумча ыр саптары да көп учурайт. Кайсы бир ыр саптары «түзөтүлүп» жиберилген жерлери да аз эмес. Алардын бардыгына токтолуп отурса өзүнчө бир текстологиялык макала жазыла тургандай.

Ушул басылышынан кийин «Кедейкан» үчүнчү жолу 1956-жылы жарык көрдү. Бул жолу да «Кедейкан» өзүнчө китеп түрүндө эмес Токтогулдун ырлар жыйнагынын ичинде басылган. Баш сөз жазып, ар түр түшүндүрмөлөр берүү менен аны басмага Д. Сулайманов даярдаган. Бул басылышында «Кедейкандын» тексти бүт берилген эмес, б.а. биринчи бөлүгү гана басылган. Д. Сулайманов даярдаган «Кедейканда» экинчи бөлүм жок. 1938-жылкы басылышына салыштырганда ар түр деңгээлдеги алымчалар (кыскартуулар), кошумчалар, бузуу-оңдоолор 1956-жылкы басылышында да бир топ жерлерде кездешет. Алардын бардыгына эмес айрымдарына гана кыскача токтолуп өтөлү. 1938-жылкы басылышындагы «чуулдаган арызын» (19-бет) дегенден кийин:

Бир Кедейдин дартынан
Бирөө айтат мүлкүм чачылды
Канча айткан арызында, деген

саптар түшүп калган, кыскартылган (1956-жылкы басылышы, 267-6.)
«Бир түнөтүп койчумун» (1938ж. 21-6.) дегенден кийинки

Алсыз жетим Кедейге,
Акыл берген болчумун делинген саптардан кийин

эки сап кыскартылган (1938ж. 21-6. 1956ж. 268-6.).

Балам, сага өчөшүшкөн жоо каптап (26-6.)³ дегенден кийин 7 сап түшүп калган (270-6.) «Айла кетип курудум» (27-6. 1938ж.) дегенден кийин 11 сап түшүп калган. (270-6.) «Өзүңдөй элдин канына» (23) дегенден кийин 20 сап түшүп калган.

Загырга бийлик чечилсе (24-6.)

Загырга боорун ачыса (271-6.) (бузулган)

Танапты салышып ордон Кедейди чыгарып алышып алтоо антташып качып чыгышты. (31).

Танапты салып ордон Кедейди чыгарды (272) (бузулган) алтоо Кедей жетимдин энесинин үйүнө келип, Кедей жетим келер менен энесинин мойнун кучактап, энеси жана жолдоштору менен коштошуп, Кедейдин айтканы. (31-6.).

Кедей жетим келер менен энесинин мойнун кучактап, энеси жана жолдоштору коштошту (272) (Бузулган, кыскартылган, түзүүчү өзү кандай кааласа ошондой кылган) ж.б. Мындай мисалдар өтө көп.

³ Биринчи кашаанын ичиндеги биринчи цифралар Токтогул менен Калыктын варианттарындагы тексттин беттерин билдирет. Кийинки кашаадагы цифралар 1956-жылкы жарыяланган «Кедейкандын» беттерин көрсөтөт.

1958-жылы Токтогулдун эки томдук жыйнагынын ичинде «Кедейкан» поэмасынын биринчи бөлүгү басылды. Баш сөз жана түшүндүрмөлөрдү Ж.Таштемиров жазган. Бирок бул басылышында да эркин түрдөгү оңдоо, түзөтүүлөр аз эмес. Анын бардыгына чакан баш сөздө токтолуп отурууга мүмкүнчүлүк да жок. Бир эле кичине мисал: Чыгарма төмөнкүдөй жыйынтык менен бүтөт: «Көңүлү жайланып Хиваны жердей берет, элге тынч, бейбечараларга кайрымдуу, калыс жана камкор жетекчи болот». 1938-жылкы басылышында мындай текст жок.

«Кедейкан» поэмасынын 1970-жылкы жарыяланышын да басмага Ж.Таштемиров даярдаган. Бул басылышында поэма толук (эки бөлүмү тең) берилген. Бул жолку басылышында кыскартуулар, кошумчалар болбогону менен оңдоо-түзөтүүлөр, бузуулар дагы эле арбын учурайт.

«Кедейкан» эпосу мына ушул жолку биз сунуш кылган басылышында биринчи жолу кыскартуусуз, оңдоп түзөтүүлөрсүз толук варианты жарыяланып олтурат. Ошондуктан бул чыгарма окурмандар арасында зор ынтызарлыкты туудуруп, сүймөнчүлүккө айланат го деген ишенимдебиз.

Бирок 1970-жылкы басылышында да көп болбосо да аздыр-көптүр оңдоо-түзөтүүлөр кездешет. Айрымдарын окуучуларга сунуш кылып көрөлү.

Отузумда кылганмын (24)

Отузунда калганмын (30)

Таянып барып өлөргө (26)

Таянып берип өлөргө (32)

Кыйба деген шаар бар. Анын Азимкан деген каны бар. Ак эшен деген эшени дагы бар (34) (асты сызылган сүйлөмдөр түшүп калган (38)

Эч адам аны сурабай

Садага жок, кайыр жок

Какшап жаткан убагым (36)

Эч адам жок, кайыр жок

Какшап жаткан убагым (36)

(кыскартылган жана бузулган)

Жайнамазан салайын (39)

Жайнамаңды салайын (42)

(бузулган)

Бейнамаздан чочуйсуң (40)

Бейнамаздан чокуйсуң (43)

Аркамда калган туяк жок (42)

Акырет кетсем чырак жок (49)

(асты сызылган саптар түшүп калган)

Чачымдан көп күнөмүм (51)

дегенден кийин 4 сап түшүп калган. (50)

Ууру болсоң тыякта (54)

Ууру Кедей арамың (52) (бузулган)

Мындай кыскартуулар, бузулуп берүүлөр ыр саптарында гана эмес кара сөз түрүндөгү тексттерде да көп учурайт. «Кедейкандын» ар бир басылышында ар бир түзүүчү ушундай өзгөртүү, бузууларды, кээде кошумчаларды киргизип отурса поэманын түп нускасынан эмне калат деген суроо өзүнөн-өзү туулат. «Кедейкандын» 1938-жылы жарык көргөн варианты бүгүн эл арасында чанда-чанда гана учурап калды. Кийинки басылыштарында жогоруда келтирилген мисалдардап көрүнгөндөй ар түрдүү мүнөздөгү кыскартуулар, өзгөртүүлөр, бузупоңдоолор ж.б.

тескери көрүнүш, учурлар өтө арбын. Чыгарманын толук текстин, бузулбаган, оңдолбогон, кыскартылбаган толук вариантын жарыкка чыгаруу зарылчылыгы мына ушундай шарттардын негизинде чыгып отурат. Текстти басмага даярдоодо эч кандай кыскартуулар оңдоолор же кошумчалар болгон жок. 1938-жылы чыккан текст негизинен оңдолбой, өзгөрүлбөй, бузулбай басмага даярдалды. Бирок ошол эле 1938-жылы жарык көргөн текстте да ачык эле байкалып, сезилип турган орфографиялык каталар, түшүп калган, бузулуп жазылган сөздөр да көп учурайт. Мына ушундай учурларды «оңдоого» туура келди. Оңдоолор кандай мүнөздө жүргөндүгү жөнүндө эч кандай шектенүү, бүшүркөө болбоосу үчүн, ачыктык, тактык үчүн мисалдарды келтирели.

Эзбеси Гүлсанаа кемпир: балам кош бол! (34-бет)

Оңдолгону — энеси.

Кими адал, ким арам,

Таксыр, калталарың байкайын (39-6.) Оңдолгону — байкайын.

Каргыш менен Кедейим

Касам ичип каргангын (40-6.)

Оңдолгону менен.

Атчабым жерде нолуң бар,

Нон толгон коонуң бар (44-6.)

Оңдолгону — нолуң.

Артык баш тартпа убайым (74-6.) Оңдолгону тартпа.

Жүүндү кантип көрдү экен

Күндө чыгым салдырып. (90-6.) Оңдолгону — жүзүндү.

Азимкан такты талашса

Кедейан сизди сайайбыз (94-6.) Оңдолгону — Шайлайбыз, Кедейкан.

Кедейкан болсун атым деп,

Арылса менин дартым,... (Экинчи саптын аягында «деп» түшүп калган, коштук).

Урмат кылар бекенбиз

Убайым кайгы кебимди (115-6.) Оңдолгону убайым.

Мунун кое туруп Азимкандан кабар алды (115-6.).

Оңдолгону — алалы.

Ачылар мекен мээнетин (154-6) Оңдолгону — бекен.

Мынчалык урма кылдыңыз бай (154-6.). Оңдолгону — урмат.

Эки жактан чыңырып ушакташып калышты. Оңдолгону — кучакташып.

Жакшы турса Азимдин

Бетине салайын.

Ажал жетип өлбөсөм,

Элим, мен боломун таалайың (88-6.) Экинчи сапта бир сөз түшүп калганы жана бир сөз бузулуп жазылганы байкалып турат. (Оңдолгону, толукталганы — бетинен анын сылайын).

Тексттин көп жерлеринде энчилүү аттар, жер, шаар аттары кичине тамга менен басылып калган жерлер да бир топ. Алсак көп убактарда Ак эшен, Кедейкан деген энчилүү аттар, Кермисин, Хыйва, Кундуз, Жылдыз деген жер, шаар аттары кичине тамга менен басылган. Аларды баш тамгалар менен жазып оңдодук. Мындан башка оңдоо, түзөтүүлөр, алымча-кошумчалар, кыскартуулар болгон жок.

Жогоруда эскерилгендей Токтогул менен Калыктын вариантынан башка «Кедейкан» поэмасынын дагы бир варианты бар. Ал — Алымкул Үсөнбаевге тийиштүү.

Аны 1923-жылы Каюм Мифтаков Таластан А. Үсөнбаевдин өз оозунан жазып алган. Ал вариант ошол мезгилден тартып ушул күнгө чейин Кыргыз Республикасынын Улуттук Илимдер Академиясынын «Манастаануу жана көркөм,

маданияттын улуттук борборунун» кол жазмалар фондусунда сакталып турат. А. Үсөнбаевдин варианты ушул мезгилге чейин эч жерде жарык көргөн эмес. 1964-жылы жарык көргөн Б. Кебекованын «Кедейкан» эпосунун идеясы көркөмдүк өзгөчөлүгү» аттуу эмгегинде гана ал вариант тууралуу азын-оолак пикир айтылган. Ал вариант жөнүндө басма сөз беттеринде да башка пикир, изилдөөлөр жок. А. Үсөнбаевдин вариантынын көлөмү жупуну, эки басма табактан анча-мынча гана ашат, же 1423 ыр сабынан турат. «Кедейкан» поэмасынын эки вариантында жалпы сюжеттик түзүлүштөр, мазмун боюнча окшоштуктар бар. Эки вариантында тең турмуштун запкысын көп тарткан, жетим жүрүп жетилген кедей жигит Азимкан аттуу кандын тагына минет. Экөөндө тең тагынан ажырап, тентип-терби кеткен Азимкан баяндалган окуянын аягында ар тарапка тарап кеткен катын-балдарын таап кайта Токтогул менен Калыктын вариантында увазирликке, А. Үсөнбаевдин вариантында хандыкка жетет ж.б. Ушундай жалпы окшоштуктар менен бирге эки вариантта ачык байкалган айырмачылыктар да бар. Алымкул айткан вариант: «Дайынча кедейдин Азимкандын ордуна хан болгону», «Азимкандын мусапырчылыгы», «Азимкандын кайра бак дөөлөттүү болгону» деген негизги үч бөлүкчөдөн туруу менен ошол эле үч башкы бөлүктөр дагы майдаланган он төрт темага бөлүнөт. Мындай майда темаларга бөлүү, же атоо Калык менен Токтогулдун вариантында жок. Баяндалган окуялардын мазмунуна жараша темаларга бөлүштүргөн — айтуучу эмес жыйноочу жана «Кедейканды» жазып алган К. Мифтаков болушу мүмкүн. Себеби, адетте, айтуучу өзүнүн баяндаган чыгармасынын мазмунун эч качан ырааттуу түрдө майда темаларга бөлүштүрүп отурбасы да түшүнүктүү: андай болууга мүмкүн да эмес. Эки вариант бири-биринен көлөм жагынан да кескин айырмаланышат. Калык менен Токтогулдуку төрт миң ыр сабынан ашат. А. Үсөнбаевдики жогоруда эскерилгендей 1423 сап. Токтогул менен Калыктын вариантындагы окуялар А. Үсөнбаевдин вариантында толук баяндалган эмес. «Кедейкандын» окуяларын баяндоо А. Үсөнбаевде түз эле Кедейдин Ак эшенге келишинен башталат. Кедейдин жетимдик турмушу, бой тартып чоңойгондон кийин жанына өзү сыяктуу жолдошторун топтоо менен бай, бектердин мал-мүлкүн талоо, карактоо, андан кийин зынданга түшүп качып чыгышы сыяктуу окуя, эпизоддор А. Үсөнбаевдин «Кедейканында» жок. Айрым эпизоддор Токтогул, Калыктын вариантындагыдай толук болбостон, үзүл-кесил, кыска баяндалат. Натыйжада кээде тигил же бул эпизоддордун ишенимдүүлүгү да бүдөмүк бойдон калат. Алсак, Кедей менен Ак эшен Азимкандын тагын сурап келишкенде, Азимкан эч айтышпастан, кыйналбай, кысталбай, күдүктөндөй туруп эле тактысын бере коет ж.б. А. Үсөнбаевдин вариантынын көлөм жагынан аз болушу ушундай шарттар менен түшүндүрүлөт.

Эки вариантта жер-суу, негизги каармандардын аттары боюнча да айырмачылыктар кездешет. Токтогул менен Калыктын вариантында тактан ажыраган Азимкан Таалип хандын элине качып, тентип барат да, кийин кандын увазир болот. А. Үсөнбаевдикинде Айдаркан элине келет да, өлгөн хандын ордуна хан болот. Токтогул менен Калыктыкында Кедейкандын өз аты — Керээз, Алымкулдукунда — Дайынча. Токтогул менен Калыктын вариантында Азимкандын аялы — Гүлайым, А. Үсөнбаевде — Акканыш. Бир эле эпизод, көрүнүш эки вариантта эки башкача сүрөттөлгөн учурлар да бар. Токтогул менен Калыктын вариантында Азимкан менен аялы алсырап жатканда жол жүрүп келеткан кербендер аларга төөнүн сүтүн беришет. Өзөгүнө сүт түшүп кеткен Азимкан менен Гүлайым эсин жоготуп жатып калышат. Азимкан эсинен танып уктап калганда кербендер Гүлайымдын сулуулугуна кызыгышып аны алып кете беришет. Бул эпизод Алымкулда мындайча сүрөттөлөт:

Бош төөгө мингин деп,
Барар жолун оң чыгар,
Биз менен кошо жүргүн деп,
Кедейди болсо падышанын,
Кербендер баркын бийледи.
Катыны менен Азимкан
Бош төөсүнө минеди,
Кербен менен кошо жүрөдү.

Бул эпизоддо жалпы окшоштуктар менен бирге айырмачылыктар да ачык байкалып турат. Токтогул менен Калыктын вариантында Райкан менен Медеттп баласыз бир падыша сатып алат, А. Үсөнбаевде билбей тааныбай хан болгондон кийин Азимкан, балдардын өз атасы сатып алат ж.б. Дагы ушул сыяктуу көп чоң мааниге ээ болбогон айырмачылык, бөтөнчөлүктөр бир топ.

Эки вариант — айтуучулардын жалпы эле турмуштук тажрыйбаларынан, талантынан ж.б. айырмачылыктарынан келип чыккан эки башка көркөмдүк бөтөнчөлүктөргө, стилге ээ. А. Үсөнбаевдин варианты Токтогул менен Калыктыкына караганда мазмуну жана көркөмдүк деңгээли боюнча бир топ эле төмөн турганы ачык байкалып турат. Айрым дурус саптар, баяндоо, сүрөттөөлөр менен бирге мааниси, угулуш, окулушу боюнча начар саптар да арбын кездешет:

Даңыйча деймин атымды,
Таксыр эшен эшитип,
Кедим сиздин затыңды.
Ач курсагын тоюнтуп,
Абыдан сыйлайт деген соң
Жетим, жесир бакырды.
Кызматың кылып, от жаксам
Тиер бекен бир салкын,
Саян майдан күнүңүз.

Элдик эпосторго мүнөздүү болбогон, кечээ эле жакында пайда болгон сөздөр, терминдер да А. Үсөнбаевдин вариантында бир топ:

Барчасы бирге эшендин,
Коомунда жүргөн эл эле.
Бир күнү күчүн береби
Дагы сурап бер дечү,
Даткаңдын сөзүн көрөлү.
Кайдан таптың жарыктык
Закончу кедей немени.
Аябай алтын так берсең,
Кийгизгин бедел чениңди.
Колтугуна суу бүркүп
Козголду партия жана эл.
Ылоого минген запас ат
Аябай камчы урады.
Жатканы жайсыз керебет
Ойлонгону керемет ж.б.

А. Үсөнбаевдин вариантында башка, өзгөчө коңшулаш өзбек, казак тилдеринен кирген сөздөр да арбын учурайт:

Жиберген киши келеди,
Эшенге кабар береди.
Ачууланып кедейге
Эшен таксыр келеди.
Бир күн да болсо падыша бол
Турайын Азимкандын элине
Азимкан тактын береди
Азимкан такты берди деп
Амма журт укту дареги.

Алымкулдун вариантын 1923-жылы Таластан жазып алган К. Мифтаков айтуучу тууралуу өмүр баянынан башка дагы мындай кабарларды берет: «Турган жери казак, кыргыздын чек арасы болуп, көбүрөөк казактарга акынчылык кылат. Табышы (үнү —Т. К.) жакшы, муңдуу болуп, акынчылыгы да жакшы. Жомок да билет. Ырчылыкка устасы, Эркебай бий, Бердибай уулу болуп он алты жашынан ырчылык, акынчылыкка берилген. Окуп, жаза билбейт. Мындан «Кедейкан» баш болуп 150-бет эл адабиятын жазып алдым». Демек, «Кедейкан» поэмасында башка тилдердеги сез, терминдердин арбын колдонулушу Алымкулдун «казактарга көбүрөөк акынчылык кылышы», чек арада аралаш жашашы менен түшүндүрүлөт. Ал эми «датка», «коом», «партия», «закончу» «запас ат» ж.б. эпоско мүнөздүү болбогон сөз тизмектери, терминдер — анохронизм неологизмдердин арбын учурашы поэманын мурун жазылбай, кийинки кездерде, 1920-жылдарда жазылышы жана жалпы эле айтуучунун жекече чыгармачылык бөтөнчөлүктөрү менен тыгыз байланыштуу. К. Мифтаковдун А. Үсөнбаев жөнүндөгү жогорудагы эскермесинде «Кедейканды» Алымкул акын 1911-жылда Чүй боюнда Токмок шаарынын жанында туруучу Молдо Ысак Шайбек уулунан үйрөнгөн экен» деген маалымат бар. Демек, Алымкулдун чыгармачылыгына, өзгөчө «Кедейканды» айтуусуна Ысак Шайбековдун таасири, анын стили, тили, баяндоо ыкмасы таасир эткендиги байкалат. Ысак Шайбеков да чыгыш оозеки жана кол жазма адабияты бөтөнчө казак оозеки адабияты менен кеңири тааныш болгон. «Шайбековдун адабий мектеби фольклор менен бирге, «Заркум», «Зал-зал», «Кыз Жибек», «Айман-Шолпан» сыяктуу казак элине мүнөздүү эски кысалар болгон» (С. Байкожоев, «Жазгыч акындар», Ф., 1959-ж. 23-б.) Ысактын айрым ырлары да формасы, интонациясы боюнча казак өлөңдөрүнө жакын.

Он жашымда өгүз кош жетеледим,
Ээ боло албай эки өгүзгө энтеледим.
Эгерде байдын уулу боло калсам,
Ат минип ашка, тойго кетер эдим, - дейт

Ысак Шайбеков өзүнүн автобиографиялык мүнөздөгү бир ырында.

«Кедейкандын» Алымкул айткан вариантынын мазмун, көркөмдүк жактан жупуну болушунун дагы бир топ себептери болушу мүмкүн. Алымкул «Кедейканды» Токтогул сыяктуу дасыккан таланттуу ырчы, акындардан үйрөнгөн эмес экен. Жогоруда эскерилгендей, ал Ысак Шайбековдон үйрөнгөн. Ысак Шайбеков болсо эпикалык көлөмдүү эпосторду көркүнө келтирип айткан чебер айтуучулардан болбогондугу анын чыгармачылык жолунан, биографиясынан да белгилүү. Алымкулдун вариантындагы окуялардын баяндалышына караганда айтуучу поэманын мазмунун толук үйрөнгөн эмес. Үзүл кесил гана эсте калгандарын айткан, өзүнчө чыгармачылык шык менен андан ары тереңдетип; өзгөчөлөнүп кете албаган.

Анын да ар түрдүү себептери болушу мүмкүн. 1920-жылдарда Алымкул ырчылык чыгармачылыгын жаңыдан гана баштап жүргөн, али такшала элек кези эле. Ушундай шарттардын натыйжасында Алымкулдун вариантында «Кедейкан» поэмасы көлөмү жагынан да чакан бойдон калган, көркөмдүгү да жогорку деңгээлде эмес. Бирок ушундай шарттарга карап аны такыр эле жарыялабай коюу, эстен чыгарып коюу да туура эмес. Мурун окуучулар, угуучулар Токтогул менен Калыктын вариантын гана билишсе, эми Алымкулдун «Кедейкан» эпосу боюнча өзүнчө варианты бар экендиги менен да аз да болсо кириш сөз аркылуу кабардар болушту.

Жогоруда сөз кылгандай колуңуздардагы, кыргыз элинин кенже эпосторунун бири «Кедейкандын» унутулуп баратышы, кийинки муундарыбызга жетпей калуу коркунучун туудурбай койбойт. Ошондуктан мурдагы түзүүчүлөр катары мен дагы Ж.Төлөевдин материалдарынан пайдаланып, кыскартуусуз 1938-жылкы басылышын негиз кылуу менен сунуш кылып отурабыз.

Кыргыз элинде айтылып келе жаткан белгилүү чоң эпос, дастандар сыяктуу эле лира-романтикалык чыгармалардын ичинен «Олжобай менен Кишимжан» чакан поэмалардын бири. Бул чыгармада да бардык эле элдик мурастарга тиешелүү мүнөз сүйүү темасы баяндалып, акыры эки жаштын ойлогон ою ишке ашпай кайгылуу өлүм менен аяктайт. Бул чакан дастанды да «Кедейкан» сыяктуу эле эки бөлүкчөгө бөлүүгө болот. Биринчиси Олжобайдын атасы кыпчактардан чыккан Солтобайдын кыз тандап, ага эч ким жакпай, акыры Чылмайрандагы Кулжыгачтын кыздары бар деп, ага баргандыгы, анын кызы Бегимжандын, ага жагып калгандыгы, акыры Кулжыгачтын айтканына макул болуп, өз эл-журту Кыпчакты таштап, Бегимжан үчүн Кулжыгачка бир чети бала, бир чети күйөө бала болуп келип туруп калышы, акыры бул жарык дүйнө менен кош айтышып, артында Олжобайдын калгандыгы, Олжобай менен Кишимжандын тең төрөлгөндүгү, эки жаштын бири бирин жакшы көрүп калгандыктары баяндалат.

Чыгармада баштан аяк сүйүү темасы, ошол кездеги дөөлөттүү бийлик ээлеринин адилетсиздиги кеңири баян этилет. Солтобай каза болгондон кийин карып калган тайатасы Кулжыгачтын кеби өтпөй калып, аталаш тууганы Кудак Олжобай менен Кишимжандын көңүлү жакындыгын билип калгандан кийин бул экөөнү бири биринен ажыратып, калың алуу үчүн Байназарга өзү бийлеп берүүнү чечет. Кудакенин бийлиги жүрүп тургандан кийин кудай кылса, кабарыңдын акысы барбы дегендей күчтөн-күүдөн тайыган Кулжыгач, байбичеси менен кандай арга кыла алмак. Кудак Олжобайды куугунтуктап, көзүн тазалоону ойлогонун билгенден кийин Бегимжан эптеп бел байлап, уулун өз туугандарына — Кыпчакка алып барат. Олжобай болсо Кишимжанга убадасын бек берип, өлбөй тирүү болсом сөзсүз келемин деген ой менен көз жашын көл кылып кете берет.

Экинчи бөлүгүндө Олжобайдын Кыпчак жергесине келип, өз элине бел болуп, элге кайрымдуу, ары баатыр актанып эли-жерин ички жана тышкы душмандардан кол тийгизбей коргоп тургандыгы айтылыш акыры Кишимжан жиберген Акмаматтан Кишимжан жөнүндө кабарды угуп, жолго чыгышы, акыры Байназардан Кишимди тартып алып качышы, баатыр аңдоо келет дегендей байкоосуз жатканда Кудакке алданганы, акыры Кудак айла амал менен Олжобайды колго түшүрүп, аны кайгылуу өлүмгө алып келиши, Кишимжандын өзүн-өзү бычак менен сайып өлтүрүшү, Байназардын Кудакени изин кууп келиши, тиги эки жаштын өлүп жатышын көрүп анын өлүшү сүрөттөлөт.

Демек, «Олжобай менен Кишимжан» поэмасында эки жаштын ой-тилеги акыры жеңиш менен бүтпөстөн, трагедиялуу өлүм менен бүтөт. Акыры Кыпчак элине кабар

жетип, адилетсиз Кудакенин өлүмү жана эки жаштын өлүгү бир жерге коюлуп, поэмада айтылгандай ушул кезге чейин эстелик чынар терек жаштар үчүн белги катары бүчүр байлап турат делип бүтөт.

Кыргыз элинин лира-романтикалык чакан мурасы өзүнүн нукура турмуштун ой толгоолорун бизге жеткирген жыйындысы экендиги талашсыз. Бул мурас да атадан балага, баладан небере, чөбөрөлөргө чейин кызыгын кетирбестен айтыла бере тургандыгында шек жок.

Мурасты элге жеткирүүдө институттун илим кызматкерлери А. Үсөнбаевдин айтуусу боюнча биринчи жолу 1940-жылы басмага даярдап чыгарышкан. Кийинки басылыштары 1956-жана 1974-жылы ушул эле айтуучудан жазылып алынган вариантында өзүнчө китеп болуп чыккан. «Олжобай менен Кишимжандын» А. Үсөнбаевдин айтуусунан башка эки варианты бар. Биринчи вариант 1925—27-жылдары Түп районуна караштуу Күрмөнтү кыштагындагы Сопубек Сакетаевдин, экинчи вариант Чоң-Алайдагы Кабылов Матрайм деген адамдан жазылып алынган. Мындан мурда бул варианттар өзүнүн көркөмдүгү анчейин эмес жана көлөмү жагынан чакан болгондугунан басмага сунуш кылынган эмес. Колуңуздардагы сунуш кылынган А. Үсөнбаевдин айтуусундагы вариант 1940-жылдагы чыккан китепчеден алынып отурат. Анткени биринчи жолу чыккан китеп кол жазмадан оңдолбостон, кыскартуусуз, оңдоосуз берилген.

ТОКОН КАЗИЕВ,

КРУИАнын Манаस्ताануу жана көркөм маданияттын
улуттук борборунун улук илимий кызматкери.

КЕДЕЙКАН

Илгери өткөн заманда кыргыз эли катуу ачарчылыкка учурап, алдуусу тентип-тербиз оокат таап, алсыздары кайы саап, кыздары шимүүм шимишип, эл жардылыктан итке минип, азып-тозот. Ошондо кыргыздан Курама, Сары деген эки бир тууган киши түркмөн элине тентип барган. Баргандан кийин Сарысы ачкадан өлүп калат. Курама өнөрлүү, колунан ар түрдүү иш келген, өнөрүнүн аркасында ар кимге батымдуу болгондуктан, түркмөн элине эки жыл оокат кылын, жан сактап туруп, үчүнчү жылга айланганда өлүп калат. Катынынын боюнда эркек бала калат. Арадан көп убакыт өтпөстөн катыны төрөп, баласынын атын Керээз коёт. Керээз үч жашка чыкканда энеси өлүп, жетим калат. Жетимге ким карасын, кийимсиз жылаңач, жылаң баш, тамаксыз курсагы ач, кышкысын суукка үшүп, кайда жатса итче бүрүшүп, көргөн адам шылдыңдап күлүшүп, Керээз жетим көрбөгөн жамандык калбады. Керээз аты калып, Кедей жетим атка конду. Түркмөн элинде ачарчылык да болду. Кедей жетим алсыз начар болуп, ачкачылыктан солуп, не кылар айласын таппай, ээсиз жетим эч кимге батпай талаада калды. Ээсизге кайрылар сопу бар деп угуп, Кедей жетим сүйрөлүп сүлдүрөп, сүйлөй албай үлдүрөп, сопуга барып кайыр сурады. Сопу: «Балам, менде эч оокат жок, эгер болсо берер элем. Өнөрүм — сопу, атым — Саалы, Саалыда сары чака жок, сопундун соолуп турган маалы. Балам, Кедей

жетим, мен сага бир жакшылык кылайын, бүгүн мында конуп, эртең менен Гүлсанаа деген бир бай кемпир бар, атасы жокту асыраган, алсыз барса битинен ажыраган, жылаңач барса кийгизген, жылуу үйгө киргизген. Далай жетимди асырап баккан малдуу, казан-ашуу. Сен, балам, ошол Гүлсанаага баргын, жалбарып жалынып жаштыгыңды, жетимдигиңдин айтып зарылып, бир ыйлап көргүн. Сени Гүлсанаадан башка киши батырбайт, батырмак тургай тамагынан таттырбайт» — деди.

Жетим кемпирди издеп тапты да, кемпирдин үйүндө кызматын кылып, малын багып, отун жагып, суусун алып, тезегин терип, алы жеткен оокатына каралашып, отун-суусуна аралашып турду.

Кемпир кеткин, сен ким элең дебейт. Жетим он жашка барып, кол арага кирип калган. Кедей жетим жакшы көрүнүү үчүн түндөн туруп, уйкусун бөлүп, жаман сөз айтпас бекен, жаш көңүл кайтпас бекен деп, кемпирге жагынып жүрдү. Баланы кемпир жактырды. Бирок, кемпир балага сырын чыгарбады. Кедей жетим бир күнү кемпирге энекеlep бир жалынайын, эгер менин муңумду укса жана мусапыр экениме кезүү жетсе, мени мындан ары да багып калар. Көзү жетпесе, күнүмдүк оокатыма жарар деп, Кедей жетим Гүлсанаанын мындайына барып, эки колун бооруна алып, калтаарып, жүзү жалтанып, жетимдин кемпирге зарылып айтып турган жери:

Айланайын энеке,
Мен болоюн көлөкө.
Мен мусапыр жетимди,
Жалдыратпа бөлөкө.
Түңүлбөсөң энеке,
Түбүндө жарайм керекке.
Беш тырмагың береке,
Берекелүү энеке.
Он тырмагың береке,
Оюңдан чыкпайм энеке.
Эрезеге жеткенче,
Кор кылба мени бөлөккө,
Кийимимди тоздурба,
Кызматкермин астыңда.
Ушак-айың кеп уксаң,
Көңүлүңдү аздырба.
Бала болуп байралып
Турсам кантет мен мында?
Ата-энесиз баламын,
Жетимдигим — жаманым.
Жергесиз жетим дебесең,
Жетилсем сени багамын.
Ажалдан кудай сактаса,
Ачылар эне заманым.
Туубасаң да энеке,
Тутунуп мени багып ал,
Үч-төрт жылда жетилем,
Мен табамын далай мал,
Көлөкөсүз жүргөнчө,
Бир балалуу болуп кал.
Сен — жесир, мен — жетим,

Жетимдигим — илдетим.
Баш кошуп оокат кылалы,
Мойнумда сенин милдетиң.
Жай таппадым жатарга,
Үй таппадым батарга.
Каралды болдуң энеке
Мен бир жетим начарга.

Гүлсанаа жесир кемпир, кедей балага боору ооруп, ойлонуп турду. Багып алайын десе, бакма балдарды бир нече жолу багып, жүрөгү күйгөн. Бакпайын десе, жетим баланын зары, ыйлап суранганына көңүлү чыдабай, бакса багып алайын, какшанып жалгыз отургуча, ушуга ыраат кылып, жетим баланы бакмакчы болду.

Мен бир жесир кемпирмин,
Эченин бактым жетимдин,
Баксам багып көрөйүн,
Жамандык кылсаң тентирмин.
Далайды бактым балам деп,
Бала кылып алам деп.
Баласы менен курусун,
Баарынан уктум жаман кеп.
Эч бирөө да айткан жок
Энеке, сени багам деп.
Жалынып келет сенчилеп,
Жаңыдан мени тапканда.
Өз баламдай сыйладым,
Ошолорду бакканда.
Өгөй бала курусун,
Өкүнөм ошол өткөнгө.
Өз балдарым деп жүрсөм,
Карабай кетчү көпкөндө.
Энесинип сөз айтсам,
Сай сөөгүм сыздайт сөккөндө,
Өлөйүн десем жан таттуу,
Кирейин десем жер катуу,
Өпкөгө тээп өткөндө.
Ажалы жетип, күн бүтүп,
Айрылдым эле эримден.
Аманат дүйнө койбоду,
Азамат эле керилген.
Арбагын сыйлап олтурам,
Балам, кете албадым элимден.
Эрезеге жетерсиң,
Балам, элиңди таап кетерсиң.
Эмгегимди ойлонуп,
Эстебей койсоң бекерсиң.
Тушуңа жетерсиң,
Балам, тууганың издеп кетерсиң.
Тутунган энем эле деп,
Турбай койсоң бекерсиң.
Мен баксам сени арыкта,

Өгөйлүгүң таанытпа.
Өлгөнүмчө бөлүнбөй,
Турарыңды аныкта.
Кете берип көпкөндө,
Балам, душманга мени зарылтпа.
Алтымышка жаш жетти,
Энеңден кайрат, күч кетти.
Беш-алты жыл багууга:
Алайын балам, милдетти.
Менден жооп албастан,
Бир жакка өзүң барбагын.
Жолдо жатса бирөөнүн,
Эч нерсесин албагын,
Эне ордуна көрүнсөм,
Балам, бул сөзүмдү кармагын.
Көрпөдөн ичик кылайын,
Көбөсүн макмал кынайын.
Көйкөлтүп сага кийгизип,
Көкүлүңдөн сылайын.
Жаннаттан ичик кылайын,
Жакасын кундуз кынайын.
Жалгыз балам эле деп,
Жатсаң-турсаң сылайын.
Жаман жерди бастырбай,
Жармадан кардың ач кылбай,
Өгөйлүгүң билгизип,
Өң-түзүңдү аздырбай.
Төркүнүм алыс ыраакта,
Төбөгө чаап кууратпа.
Калп-карөзгөй сөз айтып,
Карыларга суратпа.
Калтыра көрбө уятка.
Колумда туруп көгөрсөң,
Кубатым кетип карганда,
Көлөкөңө жөлөнсөм,
Өлүп кетсем ошондо,
Балам, сен ак кепиндеп көмөрсүң?
Арманым калбас жалганда,
Жолуктуң, балам, карганда.
Өлсөм болду алдыңда,
Мүнөзүңдү кошпогун,
Мурунку баккан балдарга.

Кедей бала Гүлсанаа кемпирдин сөзүнө эрип, колун берди, мойнунан кучактап, көзүнүн жашы буурчактады. Эч адамдан жылуу кеп укпаган, ичинен кайгы чыкпаган жетим кемпирди жанындай көрүп, көзүнүн жашын төгүп, кубанганынан айткан сөзү:

Сизден башка адамдан
Укканым жок жылуу кеп.
Уруп-согуп чыгарчу:

«Ырысы жок жетим» деп.
Күйүк көмөч, күлчө нан,
Кудайы кайыр сурадым.
Үч жашымдан түрткү жеп,
Мусапыр болуп куурадым.
Ажал жетсе өлөрдө,
Энеке, алдыңа келип турамын.
Арсыз жетим кедеймин,
Ата тургай, энем жок.
Ачка куурап жүргөндө,
Алымды сурар жеңем жок,
Жумшак тил, жылуу сөз угуп,
Энеке, сенден көөнүм ток.
Жайытым жаман тарыды,
Жалдырап көңүл карыды.
Сенден башка эч адам,
Энеке, сурабады алымды.
Жумшасаң тилиң алайын,
Уктасаң төшөк салайын.
Моюнума көтөрүп,
Өлгөнүңчө багайын.
Жакшылыгың унутсам,
Өрттөнсүн бакты-таалайым.
Жамандык кылсам жашымда,
Жаныма тиер кусуруң.
Жакшылап баксан, энеке,
Көңүлүм кантип бузулсун.
Жаңылып кетсем кокустан,
Жаш башымды туз урсун.
Алым ушул болгон соң,
Кантип болом тоңмоюн?
Тузуңа кара санасам,
Туулгандан эки болбоюн.
Өлбөсөм да ошондо,
Өмүрүмдө оңбоюн.
Бара-бара сынаарсың,
Ичиңден сүйүп тынарсың.
Алынып кетсем, энеке,
Амандыгым сурарсың.
Көңүлүңдө кайгы жок,
Күлүп-жайнап турасың.

Жетимди кемпир багып алды. Кемпирдин көңүлүнө жетим да жакты. Кемпирди эне дейт, тамагын ичип жейт. Кийими бүтүн, бой тартып чоңоюп калды. Жүргөн жери ызы-чуу, айылды кагыштыра, ар кимди чабыштыра баштады.

Г.Анткени менен энесин жакшы багат. Баккан дүнүйөсүн, уурдап табат. Анысын кемпир билбейт, билип калса тилдейт. Кедей өзүндөй эпчил, албеттүү азаматтан төрт жолдош таап алды. Бешөө жатса да, турса да бир жүрө турган болушту. Төрт жолдошу Кедейдин чалгынчысы болуп, кайсы жерде ыктуу бай болсо, ээн мал болсо көрүп, Кедейге айтып келишет. Кедей төрт жолдошунун айтып келгенин албай койбой турган угуттуу азамат болду. Түркмөн элинин байларынан Кедейдин

жебегени калбады. Бир күнү түркмөн элинин каны, элинин баарын жыйып алып, жардык айтып турган жеринде байлары, кол башчылары, бектери жана кедейге жедирип жүргөндөрдүн баары чурулдап, арыз болушту: «Таксыр каным, бир Кедей жетим деген куу чыкты. Бул куунун жебеген кишиси калбады. Баарыбызды күйгүздү, ушул элди аттырыңыз, же элдин урматы үчүн Кедей жетимди жок кылыңыз» — дешти. Кан кырк жигитине: «Кедей жетимди тапкыла, эгер табалбасаңар, башыңарды алдырамын» — деди. Кырк жигит: «куп таксыр» — деп, Кедейди издей баштады. Кедейдин төрт жолдошу элдин арасында эле. Кандын буйругун угар менен жүгүргөм бойдон Кедейге келди. Кантебиз. Канга эл арыз болушту. Кедей жетим деген куу чыгып, оокат кылдырбады дешти. Кан кырк жигитин чакырып, таап келесиң, таппасаңар башыңарды алдырамын деп, катуу буйрук жарыялады. Кандай айла кылабыз дешип, жолдоштору жалооруп муңайышты. Мен канга карматпаймын, кырк жигит эмес, сексен жигит издесин, аларга караанымды көрсөтпөймүн деди Кедей бала. Кедейдин жолдоштору: Жок, андай кайрат жарабайт, көпкө топурак чачабызбы, андан көрө сен бир жакка качкын, бу Чамбылга турбайсың дешти. Бу зилимдер кармаса тирүү койбойт. Андан көрө сен качкын, сени жөнөтөлүк дешти. Шаардан жарым күндүк качып чыгышып, бир аңдын ичине Кедейди жаткырып, жолдоштору тамак ташып, түнүчүндө келип-кетип турушту.

Кандын кырк жигити, кандан буйрук алар менен Кедей жетимди издеп эч жерден таба алышпагандыктарына кайгырышып келе жатышат. Бир-бирине керээздерин айта башташты. Бир Кедей үчүн кыркыбыз өлмөк болдук, кыркыбыз кырк жерде туулуп, ажалыбыз бир жерден экен го дешип, убайым санашып, бирин-бири карашып, үшкүрүк басып, өңдөрү азып келе жатып, Саалы сопуга учурап калышты. Кырк жигиттин сопудан сураган жери:

Беш убак намаз окуган,
Бий намаздан чочуган,
Касиетин бар эле
Өзүң теңдүү сопудан.
Көпчүлүктүн чакырган,
Жашы менен карысын.
Жыйып келип бергенбиз
Бүтүн элдин барысын.
Тыңшап турган Залимкан,
Чуулдаган арызын.
Бир Кедейдин дартынан
Бирөө айтат мүлкүм чачылды,
Канга айткан арызында,
Бирөө айтат алды уюмду,
Бирөө айтат мен да алдырдым,
Уйдан артык буюмду.
Алардын арызын укканда,
Залимкан жакшы туюнду,
Кедейди таап келгин деп,
Кекетип бизди буюрду.
Таттуусун билсең жандын деп,
Дат чыларга Кедейдин,
Тапсаң тирүү калдың деп,
Табылбадык Кедейди,
Далайдай бери биз издеп.

Уламадан уладык,
Улуулардан сурадык,
Угуп көргөн киши жок,
Убайым менен куурадык.
Кедей үчүн кыркыбыз,
Кетмек болдук куланып.
Кайда экени билинбейт,
Карааны көзгө илинбейт,
Кедейди таппай кырк жигит,
Кейишин тартып зырылдайт,
Өлөбүзгө сопу аке,
Өксүгөн жаш жан тирилбейт.
Көрүп-билип калсаңыз,
Көздүн кырын салсаңыз.
Жүрөгүбүз токтосун,
Жүргөн жерин чалсаңыз.
Айтып берип Кедейди,
Ажалсыз бизди өлтүрбөй,
Ажыратып алсаңыз,
Алдыга жүзүң жап-жарык,
Акыретке барсаңыз.
Кетпеди кайгы көңүлдөн,
Биз калсак сопум өлүмдөн,
Табалбадык Кедейдин,
Дайнын сурап көбүңдөн.
Таап берсеңиз жакшылык
Кетпес эле сөөгүмдөн,
Сопу айтты балдар, бура тур
Соболумду уга тур.
Көргөнүмдү айтайын
Көпчүлүгүң көңүл бур!
Башынан билем жөн-жөнүн,
Бала экенде көргөмүн,
Андан кийин билбеймин,
Тирүүсү менен өлгөнүн.
Бир кондуруп үйүмө,
Кетиргенмин келгенин.
Бар дегенмин бай кемпир,
Өзүнүн аты Гүлсанаа,
Төрөгөн эмес бир бала.
Менин айткан акылым,
Отунун алып, от жагып,
Оокат жагын тырмала,
Арамдыкка бузулуп,
Андан кетип куураба.
Ар эшикти түрткүлөп,
Адатыңча куураба.
Ар ким келсе үйүмө,
Бир түнөтүп койчумун,
Алсыз жетим Кедейге,
Акыл берген болчумун,

Сообу тиер бекемдеп,
Алсыз жетим шордуунун.
Келди эле мага бир түнөп,
Ачарчылык убакта,
Кекетип кокус Залимкан,
Тапшырса өлдүм суракты.
Гүлсанаадан табасың,
Күйгүзүп жүргөн чунакты.
Түркмөндүн элинде,
Өлөр күндө турумун,
Ардагым Кедей, сен үчүн
Ач калган иттей улудум,
Ажырап оокат-жайымдан,
Айла кетип курудум.
Жесир элем карды ток,
Жети чака казым жок,
Жетилгенден бер жакка,
Жемекей болдуң колуң шок.
Жегениңди мен көрбөй,
Чыкпасаң да ичимден,
Арылттым эле битиңден,
Бала болот деп жүрүп,
Пайда көрбөй күчүңдөн,
Азапка салдың талатып,
Же жумушуң жок бүтүргөн,
Малымды талап алса да,
Үй оокатым калбады.
Ушу күндү көрсөтүп,
Үшкүртпөй өлүм албады,
Үкүдөй жүнүм үрпөйтүп,
Эңгиреп энең зарлады.

Энеке, эми мынчалык иш болуптур, көп кайгыр-багын, мен сени кор кылбаймын. Сиз үчүн өмүрүмдү сайдым. Мен ууру болдум. Бирок уурдаганда жардыны уурдабастан, кандын кадырын сактаган, элди жеген казынын, увазирдин малын уурдаганмын. Өзүмдөй жетим-жерирге, томаяк жакырга жологон эмесмин. Шашпаңыз, эне, бир иш болор деп Кедей жөнөп кетти. Кедей жолдошторуна мен ушул энемдин мал-оокатын талап алган увазирди өлтүрөмүн жана эбин таап Залимканды дагы өлтүрөмүн, анан мени кандай кылса ошондой кылып өттүрсүн, ошол экөөнү өлтүрсөм өлүмгө өзүм да ыраазымын. Увазир менен кан өлсө сүйүнө турган эл толуп жатат деди да жолдоштору менен коштошуп, канжарын ичинен байланып, шакардай кайнап, кабагым-кашым дебей, эч кайгы жебей жөнөп кетти. Жолдоштору ушундай дагы эр болобу, мунун жүрөгү адамдын жүрөгү эмес жолборстун жүрөгү го дешип таң калышып, акмалап Кедейдин аркасынан жөнөштү. Кедей айтканындай увазирди мууздап, канынан ууртап, качып чыкты. Увазирдин жигиттери кууп чыгып, узатпай кармап калышты, өлөсөлүү кылып, уруп, орго салып, кайтартып койду. Калган жазасын кандын акылы менен берилсин дешти. Ор сактаган кароолчунун жанына Кедейдин төрт жолдошу жашынып келип, акмалап турушту. Анда кароолчунун ушундай дагы эр болобу, жыйырма-отуздай киши кызылдай сабап жатса, башы-көзүн жашырып да койгон жок. Кыпкызыл кан тулку боюнан агып турса да эч ичиркенбеди. Анын үстүнө эгер өлбөй тирүү калсам,

далайыңардын каныңарды ичермин деп жулунуп жатканына таң калып, өзүнчө сүйлөнүп турганын төрт жолдошу уга коюп, кароолчудан жалынып суранып турган жери:

Айланайын кароолчу,
Толгонгон жашык бооруңан.
Кедейдин тирүү калышы,
Келеби сенин колуңан.
Айрылганы турабыз,
Эч амалдын жогунан.
Шул бечара Кедейдин,
Жүрөгүндөй жүрөк жок,
Телегейди тең санап,
Тилегиндей тилек жок.
Түшүптүр торго чалынып,
Тирүү калса арман жок.
Калбаса кандын каарына,
Пайдасы тийчү жан эле,
Бакырлардын баарына.
Тап коет эле өлбөсө,
Залим кандын тагына.
Себепкер болор бекенсиң,
Өзүңдөй эрдин канына.
Увазирди өлтүрүп,
Урууга жаман көрүнгөн.
Ушу сапар калкалап,
Куткарып берсең өлүмдөн?
Жакшылыгың тирүүдө,
Кетпес эле көңүлдөн.
Акыл-эсин токтотуп,
Чыңай элек бу карып.
Өзүн-өзү ойлонуп,
Сынай элек бу карып.
Эрдигине чыдабай,
Келе жатат бу карып.
Белгилүү эрден болмокчу,
Бересизби чыгарып?
Зарланабыз алдында,
Зыгырга бейпилиң чечилсе,
Биз садага жаныңа!
Бир күнөөсү кечилсе.
Баш кошконбуз бешөөбүз,
Ата-энесиз жетимче,
Көк болот эле бу кургур,
Мизи курчуп жетилсе.
Оокат үчүн сен дагы,
Күн-түн орду сактайсың,
Күнүмдүктөн арттырып,
Эч береке таппайсың,
Чындап бооруң ооруса,
Чыгарып берип, жолдош бол!?

Бүгүндөн калса өлтүрөт,
Биз алабыз милдетин,
Чындыгында келе кол,
Өлтүрбөгүн, тирилтकिन,
Өзүңө түбү чоң пайда,
Өчүрбөстөн тамызгын,
Пайдасы жок түбүндө,
Залимге кылган намыздың.
Бир тилейлик аманын
Ордон чыкса жалгыздын,
Ордон аман чыгарып,
Сыр алышып таанышкан.
Чын дүйнөлүк дос болуп,
Чыпалактан алышкын.
Мындай эрди кор кылба,
Муңга бизди зар кылба.
Биригишип кол кармаш,
Кул бололук алдыңда.
Кедей менен беш элек
Болобуз алты сиз менен,
Ор кайтарып жүргөнчө,
Кол кармашып биз менен.
Акыреттен жай табат,
Адилдигин үзбөгөн.
Бүгүндөн калса бул өлөт
Ырыскысы түгөнөт.
Карыганда энесин,
Кайрылып барып ким көмөт.
Адам уулу өлбөсө,
Азып-тозуп күн көрөт.
Анттуу-шерттүү дос болуп,
Кайтарганча ор сактап
Жүргүн оокат кылалык,
Кол кармашып бир жүрүп.

Менде катын, бала, жакын тууган, жакшы санаалаш киши жок. Минтип уйкудан калып, убара болуп, ысыкка күйүп, суукка тоңуп, эки колумду боорума алып өмүрүмдү өткөрүп, душманымды багып жүргөнчө Кедейди ордон чыгарып, ушулар менен кетейин деген ойго келди. Танапты салып ордон Кедейди чыгарып алышып, алтоо антташып качып чыгышты. Алтоо Кедей жетимдин энесинин үйүнө келип, Кедей жетим келер менен энесинин мойнун кучактап, энеси жана жолдоштору менен коштошуп, Кедейдин айтканы:

— Мен өңдөнгөн жетимден
Беш-алтыны бактыңыз.
Берсе кудай тилекти,
Бейишке кирип жатыңыз.
Өөдө кылган сен элең
Өз балаңдай асырап.
Өлүмгө кетип баратам,
Өз элимден ажырап,

Жетилтип бактың жашымдан,
Эчен иш өттү башымдан.
Тилиңди албай энеке
Зыянкеч болдум жашымдан.
Зилимдер кууду артыман,
Качайын кандын дартынан,
Тирүү койбойт кармалсам,
Тентимек болдум калкыман.
Токтобойт санаа-көңүлүм,
Элиме суук көрүндүм.
Эч бир айла табалбай,
Энеке сенден бөлүндүм.
Калкыма салдым көп чууну,
Каны менен бек кууду.
Тың чыксам Залим көрө албай,
Чыйрак чыкты деп кууду.
Төрт жолдошум, бир энем,
Амандыгым тилеген.
Залимкандын заарынан,
Ажыраштым силерден.
Барсам кайда батамын,
Башымды жутту чатагым.
Жакшы жолдош, жан энем.
Айрылганга капамын.
Түшүүчү болсом колуна,
Тирүү койбос Залимкан.
Мендей далай карыптын,
Мойнуна чынжыр салынган.
Мен өңдөнгөн эченди,
Караңгы орго салдырган.
Жетелетип далайдын,
Желдетке башын алдырган.
Кедейдин тыңын Залимкан
Карадарга астырган.
Сөз кайырган адамды,
Дубалга тирүү бастырган.
Кан менен беги кажады,
Кор башы, байдын далайга,
Өткөн эле азабы.
Бирин-бири колдошуп,
Бузулган ишин оңдошуп,
Уруксат бергин кетейин,
Убайым-шорун кечейин.
Карып жанга күч келди,
Кагылайын энеке,
Качпаганда нетейин!
Аталаштай алынган,
Жатындаштай жагынган
Жетим кезде багыма
Жетелешип табылган.
Көрүнбөй калсам биерде

Көңүлү учуп сагынган.
Айланайын төрт жолдош,
Качпасам жакшы иш болбос,
Качпасам кайда өлөмүн,
Кош, аман бол, кайыр кош.
Жамандык өтсө кечиргин,
Жашыбыздан көңүл дос!
Адалды жесек бир жедик,
Арамды жесек бир жедик.
Азган-тозгон жетимдер
Баш коштук эле иргелип.
Кош, аман бол, жолдоштор,
Санаа бурбай жүрөлүк!
Айланайын балам деп,
Айткан жоксуң атыман.
Ажыраштым энеке,
Ар кимге тийген саатыман.
Жалдыратпай ар кимге,
Бактың эле жашыман.
Тилиңди албай энеке,
Тетири жүрдүм башынан.
Тапшырайын төрт жолдош,
Жакшылап баккын энемди,
Жай тапчу болсом бир жерден
Билемин кайта келерди.
Залимканга кор кылбай,
Алып кетем силерди.
Баккан энем, төрт жолдош,
Бешөөңөр тең аман бол
Ажырашар күн ушул,
Алыска сапар бастым жол.
Айрылыштык амалсыз,
Амандыкка бердим кол!

Кедей муңайып коштошуп, түн катып качып жөнөдү. Энеси Гүлсанаа кемпир: — Балам кош бол! Тилимди албадың. Өлөр убагымда таштап кетип бара жатасың. Мен болсом кудайдын салганын көрөрмүн, балам, сен кайда болсоң да аман болгун. Сага бир насыят айтайын, айланайын. Башта тилимди албасаң да эми алгын, Хыйва деген шаар бар. Анын Азымкан деген каны бар. Эшен деген эшени бар. Ал эшен чоң касиеттүү жана Азымканга кадырлуу киши деп укканмын. Балам, ошол эшенге кол берип, кудайга шүкүр айтып, жаман жүрбөй жакшы жүргүн. Мындагыдай бузуктукту дагы кыла баштасаң, Залимканга Азымкан кармап берет. Кокустан ошондой болуп калса, эшен сени ажыратып калууга далалат кылат. Ак эшенди Азымкан артык ызаат кылат деп уккан элем, балам, деп кемпир ботодой боздоп, кулундай чыңырып, алы кетип жыгылып кала берди. Төрт жолдошу да ыйлап-сыктап калышты. Кедей куу чокой, куур тон кийип, куу талаа, кум чөлгө кирип, түркмөн чегинен чыгып алганча күндүз бекинип, түндө жол жүрүп, чектен өтүп алгандан кийин күнү-түнү бирдей жол жүрүп, так отуз күндө Хыйва шаарына чокою жыртылып, буттары шишип, басалбай араң жетти. Көчүгү менен жылып отуруп Ак эшендин мечитинин алдына жатып алып, эшенди кайдан табамын,

колумду кантип беремин деп буркурап ыйлап жатты. Сасыган бир мусапырдын жанына ким келсин, өөдө-төмөн өткөндөр карап туруп кете беришет.

Кагылайын эшеним,
Кайдан табар эгемин.
Качан көзгө көрүнөт,
Караңгы жайлык жетпегим,
Кабар алган киши жок,
Мен мусапыр карыштан,
Жакшы киши дечү эле,
Жакырларды жарыткан.
Адеп берип неченге
Акырет солун тааныткан.
Кардым ачка, каруу жок,
Кайрылбай өтө карды ток.
Азирет эшен сиз үчүн
Эт жүрөгүм кызыл чок.
Азирети эшенди,
Көрөр күнүм бар бекен?
Басып өткөн изинен,
Өбөр күнүм бар бекен?
Ажал жетсе кол берип
Өлөр күнүм бар бекен?
Басып издер бутум жок
Шишип жаткан убагым.
Үстүмдө бүтүн киймим жок,
Үшүп жаткан убагым.
Чалчык суудан темселеп,
Ичип жаткан убагым.
Эки бутум тең шишип,
Аксап жаткан убагым.
Эч адам алым сурабай,
Садага жок, кайыр жок,
Какшап жаткан убагым.
Мечитиңде жатамын,
Жүзүн көрбөй өлөмбү,
Азирети эшен атамдын.
Ак эшенге кол бербей
Өлүп кетсем капамын.
Бу дүйнөдө жарыбас,
Бир мусулман келбеди.
Муңдун баары мендеби,
Мен мусапыр карыптын
Көзүнүн жашы селдеди.
Азанга даарат албадым,
Ак селде башка чалбадым.
Кол берем деп нээтимди,
Ак эшенге арнадым.
Эшендин дайнын табалбай
Ээн талаада зарладым.
Эшенди издеп бар деген,

Энемдин сөзүн сыйладым.
Тек жүр деп акыл беришкен,
Төрт жолдошту кыйбадым.
Эшендин дайнын табалбай,
Эмгек тартып ыйладым.
Бир мусулман учурап,
Алымды сурап келсечи,
Эшенге кабар берсечи,
Элинен азган карыпты,
Эшеним келип көрсөчү.

Кедей мусаапырчылык жайын айтып, буркурап ыйлап турду эле, Ак эшендин азанчысы Саке сопу деген киши азан айтмакчы болуп мечитинин мунарасына чыга калса, бир мусапыр муңайып ыйлап жатат. Алыстан келген экенин билип, эшенге жүгүрүп барды. Таксырым, бир мусапыр мечиттин алдында ачка, алсыз начар, кийимсиз, жылаңач бирөө эшениме кантип барамын, барсам кайдан издеп табамын деп ыйлап жатат деди. Ак эшен алыскы жерден мен үчүн келген кишинин алдына барбасам болбос деп, беш капасын ээрчитип Кедейге келди. Кедей Ак эшен экенин билип, буркурап ыйлап, эшендин бутун кучактап, элинин кадырсыздыгын ушактап, Ак эшенге карата айткан сөзү:

Атсалоому алейкум,
Амансызбы жан бабам.
Арманын айтсын мен — балаң.
Мен мусапыр бир Кедей,
Муңун айтып зарлаган.
Касиеттүү эшеним
Карыптарды жалгаган.
Ач, арыктын атасы,
Алданын тийген батасы.
Ачылар бекен жарыктык
Мен мусапыр капасы.
Садагасы кетейин,
Зыярат кылбай нетемин,
Азирет сизге кол берип,
Мурадыма жетемин.
Аптиек окуп, кат кылдың,
Алданын сөзүн жат кылдың.
Алдыңа келген адамды,
Күнөөсүнөн сап кылдың.
Куран окуп, кат кылдың,
Кудайдын сөзүн жат кылдың.
Кудай деген момунду,
Күнөөсүнөн сап кылдың.
Куран окуп, маани айттың,
Куданын сөзүн даана айттың.
Чаар китеп окуп, маани айттың,
Чалар сөзүн даана айттың.
Түн терметип олтурдуң,
Ичиңе нурду толтурдуң.
Касиетиң барынан,

Бер кудай деп кол сундуң.
Алты жүз пирим калп аңыз,
Азганга тийген аркаңыз.
Кудай сүйгөн кул үчүн,
Курулган күндө алкаңыз.
Таң атканча үф деген
Дааратына суу деген.
Өмүрүнчө тобо деп,
Акыреттин камын жеп
Калас болгон күнөөдөн.
Кор кылба да, зар кылба,
Кол куушурам эшеним,
Кызмат кылып алдыңда.
Колу узарган сиз менен
Кожо-молдо дамбылда.
Кол тапшырам деп келдим,
Чачымдан көй күнөйүм.
Кудайдын жакын кулусуң,
Азирет сизден тилейин.
Алданын сүйгөн жакыны,
Азиздигиң билейин.
Бир момундун уулумун,
Бир кудаанын кулумун.
Убарам кыйын ушунча,
Тилек кылып турумун.
Кокусунан колумду,
Албасаң эшен курудум.
Дааратыңа суу камдап,
Кумганыңды алайын.
Беш убак намаз окусаң,
Жай намазың салайын.
Таксыр сизге кол берип,
Жаман санаа, жашчылык,
Бейпилимден кайтайын.
Жаныңызда бир жүрүп,
Берсеңиз теспе тартайын,
Кими адал, кими арам,
Таксыр, калпаларың байкайын.

Эмки сөз эшендин Кедейге аң-таң калып, сөзүн угуп алып, көңүлү толуп, ыраазы болуп, сакалын тарап, Кедейди карап, арамдык кылбаймын, шарияттан жылбаймын, касам ичкин деп Кедейге эшендин айтканы:

— Алейкум ат салам,
Алы начар экен деп,
Алдыңа келди мен — бабаң.
Эсенсиңби карагым,
Сөзүн ук эшен абаңдын.
Кол бергени келипсиң,
Оңолду сенин талабың.
Жаш экенсиң мусапыр,

Өз жайыңа карагын,
Кол берип анан бузулсаң,
Каарына алат пир деген.
Каргышына жолугат,
Жакшы асырап жүрбөгөн.
Колу-буту шал болот,
Кожосун көзгө илбеген.
Кол берген киши көп болгон,
Чыдаган эрлер ток болгон.
Чыдамсыздар бузулуп,
Чын каргыштан жок болгон.
Каргыш менен Кедейим,
Касам ичип каргангын,
Калп-карөзгөй сүйлөбөй,
Капалыкка арналгын.
Кусул даарат аласың,
Кудаанын жолун табасың.
Байгамбардын үммөтү,
Башыңа селде чаласың.
Беш убак намаз окуйсуң,
Бейиштен бурак токуйсуң.
Периштелер дарс айтса,
Бейнамаздан чочуйсуң.
Кожону көрсөң кол бергин,
Молдолордон жол көргүн.
Эшенмин десе эңилгин,
Күнүңдөн жеңилгин.
Бирөө менен сүйлөшсөң,
Мээри болот кебиңдин.
Убадаңды унутпа,
Чын сөзүңдү дуруста.
Кол берген соң Кедейим,
Бирөө менен урушпа.
Улуу киши жумшаса,
Тартынбагын жумуштан.

Кедей зырылдап карганып, эшенге зарланып, жакасын карманып, Ак эшенди ошентип, Кедей эшенге карата айтып турган жери:

— Азирет эшен пирибиз,
Жуулду ички кирибиз.
Мынчалык издей келген соң,
Мугаметке жарык динибиз.
Айтканыңдан жылбайын,
Арамдыкты кылбайын.
Азирет сизге кол берип,
Ак жолуңда жыргайын.
Чыкпайын таксыр жолуңан,
Кутулуп сизге келгенмин,
Залимкандын торунан.
Астыңда туруп Ак эшен,

Арылсам болду шоруман,
Кол берип сизден бузулсам,
Кудай урсун, кут урсун.
Байгамбар урсун, бата урсун,
Мынакей ушул ант урсун.
Бирөөгө зыян кааласам,
Көкүрөгүм дарт урсун,
Эшеним сиздей пир урсун,
Жаңылсам ушул жолуңан,
Жашатпасын дин урсун.
Жаш башым тентип ар жерде
Мындан бетер кыдырсын.
Батаңды алсам кол берип,
Мурут атка коноюн.
Калп айтчу болсом бул сөздү,
Кара эшегиң болоюн.
Касиетиң болбосо,
Кантип сизге жолоюн.
Курсагым ачка, кийим жок,
Курдаштан көргөн сыйым жок.
Жамандыкты көп көргөн,
Бу күндө менден кыйын жок.
Кедей турат зырылдап,
Кайта-кайта карганып.
Кара жаш кетип көзүнөн
Кайгы менен зарланып.
Колун алды Ак эшен,
Куру сөзгө алданып.
Күүлөнүп эшен чакырды,
Калпалар деп бакырды.
Калпалар келди каркылдап,
Дубаналар, сопулар,
Асалары шаркылдап.
Калпалары кагырап,
Дубаналар дабырап,
Ак урушуп күрсүлдөп,
Мечиттин ичи дүбүрөп.
Эшен баштап жөнөдү,
Мусапыр Кедей жүрсүн деп.
Казанчы кан сопу,
Намазыңды бат оку.
Менин тилим ал сопу,
Алып келгин Кедейге,
Селде орончу ак топу.
Башына селде чалайын,
Жай намазын салайын.
Кызмат кылып туруучу,
Нөкөр кылып алайын.
Деп Ак эшен Кедейди,
Дааратка колун тийгизип,
Таза кийим кийгизип,

Беш убакыт намаздын,
Белгилерин үйрөтүп,
Безелентип Кедейди,
Шарияттан сүйлөтүп.
Эки колун боорунда,
Ак эшендин доорунда.
Даарат менен Кедейдин,
Тартса теспе колунда.
Иллалда деп олтурат,
Байгамбардын жолунда.
Кусул даарат колунда,
Башына селде чалынат,
Кудайым деп жалынат.
Кол куушуруп эшендин,
Кызматына камынат.
Түнкүсүн уйку жок,
Күндүзүндө тынчы жок,
Ак эшенге жагынат.

Кедей он күнү кызмат кылып турду. Онунчу күн оюна бир пикир алды да Ак эшен бабамдан бир сыр сурам кандай жооп берер экен деп ойлоду. Ак эшен жалгыз олтурганын көрүп, сырын сурап, эшенге айтып турган Кедейдин сөзү:

— Айланайын эшеним,
Айтпаймын сөздүн бекерин,
Аз калды өлүп кетерим.
Ушул арман сөзүмдү,
Таксыр, бүгүнкү түн чечерин.
Таксыр, эшен, жарыктык
Чыгарсаң ички сырыңды,
Мен да айтамын чынымды.
Гаппай турам азирет,
Сыр чыгарар ыгыңды.
Ат чабым жерде нолуңа бар,
Нолуң толгон коонуң бар.
Оюм менен билемин,

О дүйнөлүк сообуң бар.
Садагасы кетейин,
Оодарылбас жолуң бар.
Ал нолуңдун ичинде
Алма-өрүгүң гүлдөгөн,
Ичине булбул үндөгөн,
Бейнамаз басып келбеген,
Сиздей болсо жарыктык,
Азирети пир деген.
Касиеттүү пиримсиң,
Карыпка сооп издеген.
Кагылайын эшеним,
Кардым тойду сиз менен.
Мечитиңе күнүгө,
Бешимден киши жыйылган,
Периштелүү эшеним,
Бенденин баары сыйынган.
Карыптарга кайрыкер,
Бечарага боорукер.
Мен сураган сырыңды,
Азирет эшен айтып бер,
Ихэ деп жүргөн дубаңаң,
Улуу кен молдо уламаң.
Таң атканча чарк уруп,
Ак тилеген кудайдан,
Ак деп жүргөн дубанан,
Алым, молдо, уламаң,
Акыретти ойлонуп,
Адалдан насип сураган.
Касиеттүү эшен деп,
Калкың кадыр кылабы?
Калаадагы көп ногой,
Салтың кадыр кылабы?
Калк башкарган Азимкан,
Мартың кадыр кылабы?
Мартыңа кандай кадырың?
Жакырың Кедей сурады,
Эртели-кеч кол берип,
Элиң кадыр кылабы?
Эл башкарган Азимкан
Бегиң кадыр кылабы?
Бегиңден көөнүн тынабы.
Бегиңе кандай кадырың,
Бечараң Кедей сурады.
Каныңа барбы кадырың,
Каныңдын айтчы сабырын?
Сырдашпасам сиз менен
Таксыр, тарабады жабырым.
Бегиңе кандай кадырың,
Бегиңдин айтчы сабырын?
Күчөп кетти эшеним,

Менин кайгы жабырым.
Таксыр, мен сизден сурайын,
Сырыңызды угайын,
Дүнүйөдө жапжарык,
Жаратыптыр кудайым,
Жашырбай айтсаң сырыңды,
Ичимден чыксын убайым.

Деп Кедей эшенден сыр сурады. Эшен мактоо көтөргөн жоон өпкө киши экен,
Кедейди карап сакалын сылап, өзүнүн сөзүн чыңап, ошондо айтканы:

Уккан-көргөн мусулман,
Учурашып кол берет.
Сырымды алса сенчилеп,
Зыяратка көп келет.
Муңунду ачсаң Кедейим,
Мусулманга мен керек.
Кадыр кылат каныбыз,
Калк агарткан чагыбыз.
Кайгың чыгып ичиңен,
Ачылар Кедей багыңыз.
Ызаат кылат бегибиз,
Үйүлүшүп күнүгө,
Дуба алышат элибиз.
Эмине Кедей кемиңиз,
Кемчилигиң кең болуп,
Табылаар балам эбиңиз.
Каны кадыр кылбаса,
Калпасы мендей болобу?
Калпасы мендей болбосо,
Калкынын көөнү толобу.
Бир кудаанын алдында,
Калп-карөзгөй оңобу.
Беги кадыр кылбаса,
Эшени мендей болобу?
Эшени мендей болбосо,
Элинин көөнү толобу?
Бир кудаанын алдында,
Эки сөздүү оңобу?
Амандыгын тилеймин,
Азимкан падыша төрөнүн.
Ардагымдай көрөмүн,
Аябайт чындап сурасам,
Чымындай жандан бөлөгүн.
Кол тапшырдың пирим деп,
Табайын балам эбиңди.
Азимкан менен Ак эшен,
Кадырлашпайт дедиңби?
Айтчы Кедей сырыңды,
Толтурайын кемиңди.

Кедей чакырылып, санаасы тынып, эшендин сөзүнө ыраазы болуп, көңүлү толуп, жашынан берки жамандык-жакшылыктарын эшенге айткан жери:

— Азирети эшеним,
Айтпаймын сөздүн бекерин.
Арамдык сырын жашырсам.
Ала болор бекемин,
Үч жашымдан айрылдым,
Ата менен энемден.
Жетимдиктин зарынан,
Айбанга башым теңелген.
Тоютум канбай ал кезде,
Токмок жедим көп элден.
Бир жесирде бала жок,
Мен жетимде ага жок.
Ошол жесир бакпаса,
Тирүү калар чама жок.
Жакшылап бакты балам деп,
Айткан жок мага жаман кеп.
Сообуң тиер бекен деп,
Чоңоюп алсаң аман деп.
Эрезеге жеткенче,
Энем деп турдум каралап.
Эрезеге жеткен соң,
Эл куруттум аралап.
Байдын малын уурдадым,
Малай жүрсөм турбадым.
Миң башы менен кор башы,
Колго тийсе бурдадым.
Бир түп тиккен багым жок,
Бир жерге салган тамым жок,
Мекен курган шаарым жок,
Никелеп алган жарым жок.
Аркамда калган туяк жок,
Акырет кетсем чырак жок.
Ошончону бүлдүрдүм,
Колго түшсөм сурак жок.
Качып чыктым кармарда,
Залимкандын каарынан.
Тентип келдим эшеним,
Түркмөндөрдүн шаарынан.
Кабар алып угуңуз,
Мен карыптын зарынан,
Сопу болдум кол берип,
Азирет сенин барыңан.
Айланайын азирет,
Ачылып сырым эми айтсам.
Алыстан даңкың эшитип,
Кол бергени келатсам.
Башында бар селдеси,
Оозунда бар келмеси.

Сыртында бар канаты,
Боюнда кусул даараты.
Теспеси бар колунда,
Китеби бар койнунда.
Жалдыратып көрүнө,
Жан алчу милдет мойнунда.
Азирейил бериште,
Айбаты кыйын келиштен.
Айбаты менен жол тозуп,
Алдымдан чыкты чак түштө.
Келдиң Кедей балам деп,
Чымындай жаның алам деп,
Алда таала кудайдын,
Буйругуна барам деп.
Адамдын барын күйгүзүп,
Бу жүрүшүң жаман деп.
Каршы чыгып жолуман,
Кармап алды колуман,
Аман калдым аз күндүк,
Ажалымын жогунан.
Канаттуу карлуу түрүнөн,
Кара жандан түңүлөм.
Калтырап алым калбады,
Кайраты менен сүрүнөн.
Өлүүгө жанды кыйбадым,
Аз күндүк тирүү койгун деп,
Периштеге ыйладым,
Мен өңдүү нечен карыптын,
Бир канчасын сыйладың.
Эшенге кол берейин,
Аз күндүк өмүр тилейин.
Сабыр кылгын азирет,
Чачымдан көп күнөйүм.
Мен эшенге кол берип,
Анан кийин өлөйүн.
Албасаң да азирет,
Алгын деп ээрчип көрөйүн.
Деп тиленсем бериште,
Он үч күн берди убада,
Кол тапшырып өлүүгө,
Ыраазы болдум буга да.
Он күнү турдум сиз менен,
Оокатың өтпөйт биз менен
Үч күндүк калды өмүрүм,
Ачылып кетсин көңүлүм.
Кадыр кылса каныңыз,
Каныңызга барыңыз.
Кадыр билги эшеним,
Калбасын кайгы зарыбыз.
Ызаат кылса бегиңиз,
Ылайык болсо кебиңиз.

Бегиңиздин үч күндүк
Тактысын сурап бериңиз?
Кимдин, кимдин заманы,
Кедейкандын заманы,
Кетсин ичтен арылып,
Кемчиликтин жаманы.
Кедейкан болсун бир атым,
Ушуну сизден сурадым,
Баркыңды билсе Азимкан,
Алып берер убагың.
Үч күндүк өмүр ичинде,
Такты үстүнө минейин.
Тагдыр жетсе эшеним,
Кыямат көздөй жөнөйүн.
Дооранымы кылыңыз,
Жаназага туруңуз.
Бир атагым калса деп,
Жалдырайт Кедей уулуңуз.
Үч күндүк өмүр ичинде
Арылып кетсин муңубуз.'

Тууралык бар кебинде,
Түзүгүн айтып берейин:
Тура тур балдар эринбе.
Тууганыңды коркутуп,
Душманыңа тиленбе.
Төрт түлүктүү малы бар,
Мал үчүн жыйган камы бар.
Карыптарга боорукер
Кайырлуу жайы дагы бар.
Катарлатып салдырган,
Мейманкана тамы бар.
Баргыла балдар жалооруп,
Жалынгыла бир конуп.
Бай Гүлсанаа кемпирге,
Аңдоостон бир сөз кетирбе.
Адагы кыйын шум киши,

Алдап-соолап сурагын,
Акырын айтып жесирге.
Колуңардан кетирбе,
Кемпир да кыйын киши эле.
Акырындап сыр сура,
Аламаңдап сүйлөбөй
Акылыңды бек кура.
Ачылып сырын айтпаса,
Алды-алдыңдан чуркура,
Аябай жесир кемпирди,
Айдап бар канга туптуура,
Кемпирдин уулу болчу деп,
Кан алдында буркура.

Кырк жигит дароо кемпирди тапты. Таап алышып, жармысы үйгө кирди. Жармысы тышта калышты. Сакчы кемпирдин артык дөөлөтү жок, өзүнүн оокатына тың, баягы сопунун сөздөрү чын болуп чыкты. Жигиттер акырындап сурай баштаган жери:

— Уулуңуз кайда байбиче,
Таанышалы деп келдик.
Азаматтын бири экен,
Алышалы деп келдик!
Сыртынан угуп Кедейди
Айылыңызга көп келдик.
Келген сайын таппадык,
Балаң кайда дегенден,
Байбиче сизге батпадык.
Достошууга Кедейге,
Чыктык эле аттанып,
Жамандыгы тиет деп,
Ойлонбогун сактанып,
Биз да уулуңдай азамат,
Жетишебиз баркына,
Тууган, душман, кас, дос бар,
Бирөө түшсө артына,
Биз себеппиз байбиче,
Душмандан келер дартына.
Айтып бер эне балаңды,
Биз билбейбиз залалды!
Алдадан тилеп адалды,
Кучакташып достошуп,
Кудайдын мөөрүн болжошуп,
Аман-эсен кетебиз,
Кол кармашып коштошуп.
Кемпир айтты, балдарым,
Кедейди тап деп зарладың,
Мен билбеймин уулумдун,
Кайда кетип калганын.
Менин калп айтканым өлгөнүм,
Карып калган убагым,
Байкагын, балдар, сөз жөнүн.

Шумдукка, балдар, келгениң,
Ажал жетип өлгөнчө
Чындыгы жакшы пенденин.
Угуп турсаң, балдарык!,
Баштан өткөн зарларым,
Жетимишке келгенче
Арылбаган арманым.
Отузумда кылганмын.
Аламын деген эр келди,
Алдаганча эл келди.
Алдоосуиa алданып
Билдирбедим эч белги.
Жаман, жакшы көп келип,
Жалынса да тийбедим.
Жашымдан берки бир арман,
Бала төрөп сүйбөдүм.
Көр албадым кызыгын,
Жаркыраган дүйнөнүн.
Ачарчылык убакта,
Келди эле мага бир жетим,
Аман-эсен асырап,
Баккандыгым — илдетим,
Жетимдерче сандалтпай,
Көтөргөмүн милдети.
Колума тийди онунда,
Он жылы турду колумда,
Олтуралбай бурулдап,
Ыйлачумун жогунда.
Жатындан жарып чыкпаса,
Бакма бала курусун,
Өгөйлүк менен билдирет,
Олтурушун, турушун,
Өз баладай кылабы,
Үй оокаттын жумушун.
Бакты эле деп санабайт,
Ал-жайыма карабайт
Элик болуп сүт бердим,
Көлүк болуп күч бердим.
Энемсиң деп ойлонуп,
Эмгегиме жарабай
Кете берген көпкөндө.
Келиптирсиң балдарым,
Кайгы көп жүрөк, өпкөмдө.
Келип-кетет учурап,
Нары, бери өткөндө.
Кайырлуу элем карыпка,
Боорукер элем жетимге,
Оокат кылып олтурам,
Бир айылдын четинде.
Келип-кеткен болучу,
Кече күнү кечинде.

Кырк жигит кемпирден чындыгын уккандан кийин кемпирди айдап кетүүгө көңүлүн бурушту. Канды карай кемпирди айдап жөнөдү. Шордуу кемпирдин бели бүкүрөйүп, көзү тикирейип, башы эңкейип, ээги телпейип, көзүнүн жээги ириндеп, көкүрөгү кирилдеп:

— Мен бала бакпай, балаа баккан экенмин го деп,- убайым жеп, кемпир кедендеп, кан менен бек дарга асып жиберет го деп айласы кетип, кырк жигиттин алдында бара жатат эле.

Жолунан кандын бир увазири чыгып, «кайда алып барасыңар?»-деди. Кедей жетимдин энеси экен, уулуңду таап бергин десек табалбаймын дейт. Өзүбүз эч жерден таппай өлүмдөн кутулар бекенбиз деп, канга энесин алып баратабыз дештин кырк жигит. Мен силерди өлүмдөн, кандан сурап аламын, кемпирдин бардык малын — үй-жайын алып, жедирген элге берүү керек. Анан уулун колго түшүрүп берет — деди увазир. Кемпирдин оокат-турмушун, малын, үйүн бүтүн алды, кемпир байкуш зар ыйлап, жанын кыйнап, амалсыз журтта калды. Кедей муну угуп, кайраты ташып, төрт жолдошун ээрчитип энесине келсе, энеси үй-мүлкүн талатып жиберип талаада калгандыгын көрдү. Гүлсанаа баласына карап, ыйлап туруп айткан сөзү:

Күнөөсүз мени талаттың,
Күйдүргү балам оңбогун,
Эч жазыгым жок эле,
Дүйнөдө эки болбогун.
Эмгегимди унуттуң,
Балам, элүү жашка толбогун.
Араң оокат кылчу элем,
Малым менен жан сактап,
Бактым эле чырагым,
Эркелетип алчактап,
Талап кетти баарысын,
Балам, сага өчөгүшкөн жоо каптап.
Же өзүмдөн туулган бала эмес,
Өзүмөн чыккан баланын
Кылар иши ал эмес.
Таянып барып өлөргө,
Көрүмдү казып көмөргө.
Төркүн-төшүм бар эмес,

Кедейдин түрүнөн эшен чочуп кетти. Кечээ эле бит басып өлгөнү келген Кедей, бүгүн кан болом дегени эмнеси?! Мунун сырлары жанагы болсо, кан эмес казан асууга жолотчу куу эмес экен го, капалыкты таштап жиберип, кан болгусу бар, мунун кадырын калтыра тилдеп коёюн деп эшендин айткан жери:

— Эл куруткан куу Кедей,
Секиргич келет бүргөдөй.
Арам өскөн экенсиң,
Адал иштеп, нан жебей.
Ырысы жок куу Кедей,
Ыргыгың келет бүргөдөй.
Кесир өскөн куу Кедей,
Кетмен чаап, нан жебей.
Калк куруткан каракчы,

Эл куруткан арапчы.
Ууру кылып уктабай,
Момундун малын талоочу.
Калпалык атак жаманбы,
Кандыкка бурдуң санаанды.
Кантип сүйөт Азимкан,
Калк куруткан арамды.
Сопулук атак жаманбы,
Бузасың буруп санаанды.
Кууратып келсең тыяктан
Куда-сөөк, тагаңды.
Кантип берсин Азимкан,
Каракчыга тактысын.
Алдатабы Азимкан,
Арам куу сага бактысын.
Адам акын көп жесең,
Канга сурак бербесең.
Кармалып өлөр күнүңдө,
Качып келдиң мында сен.
Ууру болсоң тыякта
Кан болгуң келет быякта.
Каракчы сени кан кылсам,
Каламын го уятка.
Калп-карөзгөй сүйлөбөй,
Капалык менен жан сакта.
Ууруга тагың бергин деп,
Азимге кантип барамын.
Ушу жерде билинди,
Ууру Кедей арамың.
Ишиңден байкап отурсам,
Ичинде жок адалың.
Барсам да бербейт Азимкан,
Калк куруткан сен кууга.
Көрүнгөндү күйгүзүп,
Качып жүргөн суу-сууда.
Көпчүлүктүн барысын,
Салып жүрсөң чуу-чууга.
Качып келип куу Кедей,
Касам ичип кол бердиң.
Карып го деп ойлонуп,
Калпалыкка жол бердим.
Кан кыл мени эшен деп,
Кармадыбы куу белгиң.

Кедей эшендин сөзүн угуп, ойлонуп туруп, канга кадырлуумун, бекке ызааттуумун, элге ынамдуумун, Азимкан чымындай жандан бөлөгүн менден аябайт дебеди беле. Эшендин ошолорун көтөрүп бир айтып көрөйүн деп Кедейдин эшенге карата айтканы:

— Калкым кадыр кылат деп,
Калк башкарган Азимкан,

Мартым кадыр кылат деп,
Канымдан көөнүм тынат деп,
 Карыпка жана мактандың.
Кайтара неге сактандың.
Эшендегиң чын болсо,
Бир уятка капталдың.
Элим кадыр кылат деп,
Эл башкарган Азимкан,
Бегим кадыр кылат деп,
Бегимден көөнүм тынат деп,
Кедейге жана мактандың:
Кезексиз эшен сактандың.
Эшендегиң чын болсо,
Бир уятка капталдың.
Элинде калпы бар десем.
Эшени да калп турбайбы.
Эшени баштап калп айтса,
Элин кудай урбайбы.
Эл агарткан Ак эшен
Өзүн-өзү булгайбы.
Калкында калпы бар десем,
Калпасы калп турбайбы.
Калпасы баштап калп айтса,
Калкын кудай урбайбы.
Касиеттүү Ак эшен,
Өзүн-өзү булгайбы.
Калп сөзүңдү эшеним,
Калпалар менен ылгайлы.
Жараткандын алдында,
Жалганчы эшен экенсиң.
Жедигер дуба окуган,
Алдамчы эшен экенсиң.
Жараткан акка бир күнү,
Жазыктуу болор бекенсиң.
Бир кудайдын алдында,
Жалганчы эшен экенсиң.
Бир сөзүңдү эки айткан,
Алдамчы эшен экенсиң.
Бу мүнөзүң барында,
Мүдүрүлөр бекенсиң.
Кан болсом да өлөмүн,
Болбосом да өлөмүн.
Калп болсоң да эшеним,
Жанымдан жакшы көрөмүн.

Ак эшен уят болуп, ичине кайгы толуп, Кедейге мактанып коюп, уятынан кантип кутуларын билалбай ойлонуп турду да, башына селдесин чалып, мойнуна тербесин салып, колуна асасын алып, өтө мактанып койгоп экенмин деп өзүнө-өзү наалып, Кедейди жүргүн Азимканга алып барайын. Азимкан тагын берсе алып берейин, эгер бербесе экинчи уят болоюн деди. Эшен Кедейди ээрчитип, Азимканга карай жөнөдү. Эшендин сабыры суз жүрүп олтурду. Кедей аны ээрчип, Азимкандын ордосуна

келишти. Кырк жигитти чакырып, дарбазаны
ачкыла деп суранып турган жери:

Кызматкерлер, сакчылар,
Кан ордосун бакчалар.
Белине канжар бакчалар,
Канга каршы душмандын,
Башын кыя чапчылар.
Кан эшигин күзөткөн,
Ийрини тезсиз түзөткөн.
Ишим бар балдар Азимде,
Ан үчүн түндөп келдим мен.
Сен кырк жигит, мен эшен
Азимканга кеңешем.
Ачкыла балдар эшикти,
Кандай адам дебестен.
Дарбазаны ачкын карагым,
Азимканга барамын.
Азимкан менен силерге,
Ичимде жок арамым.
Билесиңер кырк жигит,
Мурунтан менин баркымды.
Азимканга бет болуп,
Айтып чыгам дартымды.
Деп Ак эшен бакырды,
Кырылгыр деп чакырды.
Ачууланып Ак эшен,
Дарбазага асылды.
Кырк жигит коркуп шашышып,
Коркконунан чыдабай,
Кополдору качышып.
Зыярат кылды эшенге,
Дарбазаны ачышып:
— Азирет эшен бабабыз,
Кол куушуруп турабыз.
Бизде болсо жумушуң,
Бир башынан сураңыз.
Ак эшен сизге жүгүнүп,
Тобо, таазим кылабыз.
Азирет эшен сиз менен
Көрүшчү элек жыл алыс.
Касыйетиң байкасам,
Мусулманга күйгөн шам.
Аз күнүнө кол берип,
Батаңды алган миң адам.
Шашып салам бердиңиз,
Түз эмес сиздин белгиңиз.
Мындан мурун келбеген,
Не жумуштап келдиңиз?
Биз кызматкер каныңа,
Каргасаң калдык каарыңа.

Бир душманды ээрчитип
Келипсиң, таксыр, жаныңа.
Бул кайдагы арамы,
Бузат го түбү араны.
Түбү бузук көрүнөт,
Тийбесин мунун залалы.
Биз кырк жигит кызматчы,
Мындай душман көрүнсө,
Кылыч менен бир чапчу.
Башка боор адамды,
Башпактырбай узатчу.
Кызыр эшен пирибиз,
Биз кызматчы инициз.
Мунунду кармап калалы,
Өзүңүз жалгыз кириңиз.

Ак эшен ойлонду. Бу Кедейди атайы ээрчитип келип, Азимканды бир көрсөтүп чыкпасам Кедейге экинчи уят болбоймунбу деди да эшен кырк жигитке карата айткан сөзү:

— Ай кырк жигит, карагым,
Сөзүн ук эшен абанын.
Азимкандын алдына,
Кишим менен барамын.
Азыр ушул Кедейдин
Көрөлөкмүн залалын.
Силер кайдан билдиңер,
Бу Кедейдин арамын.
Көрүп-билип, бир өскөн,
Касыңар беле тааныган.
Калпалыкка кол берип,
Тааныш болду жаңыдан.

Кыныкмын айткан сөзүңө,
Касам ичип карганып,
Калпа болду өзүмө.
Бир көрсөтүп чыгамын,
Азимкандын көзүнө.
Бул ойлонсо залалды,
Мен тилеймин алалды.
Бир кудай өзү билет го,
Баарыбыз тең караңгы,
Акка кара иштесе,
Ал өзү көрөт залалды.
Башымда көптүн милдети,
Баарыңа дуба кыламын.
Байкачы сөздү чырагым,
Азимканга сүйлөшүп,
Азыр кайта чыгамын.

Кырк жигит улуксат берди. Ак эшен экинчи ордого кирди. Экинчи ордодо кырк желдет турган экен. Кырк жигит өткөргөн соң кырк желдет, увазирлер эшенди

билет, ызаат кылат. Салам айтышып, кол беришип көрүшүп, колдорун бооруна алышып, тобо, таазим кылышып өткөрүштү. Кедейди ээрчитип кырк увазирлердин үстүнө кирди. Эшенге алар дагы кол берип, жүгүнүп өткөрүштү. Ак эшен Кедейди ээрчитип Азимкандын үстүнө кирди. Азимкан эшенди ушунчалык ызаат кылат экен, тагынан ыргып түшүп, салам айтып, эки колун бооруна алып, Ак эшенге карап кайгылуу үн менен төмөнкүлөрдү айтты:

Ассалоом алейкум,
Айланайын Ак эшен.
Алдыма келдиң селдечен,
Кыйыгыңа каламын,
Айтканыңа кирбесем.
Өлтүрөм десең мен мына,
Сураймын десең, эл мына.
Кийсең тажы, чен мына,
Өмүрүнчө келбеген,
Таксыр не жумушка келдиңиз?
Сыймык мына, бак мына,
Минсең алтын так мына.
Өмүрүнчө келбеген
Не келдиң таксыр астыма?
Коркомун келген жөнүңдөн,
Кайгымды чыгар көңүлдөн.

Кайдан келген бул кишиң?
Санаасы эки бөлүнгөн,
Кабары жок өлүмдөн
Оттой күйүп жүрөгү,
Орою суук көрүнгөн.
Биздин элдин уулу эмес,
Оңолуучу куу эмес.
Атам эшен жарыктык
Кылар ишиң бул эмес.
Кайдан келген бу наадан,
Тилеги арам кудайдан.
Азирети эшеним,
Ушу беле убадаң.
Чыгара тургун мунуңду,
Каргашалуу зулумду.
Карып кылып жүрбөгүн,
Астыңда Азим уулуңду.
Жашырбастан чыныңды,
Жалгыз айт, таксыр, сырыңды.
Барсам өзүм барчу элем,
Барганда бата алчу элем.
Барган сайын эшеним,
Кеңешим салчу элем.
Ар жумадан астыңа,
Зыярат кылып турчу элем.
Пирим эшен колдойт деп,
Өз ичимден тынчу элем.
Тазасысың эшеним

Адамзааг бендеден.
Өмүрүңдүн ичинде,
Так үстүмө келбеген.
Чыгара тур ушуну
Чын арамза кишини.
Чыдабайт менин көңүлүм,
Жалгыз бүтүр ишиңди.

Азимкандын сөзүн угуп, эшен чочуду. Чочуганы менен кайтып өз намысын ойлоп, эшен бу Кедей менин канга кадырымды көрсүн жана ар кимге да, элине да, канына да кадырлуу, касиеттүү киши экен деп ойлосун деди да эшен Азимканга карай айтканы:

— Алейкум ассалам,
Алдыңа келди мен бабаң.
Бир кудайдын буйругу,
Мени да сени жалгаган.
Алдыңа келдим саламга,
Амансыңбы жан балам.
Уят болдум ушуга,
Ушу турган кишиме,
Урмат кылат деп келдим,
Балам, бир жарагын ишиме.
Абийирим кетти ушуга.
Аркамда турган кишиге.
Атайы келдим Азимкан,
Аныктап жара ишиме.
Балам, бир ишиңди кааладым,
Сөзүн ук эшен абаңдын.
Мен билбеймин Азимкан,
Сен билдиңби арамын.
Качып келген мусапыр,
Залимкандын каарынан.
Кан каарына алган соң,
Тентибейби шаарынан.
Кабар алдым Азимкан,
Бул Кедейдин зарынан.
Кол берем деп келатса,
Кудайдын кабар элчиси,
Жан аймакка келчү,
Азирейил бериште,
Каары кыйын келишет.
Келдиң Кедей балам деп,
Чымындай жаның алам деп,
Алда-таала кудайдын,
Дар көйүнө барам деп.
Көрүнгөндү күйгүзүп,
Бу жүрүшүң жаман деп,
Ала турган болгондо,
Азирет деп жалынып,
Айласы кетип зарылып.

Бериштенин алдына,
Кол куушуруп табынып.
Ак эшенге кол берип
Анан кийин өлсөм деп,
Кол берүүгө кайгы жеп
Ал бериште азиске,
Убадасын берген бек.
Улуксат берген бериште,
Колуңду бергин балам деп,
Он үч күндө барам деп
Ошондо жаның алам деп,
Кутулуш жок өлүмдөн
Кайдан да болсо табам деп.
Кызмат кылды он күнү,
Кыбырабай кашыма.
Үч күндө келер өлүм деп,
Кайгысы түштү башына.
Кадыр кылса каның дейт,
Каныңызга барың дейт.
Үч күндүк калган өмүргө,
Сурап бергин тагын дейт.
Так үстүнөн өлөм дейт,
Үч күндүк өмүр ичинде,
Падыша болуп көрсөм дейт.
Ак кепиндеп асыл жууп,
Азирет эшен көмсөң дейт.
Кимдин-кимдин заманы,
Кедейкандын заманы.
Атагым калса артта дейт,
Айланайын ак эшен,
Кадырыңды салып көр,
Азимкан падыша мартка дейт.
Балам, Азим, ушуга,
Мактадым эле сыртыңдан.
Уятыма чыдабай,
Эки бетим жыртылган.
Кадыр салып сурадым,
Азим, балам, тагыңды.
Алты атаңдан бер жакка,
Ачкан кудай багыңды.
Бир уяттан куткарып,
Тынчыткын балам жанымды.
Жаназага турасың,
Дооранын өзүң кыласың.
Өлөлекте бу Кедей
Балам баркыбызды сынасын.

Бул сөздү уккандан кийин, Кедейдин түрүнөн чочуп, жүрөгү копшуп, эшенге карата Азимкандын айткан жери:

Айланайын эшеним,
Айттыңыз сөздүн бекерин,
Арапчыга так берсем,
Билемин алдап кетерин.
Алтын тактан айрылсам,
Кайта кантип жетермин.
Кагылайын эшеним,
Кааладың иштин бекерин.
Каракчыга так берсем,
Билемин алдап кетерин.
Күнүмдүккө кордук иш,
Күмөндөр кайта жетерим.
Бербеймин эшен, бербеймин,
Бетбактын жүзүн көрбөймүн.
Бек тигимен айрылып,
Бечара болуп өлбөймүн.
Кааладың, эшен, бербеймин
Каракчың жүзүн көрбөймүн.
Кандыгыман айрылып,
Карып болуп өлбөймүн.
Бүгүн минсе тагыма,
Каргаша кылат багыма.
Так бермек турмак кесепти,
Жолотпоймун жаныма.
Тагыма кедей минген соң,
Казына оозун ачпайбы,
Кырк алтыным чачпайбы.
Кандык доорум кеткен соң,
Касиетим качпайбы!
Как сандык оозун ачпайбы,
Күмүшүмдү чачпайбы.
Алтын тактан айрылсам,
Көрүнөө бактым качпайбы!
Алтыныма кызыгып,
Ага-иним кетер бузулуп.
Абийирим кетер эшеним,
Арбагым качар сызылып.
Күмүшүмө кызыгып,
Күлдө журт кетер бузулуп.
Айланайын эшеним,
Дөөлөтүм качар сызылып.
Калк куруткан куу болсо,
Эпчилдиги бу болсо,
Жүзү кара Кедейдин
Жүргөн жери чуу болсо.
Кантип берем тагымды,
Качырбайбы багымды.
Кайдан алып келдиңиз,
Бир кара эт залымды.

Кандын айтканына Ак эшен кайра болуп, таарынып, Кедейге экинчи уят болбосом экен, эми Азимканга сөзүм өтпөй калса, тирүү жүрүп пайдасы Жок Деген кирди ойлонду. Эмнеси болсо да кайтарып бир айтып көрөйүнчү деп айтып отурган жери:

Андай эмес карагым
Сөзүн уккун абаңдын!
Уят болбой Азимкан,
Орундалсын талабым.
Кырк увазир, кырк жигит,
Кырк желдети дагы бар.
Алты атасы кан өткөн,
Сен азаматтын багы бар.
Он эки шаар элиң бар,
Опол тоодой демиң бар.
Ойлоп көрчү карагым,
Кай жериңде кемиң бар.
Уят кылбай Кедейге,
Урмат кылар эбиң бар.
Он эки шаар калкың бар,
Казынаң толгон алтын бар,
Кайгырасың карагым,
Кайериңде дартың бар.
Кашыңда эшен абаңдын,
Балам, капасын жазар шартың бар.
Качып жүргөн бир Кедей,
Кантип бузат элиңди.
Карыганча эшени,
Ушуну билбейт дедиңби.
Абаң бар, Кедей алдаса,
Убададан тайгыла.
Ал өзүнө кылган каргаша,
Кол-бутунан айрылат,
Кожонун тилин албаса.
Каргасам кара таш кылам,
Жолун бууымун астынан.
Колу-бутун шал кылып,
Боору менен бастырам.
Колу-бутун шал кылам,
Эки көзүн көр кылам,
Кулагын укпас кер кылам,
Кудайдан тилеп кем кылам.
Атама атаң кол берген,
Алда сүйүп жол берген.
Абалтан бери атабыз,
Кол кармашып, бир келген

Алты атабыз колдошкон,
Акырет жайды болжошкон.
Айрылдыкпы экөөбүз,
Атабыздай болбостон.
Кадырлашып бирге өскөн,
Адалды жесе, бир жешкен.
Ажыраштык экөөбүз,
Атаңдын жолун билбестен.
Азимкан балам тагыңды,
Үч күндүк күчүн бербедиң.
Канчалык кадыр салсам да,
Киши ордуна көрбөдүң.
Кош, Азимкан, аман бол!
Ушудур мени көргөнүң.
Балам, ээн баркымды билбедиң,
Тирүү да болсом өлгөнүм.

Азимкандын айласы кетип, бербейин дейт Ак эшен жаман айтып койду. Берейин десе башына келер жумушту билип турат. Айласы кетип, алты ата, жети бабамдан бери колдошуп, сыйлашып келе жаткан киши болсок, пирим эшендин кадыры калганча менин кандыгым кетсин жана эшеним айткандай бир Кедей кантип урулуу элдин баарын үч күндүн ичинде өзүнө каратып ала койсун деп ойлоду. Эгерде алдаймын десе жерге кагып жибербейминби. Андан көрө эшенден убадасын бек сурайын да, тагымды берип турайын деп Азимкандын эшенге карата айтып турган жери:

Ишенип келсең мен үчүн,
Мен бердим таксыр сен үчүн,
Кедейдин нээти бузулса,
Көзүңдү салгын мен үчүн.
Кадырыңды кыйбадым,
Капа кылбай сыйладым.
Таксыр, кандай болот бул ишим?
Кадырыңды калтырбай,
Бер дедиң таксыр берейин.
Убадасын бек кылсын,
Бети кара Кедейиң!
Кандыгымды алууга,
Кайсы күнү келейин.
Адашсам таксыр айбат бер,
Капа болсом кайрат бер.
Кандайча шумдук иш болду,
Кандыгым калды күмөн көр.
Таарыңдын. эшен жан кыйнай,
Тагымды бердим мен сыйлап.
Алдаса Кедей арапчың
Алдыңа барам мен ыйлап.
Көңүлүң болсун чак деди,
Сеники болду так деди.
Тилегиң болду Кедейим,
Тактыга чыккын бат деди.
Анда Кедей болбоду,
Болбой мойнун толгоду.
Алтын тактын үстүнө
Тажысын кошо болжоду:
Тактысын жалгыз минбеймин,
Башынан сырын билбеймин.
Башыма кийген тажы жок,
Тамаша болуп жүрбөймүн.
Тагы менен курусун,
Тажысын кошо бербесе,
Тажы кийип так минбей,
Анан журтум көрбөсө.
Тартып алсаң болбойбу,
Тактан Кедей өлбөсө.
Тактысынын үстүнө,
Тажысын берди башынан.
Тажы менен шып этип,

Сыймыгы учту кашынан.
Сынбаган болот курч эле,
Сөөгү жездей жашыган.
Такты берди минбеймин,
Тажы берди кийбеймин.
Ийинимде ченим жок,
Тамаша болуп жүрбөймүн.
Тажы дагы курусун
Ченин кошо бербесе,
Таазим кылып турсун деп,
Элин кошуп бербесе,
Тажы такты, алтын чен,
Баары ылайык келбесе,
Ченин да чечти ийнинен,
Айрылды кандык киймимен.
Азимкан чыкты муңайып,
Ак эшендин кийиминен.

Азимкан ордодон чыгып, үйүн карап, убайым санап кетип бара жатты. Күндөгүдөй алдынан чыгып салам айткан жан Жок, ызаат кылган калк жок. Ийининде чен жок, ызаат кылган эл жок. Азимкандын зайыбы, Гүлайым Райкан, Медеткан деген эки баласынын бирин көтөрүп, бирин жетелеп, (Райкан алты жашта, Медеткан үч жашта) мунаранын башына чыгып, Азимкандын келер жолун караса, Азимкан кандык белгисинен ажырап, мусапыр катарында келе жатканын көрүп, Гүлайымдын жүрөгү оозуна тыгыла түштү. Мунарадан өлөматта жүгүрүп түшүп, Азимкандын жолунан тосуп, колунан бек кармап туруп, Азимканга айтканы:

Каным сага не болду,
Кандыгың кайда жоголду?
Кан ордуна кан болуп,
Кимдин иши оңолду?
Касташкан душман жок эле,
Катыгүн кимдин иши оңолду?
Азимкан сага не болду,
Алтын так кайда жоголду?
Алтын чен жок ийинде,
Кимдин иши оңолду?
Айтышкан душман жок эле,
Арман күн кандай иш болду!
Ким кийди алтын таажыңды?
Тажыңа кимдер асылды,
Бечаралык, карыптык,
Бешенеңе жазылды.
Ким минди алтын тагыңды?
Ким байлады багыңды?
Кандыгыңан айрылып,
Карып болгон чагыңбы?
Ким салынды чениңди,
Ким билди сенин элиңди?
Өрттөнүп барат өзөгүм,
Кечикпей айтчы кебиңди?

Кандай душман тапты экен,
Каным сенин эбиңди?
Же тирүүсүндө Гүлайым.
Кара кийсин дедиңби?
Күндө келген кезиңде,
Кызырың жүрчү бетиңде.
Кырк жигит эки четиңде,
Кызматкериң кырк нөкөр,
Кайтарып келчү артыңдан.
Караным Азим өз башың,
Падышалык өкүмдө.
Падышалык баркың жок,
Салам берген калкың жок,
Ийниңде чениң жок,
Ызаат кылган элиң жок.
Эч бир душман жок эле,
Каным, минтип келер эбиң жок?
Өрттөнүп барат өзөгүм,
Өлгөнүң ошол көзөлүм.
Өлгөнүңдүн белгиси,
Ызаат кылбайт өз элиң.
Туйлады менин жүрөгүм,
Тирүү эмес сенин иреңиң,
Душманга берсең тагыңды,
Өлөрүңдү билемин.

Гүлайым өлүп кете жаздап күйүп, калчылдап сөзүн бүттү. Азимкан Гүлайымга карай сүйлөп турган жери:

Антташканым Гүлайым,
Акыреттик жубайым.
Ак эшен алды үч күндүк,
Азыраак күн чыдайын.
Аялдык кылып кыйкырып,
Артык баш тартпа убайым.
Кадырлашым Гүлайым,
Караңгы жайлык жубайым.
Кадыр салды эшеним,
Калсам да аз күн чыдайын.
Катындык кылып бекерге,
Кайгырып тартпа убайым.
Качыптыр кандын каарынан,
Тентиген Чамбыл шаарынан.
Кабар алган эшеним,
Бир Кедейдин зарынан.
Атайы мен деп буркурап,
Алдына жашы дыркырап,
Азирети бериште
Алдынан чыккан сыр сурап.
Келипсиң Кедей, балам, деп,
Чымындай жаның алам деп.

Көрүнгөндү күйгүзүп,
Бу жүрүшүң жаман деп,
Жанын алар убакта
Азирет деп жалынып,
Кол куушуруп камынып.
Көзүнүн жашы дырылдап,
Бериштерге зар ыйлап,
Айланайын бериште,
Айбатың кыйын келише.
Боор оорусаң болбойбу,
Аз күнү жооп беришке.
Эшенге колум берейин,
Андай-мындай дебейин.
Убада кылып жооп бер,
Албасаң да алгын деп,
Таксыр өзүм эле келейин.
Деп турганда бериште
Он үч күн берген убада,
Жетип ал деп мудаңа.
Ак эшенге кол берип,
Кедей болгон дуваңа.
Кадырың болсо каныңа,
Ээрчите бар жаныңа.
Үч күнү минип өлөйүн,
Азимкандын тагына.
Так үстүндө өлөйүн
Кыямат көздөй жөнөйүн.
Атагым калсын артыма,
Себеп болсун дартыма.
Аябас тагын Азимкан,
Жетчү болсоң баркыңа,
Азирети эшеним,
Так үстүндө өлсүн деп,
Тилеги кабыл болсун деп,
Алып берди Кедейге,
Азимкан балам бергин деп.
Үч күндөн кийин барамын,
Сыйладым сөзүн абамдын.
Такты, тажы, ченимди,
Кайтара өзүм аламын.
Өмүрүмө эшендин,
Көрө элекмин залалын.
Алдаймын десе эшен бар,
Эшеним өңдүү эчен бар.
Кор кылабы душманга,
Коюндашым Гүлайым,
Ойлонбочу кайгы зар.

Гүлайым алаканын шак коюп, көчүгүн жерге коюп, көзүнөн жашы төгүлдү,
көңүлү эки бөлүндү, эшенди кармап, айласын таппай зарлап, Азимканга
айтканы:

— Азимканым өлсөңчү,
Өлгөнүңдү көрсөмчү.
Аялда болсом мен бейбак,
Ак кепиндеп көмсөмчү.
Андан көрө бир душман,
Асылды деп келсеңчи.
Ажал жетип өлөрдө,
Амалсыз тагың берсеңчи.
Кан болбой Азим өлсөңчү,
Капилет жалган дүйнөдөн
Кайтканыңды көрсөмчү.
Каным сенден айрылып,
Караңгы көргө көмсөмчү,
Кара нээт бир душман,
Каршыкты деп келсеңчи.
Каза жетип, чын өлүп,
Кандыкты анан берсеңчи.
Энтелетип бир душман,
Элиңдин четин чаппаса,
Эчтеме менен ишиң жок,
Эсен жатып таптаза,
Абийриңден айрылдың,
Эшениң келип мактаса,
Камап келип бир душман,
Калкыңдын четин чаппаса,
Каргаша менен ишиң жок,
Кан болуп туруп таптаза.
Кармата берсең тагыңды,
Бир калпта келип мактаса.
Сен билбесең мен билем:
Түркмөндүн элинде,
Адалы жок кебинде,
Көрүнгөндү күйгүзүп,
Машы чыккан жегенге.
Адамдын баарын алдаган,
Күйбөгөн киши калбаган.,
Кылган ишин унутуп,
Оокаттууну коркутуп,
Убадасын жалмаган.
Тамыр-сөөгүн кажаган,
Тааныш киши тажаган.
Кайда экенин билгизбей,
Карматпаган качаган.
Түнкүсүн элди бүлдүргөн,
Күндүзүндө тим жүргөн.
Кайда экенин биле албай,
Аңдып жүрчү түркмөндөн,
Ошол куу Кедей келген бейм,
Ойронун чыккан Ак эшен,
Ойлонбой алып берген бейм.

Оңбойсуң го Азимкан
Ошонуңа кайгы жейм.
Казынаң оозун ачпайбы,
Кырк алтының чачпайбы.
Каракчыга алдаттың,
Касиетиң качпайбы!
Көк сандык оозун ачпайбы,
Күмүшүңдү чачпайбы,
Күмүшүңө кызыгып,
Көпчүлүк ага качпайбы!
Көпчүлүктү алданып,
Көрүнөө сени зарлантып,
Талашпаймын такты деп,
Касамга алып каргантып,
Кара барды курбайбы,
Камчылап сени урбайбы,
Калың элиң кас болуп,
Каным, каткырып күлүп турбайбы!
Карадарга сени алар,
Тартууңа анан мени алар.
Бу кедейдин колунан,
Кордук көрбөй ким калар!
Райкан менен Медеткан,
Отун алчу кул болор.
Алган жарың Гүлайым
Амалсыздан тул болор.
Акылсыз каным түбүндө,
Көрөр күнүң бул болор.
Мунарга чыгып барганда,
Көзүмдүн кырын салчу элем.
Сурагыңда Азимкан,
Так үстүңө барчу элем.
Бүгүн неге барбадым,
Ушунда калды арманым.
Убактысын өткөрүп,
Убайым менен зарладым.
Куу каракчы Кедейге
Кор болотко балдарым.

Муну айтып Гүлайым ыйлап, зарлап, Азимканды кармап, бир баласын көтөрүп, бир баласынын колунан жетелеп, Азимканды ээрчитип үйүн көздөй жөнөдү. Гүлайымдын Кедейди билгендиги түркмөн элинде Шаадан деген кан болгон. Шааганды амал менен Залимкан өлтүрүп калдыкка минген. Гүлайым, Жаагандын уулу Адылбек деген бектин кызы эле, ошону Азимканга муңайып Гүлайым билдирди да, үйүнө кетти. Кедейкан такка минди, таажысын кийип, ченин салынып, кандыкка камынып, кайрат менен чамынып, кырк увазирди чакырып, кандык кабарын айтты:

Кырк увазир кайдасың,
Кырылгыр кайсы жайдасың?
Кыюусу менен таптымбы,

Азимкандын айласын?
Кырк увазир келгиле,
Кыраандыгым билгиле.
Кызы талак Азимдин
Азабын колго бергиле!
Жар чакыргын шаарына,
Билгизгин элдин баарына.
Эмдигиче келбейсиң,
Эңилип салам бербейсиң,
Каласыңар каарыма!
Кырк увазир келишти,
Канга салам беришти:
Ассалоом алейкум,
Таксыр каным аманбы.
Кут болсун алтын тагыңыз,
Ачылган сиздин багыңыз.
Кол куушуруп алдыңа,
Саламга келген чагыбыз,
Кан болду кара башыңыз,
Узарсын өмүр жашыңыз.
Катууланып чакырдың
Таксыр, кан, неге келди ачууңуз!
Кыйкырыгың угулуп,
Кырк увазир дедиңиз.
Таалайлуу таксыр Кедейкан,
Таберик сиздин кебиңиз.
Ачылсын ички сырыңыз,
Алдыңа келип турубуз.
Таксыр Кедейканыбыз,
Ачууңуз келсе уруңуз.
Жазып койсок таксыр кан,
Кыркыбызды кырыңыз'
Ачууңуз токтолсун,
Жазыгыбыз жок болсун.
Буюрсаң кызмат кылалы,
Кылчайып эшикке чыгалы,
Таксыр Кедейканыбыз,
Биздин пикир мынабу.

Кедейкан кырк увазирге жүзүн үйрүп, түр көрсөтүп, ушу баштан сезим алып коюуну ойлоду. Мен ушул элден эмесмин аз күн болсом да Кедейкандын заманы дегидей кылып кандыгымды катуулук менен орундатып алсам болду. Жумшак сөз, көңүлчөктүк азыр жарабайт деп ойлоп, Кедейкандын кырк увазирин жумшаган жери:

Кырка турган увазир,
Кырылгыр сөзүм ук азыр.
Сурасаңар ички пикирди,
Толуп жатат менде сыр.
Кылычыңды тагынып,
Кызматыма жабылып.

Кышкы кирген буурадай,
Алды-алдыңан чамынып.
Кырккың кырк ат мингиле,
Кырк көчөдөн киргиле!
Кедейкандын заманы,
Жар чакырып жүргүлө.
Кабарымды эл уксун,
Эл сураган бек уксун.
Бу Кедейкан жок эле,
Кайдан келди деп уксун.
Калк эскирткен кары уксун,
Кандыгымды баары уксун.
Кабарымды айткыла,
Катын менен бала уксун.
Элүү башы, он башы,
Эл бийлеген корбашы.
Карыпка кара санабай,
Жетимдин малын талабай,
Садага кайыр берүүчү,
Эл ичинде кээ жакшы,
Эч бир укпай калбасын.
— Таксыр сөзүң акыл деп,
Кандыгың болду кабыл деп,
Ак-караны ылгабас,
Азимкан эле багыл деп,
Кырк увазир чыгышты,
Тагынышты кылычты.
Кыркы кырк ат миништи,
Кырк көчөдөн киришти.
Кедейкандын кандыгын,
Жар чакырып жүрүштү.
Кимдин-кимдин заманы,
Кедейкандын заманы.
Алтын тагын алдырып,
Азимдин кетти амалы.
Калайыкка угулду,
Кедейкандын амалы.
Калктын баары таң калды,
Жакаларын карманды.
Же, увазирлер Кедей деп,
Айткан сөзү жалганбы.
Же болбосо Азимкан,
Чын эле түшүп калганбы.
Эсепчи мурда келбесе,
Эч кимге кабар бербесе.
Дайыны жок Кедейдин,
Кан болушу эмнеси,
Эл чогулуп шайлабай,
Эрдикке жеткен ким болду?
Деп сурашып калың эл,
Ушак кылып тим болду.

Кедейкандын кандыгы,
Урулуу элге дүң болду.
Калк чогултуп шайлабай,
Кандыкка жеткен ким болду?
Деп сүйлөшүп калың эл.
Кары-жашы тим болду.
Кедейкандын кандыгы,
Жар чакырып дүң болду.

Кедейкан кырк желдетти чакырып алып, буйрук берүү турган жери:

Кырк желдетим, желдетим,
Кырк боорум сенин келбетиң.
Буйрук кылам бүтүргүн,
Мойнуңдагы милдетиң.
Он эки шаар калаанын,
Адамы укпай калбасын,
Алыстагы адамдар,
Кабар укпай калбасын.
Бада баккан, мал баккан,
Эгин айдап, дан тапкан,
Элим укпай калбасын.
Алыскылар кабарсыз,
Кебимди укпай калбасын.
Мата саткан дүкөнчү,
Басып жүргөн бекерчи.
Кош айдаган эгинчи,
Камчы өрүүчү теримчи.
Кадакчы менен желимчи,
Куюшкан, жүгөн өрүмчү,
Карала болгон көмүрчү,
Карсылдаткан темирчи.
Күмүш чапкан зергерчи,
Бозо саткан зергерчи,
Кийик аткан мергенчи,
Капкан салган түлкүчү.
Калдаңдаткан бүркүтчү
Кызыл, жашыл, көк кылып,
Корумдаган боёкчу,
Арт, чоорчу, кыякчы,
Куш таптаган мүнүшкөр,
Ат байлаган саяпкер,
Ар өнөрдөн талапкер,
Ушулардын баарына,
Кырк желдетим кабар бер.
Кимиси туура, ким арам,
Эл арасын биле кел.

Кырк желдетти жөнөтүп жиберип, кырк жигитти чакырып, каарданып, түрүн бузуп, кырк жигиттин сезим алып айтып турганы:

— Кырк жигитим кайдасың,
Кырылгыр кандай жайдасың!
Кыюусу менен таптым го,
Азимкандын айласын.
Ойлонбойсуң эмгиче
Букаранын пайдасын!
Кырк жигитим келгиле,
Кырка салам бергиле!
Кызматымды түз кылып,
Кыраандыгым көргүлө.
Кылычыңарды тагынып,
Кыруучудай чамынып,
Атыңарга мингиле!
Кырк көчөдөн киргиле.
Элүү башы, он башы,
Эл бийлеген корбашы,
Эсебин тапчу көп жакшы,
Эл эскиртип нарк билген,
Карың калбай келгин де,
Эркек-аял, кары-жаш,
Баарың калбай келгин де.
Алтымышта карганы,
Алты жашар балдары,
Эртеңки күндө келбесе,
Ичинде калат арманы,
Чакырып атат каның де,
Чак болгун эртең барың де.
Кан чакырса барбасаң,
Тируу калбайт жаның де.
Казнага сатылат,
Жер-сууң менен малың де.
Жардык айтсам баарына,
Көзүмдү салып көрөйүн,
Көпчүлүктүн зарына
Кудай сүйүп чыгарды,
Азимкандын тагына.
Такыр жыйгын калтырбай,
Таанышайын эл менен,
Чоочун элем кырк жигит,
Мындан мурда келбеген.
Калтырбай жыйгын баарысын,
Жашы менен карысын,
Алтын тактан айрылган,
Азимкан ойлоп намазын,
Калың эл менен кырк жигит,
Ким экенин таанысын.
— Таксыр кан сөзүң акыл деп
Айтканыңыз макул деп.
Жумшадыңыз таксыр кан,
Элдин баарын чакыр деп.
Кырка турат кырк жигит,

Эки колу боорунда,
Кызматка көнгөн башынан,
Азимкандын доорунда.
Угуп алып далай кеп,
Улуксатпы таксыр деп,
Кан алдында кырк жигит,
Ар кимиси өзү бек,
Жалмаңдатып кылычты,
Жабылыша чыгышты.
Көп кечикпей эртелеп,
Бүтүрүүгө жумушту.
Кыркы кырк ат минишип,
Ар көчөдөн киришип,
Жар чакыра баштады.
Эр иретин билишип:
«Чакырып атат жаңы кан.
Каары кыйын абдан»,
Эч бир адам жок экен,
Эл ичинде тааныган.
Эшен, молдо, улама,
Энтеңдеген дубана,
Эки этегин түрүнүп,
Ар кимден кайыр сурама.
Катын, эркек, карыңар,
Кары-жашың — баарыңар,
Чакырып жатат каныңар.
Кан чакырса барбасаң,
Тируу калбайт жаныңар!
Казы, мупту, сарбаздар
Жүз башы, бийлер жүргүлө.
Алганы жок жесирлер,
Алдым-жуттум кесирлер.
Атасы жок жетимдер,
Көп кечикпей бачым кел!
Тегирменчи, терекчи,
Кызыл кулак эсепчи,
Эртең эрте келгиле!
Эмчи, кожо, чечекчи,
Көпөстөрүң, байларың
Эртең барып, эр болсоң,
Кан алдында сайрагын.
Эринип барбай койгонуң,
Эртең чыгат ойронуң.
Каары кыйын кан экен
Калың журтум ойлонгун!

Кырк жигит кабар салып, кандын чакырыгын угузду. Кары-жаш болуп укпаган киши калбады. Эртеси, таң ата алты жаштан жогоркулары бүт чогулуп, кылкылдаган көпчүлүккө көз жетпейт. Кедейкан таажысын кийип, ченин салынып, калкыма учурашып таанышамын, бирок өзүмдү да элим таанысын, жүзүмдү көрсүн

деп увазирлерин, желдеттерин жана кырк жигитти алып, чогулган элге чыга келди. Элдин ортосунда туруп, көпчүлүк элге учурашып, Кедейкандын айткан сөзү:

Ассалоом алейкум,
Элим аман барсыңбы?
Эл башкарган корбашы
Бегиң аман барсыңбы?
Адилдик менен сураган,
Каның аман бар бекен?
Меккеден кийим кийинген,
Ажың аман бар бекен?
Элүү башы, он башы,
Эл бийлеген корбашы,
Жакшың аман бар бекен?
Эл ичинде дубана,
Бакшың аман бар бекен.
Амандыгын сураймын,
Бириң эмес барыңын,
Жашың менен карыңдын,
Жүзүн көрүп таанып ал
Мен бир Кедейканыңдын?
Кедей элем алым жок,
Кериде жаткан малым жок.
Эли-журтум эсенби,
Силер барда көөнүм ток.
Капталда жаткан малым жок,
Карып элем алым жок.
Калың эл сенин барыңда,
Кандыгымдан көөнүм ток.
Кече түшкөн Азимкан,
Салыгын кандай салчу эле,
Алымын кандай алчу эле?
Чыгымын кандай бөлчү эле,
Кимиңди жаман көрчү эле?
Кимиңе тике турчу эле,
Жигити кимди урчу эле?
Кандыгын кандай кылчу эле,
Кечеги түшкөн Азимкан,
Кимиңерге тынч эле?
Жакшы турса Азимдин
Бетинен анын сылайын.
Жаман болсо бир жолу,
Ишимди бөлүп алайын.
Ажалым жетим өлбөсөм,
Элим, мен боломун таалайың.

Кедейкан сөзүн айтып бүттү. Элинин сүйлөөктөрү, сүрдүү көсөмдөрү ылганып басып келип, канга салам берип, сөзүнө жооп айтып турган жери:

Ассалоом алейкум,
Куттуу болсун тагыңыз,

Ачылган сиздин багыңыз.
Кол куушуруп таксыр кан,
Саламга келген чагыбыз.
Букара калың элиңиз,
Таберик сиздин кебиңиз.
Кырк жигиттен чакыртып,
Таанышайын дедиңиз.
Корбашылар, сарбаздар
Кожо, молдо, эшен бар,
Сизге жолдош болучу,
Ичибизде чечен бар.
Иш бийлөөчү булардын,
Ич арасын таанып ал.
Кабыл болду мурадың,
Бизге келип, кан болуп,
Тажы кийген убагың.
Азимкандын ал-жайын,
Көпчүлүктөн сурадың.
Таксыр биздин Азимкан,
Жаман айтып сөкпөгөн.
Жашынан бери көппөгөн,
Жаңыдан сизди келди деп,
Жарданып турат көп деген.
Сиз сураган Азимкан,
Салыгын жаман салчу эмес,
Чыгымын жаман алчу эмес.
Чыгымын салып күнүгө,
Кырк жигити барчу эмес.
Жармагын жаздым бөлбөгөн,
Бирөөнү жакын көрбөгөн.
Сиз өңдөнүп жакшылык,
Түбүндө табат өлбөгөн.
Азим падыша каныбыз,
Казынанын болуу деп,
Кырк увазир, кырк желдет
Кызматтагы тууру деп,
Ай башында алты сом.
Алымдарга болжосоң
Азимкандын тушунда,
Көп албаган ошондон.
Жаңырганда ай сайын
Он сегиз сом алчуу,
Алганын бары ушу.
Андан башка бар тапкан
Өзүбүздө калчу.

Деп эл сөзүн бүтүрдү, бүтүргөндө Азимканды мактап өтүштү, Кедейкан көпчүлүккө карап, көңүлүнүн кири тарап, элдин пикирин сынап, дүнүйө менен чыңап, бир жагынан көпчүлүктү сынап айтып турган жери:

Азимкан эсен каныңар,
Мактайсыңар баарыңар.
Арам ойлоп жүрүптүр,
Азимкандын оюмда.
Адалдан тапкан малыңар,
Азыраак каның белгисин,
Айтайын угуп алыңар.
Бети кара Азимкан,
Кантип чыдап салды экен,
Кай бети менен алды экен.
Айына он сегиз сом бүт төлөп,
Элим не оокатың калды экен.
Айда он сегиз сомдон бул алып,
Ойдо жок күндө суралып,
Жүзүңдү кантип көрдү экен.
Күндө чыгым салдырып,
Агар алтын, ак күмүш,
Ай башына алдырып,
Элим, эки көзүң чөлдө экен.
Мен силерден калың эл,
Алмак тургай беремин,
Силерге тийсин керегим.
Алдамчы Азимканыңдын,
Тирүү тапчы дарегин.
Эртең эрте келгиле,
Эрдигимди көргүлө!
Он сегиз кабат казынам
Ортосунан бөлгүлө.
Кимиңе көп, кимиңе аз,
Бактыңардан көргүлө.
Ойчул тазга он теңге,
Бээ арман тазга беш теңге,
Кыйык тазга кырк теңге,
Казынамдан калың эл,
Албай калбайт эчтеме.
Бир үйдө жалгыз бүлөгө,
Үймөлөгөн бир табак,
Беш бүлөгө беш кайдак,
Берейин деген белим ак.
Кырк увазир, кырк желдет,
Бөлүп алсын кырк табак.
Мындан кийин жоголсун,
Азимканды мактамак.
Баары бирдей тең болсун,
Бул пикирди сактамак.

Деп Кедейкан сөзүн бүтүрдү, жакшылары үйүлүп, жардылары сүйүнүп, нары-
бери түртүштү. Жармач тары күйгүзүп, элдин баары дүбүрөп экиден, үчтөн
күбүрөшүп, таң калышып турган жери:

Ким көрүптүр мындайды,
Жанагы сөзү чындайбы.
Жалган эмес чын болсо,
Дүнүйөгө жыргайлы.
Айткан сөзү төрөлүк,
Азандан келип көрөлүк.
Агар алтын, ак күмүш
Таразалап бөлөлүк.
Көрүнгөн сөзү төрөлүк,
Күн тие келип көрөлүк.
Күдүрөңдөп баарыбыз,

Күмүшүн берсе бөлөлүк.
Анык падыша турбайбы,
Азандан келип кырдайлы,
Алты ата, жети бабабыз,
Көргөн эмес мындайды.
Эбин таап эл алган,
Эр Кедейкан турбайбы.
Эрте келип кулдайлы,
Жети атабыз башынан,
Көргөн эмес мындайды.
Бети кара Азимкан,
Өлөрүнө көрүнүп,
Нээти бизден бөлүнүп,
Ай сайын салык салыптыр,
Алтын, күмүш алыптыр
Эч адамга билгизбей,
Ан үчүн түшүп калыптыр,
Азимканды ушактап,
Аркасынан тузактап,
Ар кимиси аныгын
Билиш албай кылчактап,
Ушу сөзү чын болсо,
Бай болобуз баарыбыз,
Көбөйөт малыбыз,
Жашарат карыбыз.

Эл тарады. Кедейкан ордосуна кайтты. Таң атты, берерге бирөө жок, аларга алтоо бар дегендей казынанын кабарын уккан эл азандан сап-сап болуп туруп калышты. Кедейкан ордунан туруп жайланып, көңүлү жай адатынча керилип басып келди да убадасы боюнча казынасын калкка таратып бөлүп бердирип, элге айтып турганы:

Алтын, күмүш алгандар,
Айбаты толук балбандар.
Кан болуп такка минсем да
Калкыма айтар арман бар.
Эртеңки күндө Азимкан,
Такты, таажым талашат.
Алтын такты, алтын чен,
Бу жыйылган көпчүлүк,
Кимибизди каалашат.
Азим тагым талашса,
Кимибизге өтөсүң,
Кимдик болор экенсиң,
Кимибизди бозортуп,
Жолго таштап кетесиң,
Азим тагын талашса,
Кимибизди шайлайсың.
Кимибизди бозортуп,
Жолго салып айдайсың,
Угуп көңүл тынчысын,

Кимдин көөнүн жайлайсың.
Ага-иниңди жам кылсаң,
Азимди кайта кан кылсаң,
Алдоо сөзгө ынатып,
Азимканды чыңатып,
Абийиримди алдырсаң,
Кайта түшүп берейин,
Кан болбосун Кедейиң.
Кадырым элден тайылса,
Кайда барып өлөйүн.
Мени шайлап кан кылсаң,
Көңүлүмдү жам кылсаң.
Санаам тынып жатайын,
Көбүңдү жыйдым атайын.
Көпчүлүктүн Кедейканга берген жообу:
Таксыр кедей каныбыз,
Багындык сизге баарыбыз.
Азимкандын мүнөзүн,
Айталык кулак салыңыз.
Арбак уруп Азимкан,
Ай сайын салык салыптыр.
Агар алтын, ак күмүш,
Эчтеме койбой алыптыр.
Өлөрүнө көрүнүп,
Бир жолу бейли тарыптыр.
Азимкан такты талашса,
Кедейкан сизге өтөбүз,
Сизди шайлап кетебиз,
Азимканга алдырып,
Ай сайын чыгым салдырып,
Ысыбаптыр чекебиз.
Азимкан такты талашса,
Кедейкан сизди шайлайбыз.
Азимканды бозортуп,
Жолго салып айдайбыз.
Жооп берсең ошондо
Таксыр, өлтүрүүдөн тайбайбыз.
Таксыр Кедейканыбыз,
Сизге өтөбүз баарыбыз.
Арылбаптыр билбеппиз,
Муңубуз менен зарыбыз.
Томаякты тоздуруп,
Доңуздан бетер коштуруп,
Жок-жардыга жолобой,
Жакырларга жанашпай,
Жакшылар өзү бир-бирин
Жамандыкка каалашпай,
Кемириптир кедейди.
Жакыр кылып жардыны,
Өз боюна тартыптыр,

Өрүш толгон малдууну.
Байга кара санабай,
Жардыны ченеп талабай.
Ойронун чыккан Азимкан,
Оокатынан айрыптыр.
Оңолсун деп санабай.

Көпчүлүк элдин көңүлү оттой жайнап, булбулдай тилдери сайрады. Жетим бала, жесир катын, жетишпегени алсыз начарлардын баарысы атасы көрбөгөн, түшүнө кирбеген дүнүйөнү көргөндөн кийин, Кедейканга убадасын эмес жанын да бергиси бар. Ошондогу Кедейкандын айткан сөзү:

Жардың менен байыңдын,
Жаманың менен жакшыңдын,
Дубана менен бакшыңдын,
Жашың менен карыңдын,
Башың ачык барыңдын.
Жаман жүрбөй жакшы жүр,
Менин аманымда доорон сүр.
Байып калдым дебестен,
Оокатыңа мыктап кир.
Алтын-күмүш алгандар,
Силер күчтүү балбандар,
Тоодой болгон Азимди,
Томуктай торой чалгандар,
Билеги дилден күчтүүлөр,
Тамыры болот түптүүлөр,
Кайраты жолборс тиштүүлөр,
Кындагы болот миздүүлөр,
Убада сөзгө бекемдер,
Тили таттуу чечендер,
Жумушу жок бекерлер,
Кожо, молдо, эшендер,
Кол кармашкан кепелер
Ушу турган калың эл,
Бүгүн тарап, эртең кел.
Билсеңер менмин соопкер,
Соопко жакын мен бир эр.
Эртең Азимкан такты талашат,
Жалпы туруп жооп бер.
Эртең да мындан көп болгун,
Убадага бек болгун.
Абдан баарың жыйылып
Азимканга бет болгун.

Кедейкан ордосуна кайтты. Эл үйлөрүнө кайтышты. Таң атты. Кедейдин өлөмүн дегени ушу күн эле деп Азимкан ойлонуп, азандан туруп баягы кедей өлдү бекен же өлө элек бекен деп кирип барды. Азимкан барса өлмөк тургай сасык тумоолобойт. Чыкчырылып тагында олтурат. Тагымды бергин деп Кедейканга Азимкандын айткан сөзү:

Түшкүн алтын тагымдан,
Өлбөптүрсүң Кедейкан.
Өлөрмандын белгиси,
Бирөөнүн тонун жамынган.
Чечкин тажы, ченимди,
Бузупсуң калың элимди.
Арамдыкты ойлонуп,
Азимкан келбейт дедиңби.
Кандыгымды бер Кедей,
Кайратың бар эр Кедей.
Арамдыкка айланган
Адалың жок теңгедей.
Арам өскөн экенсиң,
Адал иштеп, нан жебей.
Казынам оозун ачыпсың,
Кырк алтыным чачыпсың.
Калың түркмөн элинен
Ушул үчүн качыпсың.
Алдаткың келет элимди,
Ойлончу айткан кебиңди.
Азимкандын эбин таап,
Алсыратам дедиңби.
Качып келген каракчы,
Эл куруткан арапчы.
Нээти бузук уурусун,
Кылган ишиң курусун,
Эми билдим куу Кедей,
Көңүлүнүн буруусун.
Момундарды алдаган
Акыретин жалмаган,
Нээти бузук эң жаман.
Өлөр жайың мен табам,
Арам санаа каракчы
Жүргөн жерин булгаган.

Деп Азимкан Кедейге жаман айтып турду. Кедейкан ачуусу келип, акырая карап, кырк увазирин, кырк желдетин, кырк жигиттерин чакырып Кедейкандын айткан сөзү:

Кырк увазир, кырк желдет,
Кырк жигитим келгиле?
Кызы талак Азимдин,
Айткан сөзүн көргүлө.
Алып чыгып эшикке,
Азабын колго бергиле.
Үмүт кылат тагымдан,
Сүйрөп чыгып жанымдан,
Куткаргыла кырк желдет,
Так талашкан залымдан.
Кайда кетти дарчылар,

Дарга асчу жарчылар,
Кара барды кургула,
Кармап алып Азимди
Камчыга басып ургула.
Азимкандын түшкөнү,
Алты күнгө толо элек,
Ага-ини баарына,
Алынаар маалым боло элек.
Арбак урган Азимкан,
Алдыма барат тебелеп.
Кара дарга асалы,
Көп өттү мунун азабы.
Калың журтка көргөзүп,
Канын жерге чачалы.
Жемекей канды өлтүрүп,
Бир кумарды жазалы.
Элдин баары чогулуп,
Бар түбүнө топтолсун
Бул өңдөнгөн жемекей,
Бир четинен жок болсун.
Эч адамга жедирбей,
Элимдин карды ток болсун.
Эзелден бери эл жеген,
Эч кимге теңдик бербеген,
Жемекей тартсын жазыгын.
Карга, кузгун таласын,
Капырлардын жашыгын.
Буга окшогон душманды,
Жолотпогун астыма.
Тамырын көөлөп казгыла,
Калың элге көрсөтүп,
Кара дарга аскыла!
Дагы эле напсим тыя албай,
Тагымды сурайт уялбай.

Алданбагын кырк желдет,
Азимдин көөнүн кылбай.
Кырк желдет чыкты жетелеп,
Кырк увазир желкелеп.
Арасында жалдырап,
Азимкан чыкты темселеп.
Кырк жигит сабап камчылап,
Азимкан кетип баратат,
Тирүү үчүн жан чыдап.
Эки жакка жалдырайт
Көзүнүн жашы тамчылап.

Азимкан кырк увазирге, кырк желдетке, кырк жигитке жана элене жалынып,
жалдырап айтып турган жери:

Кырк увазир жолдошум,
Кыйналып турат каныңар.

Кылмышым жок силерге,
Кылчайгыла баарыңар!
Кыдырып келген бир шумдан,
Кыйналдым кабар алыңар.
Кылычым чабар желдетим,
Кырк боорум сенин келбетиң.
Кедейкандан мен өлсөм,
Карып болор кош жетим.
Кырк жигитим-туздашым,
Кыйноодо турат бир башым.
Кылмышы жок кыйнаган,
Кедейкан кантип узасын.
Деп зарылды Азимкан
Кырк увазир желдетке.
Көп тарынды Азимкан,
Кырк жигитке кылчаңдап,
Бек зарылды Азимкан.
Увазирден урмат жок,
Арманын угуп турмак жок.
Кырк жигиттен ызаат жок.
Увазирге таарынып,
Калкына барды зар ыйлап,
Кол куушуруп Азимкан,
Ыйлап турат жалынып:
Кагылайын калкым ай,
Кимиңе өткөн дартым ай.
Бир каракчы Кедейге
Кор кылдыңбы жалпыңар.
Таразалап бөлгөнүм,
Таалайыңдан көргөнүң.
Ал өзүңөр берген алтын ай.
Элине берди элигин,
Эси кетти демигип,
Жамандыкка кыйбайт деп,
Дагы эле мени сыйлайт деп.
Элинен жанган эмгек жок,
Эч бирөө салам берген жок.
Ишин сурап Азимдин,
Имерилип келмек жек.
Элимден эмгек жанбаса,
Эч ким тилим албаса.
Элүү башы, он башы,
Эл бийлеген корбашы,
Эч бир тилим албаса.
Калкымдан эмгек жанбаса,
Калысы тилим албаса,
Өзүм менен тең өскөн,
Биргелешип жеп өскөн
Увазир тилим албаса,
Өзүмө өлүм токтолсо,
Өзөгүм күйүп от болсо,

Өлүп кетсем кокустан
Өзөлөнөр жок болсо,
Жамандык мага токтолсо,
Жалындап ичим чок болсо,
Жаным кетсе аркамдан,
Жакшы айтарым жок болсо,
Алдына барып турайын,
Ажалга сабыр сурайын.
Дөөлөт болот кан деген,
Алдына тобо кылайын.
Жооп берсе Кедейкан,
Тирүү калар жаным деп,
Төгүлбөс кызыл каным деп.
Беттешпесем Кедейге,
Кетмек болду алым деп,
Эки колун куушуруп,
Кедейди карай жөнөдү.
Жалынса да укпады,
Жакшылашкан көмөгү.
Жамандык көргөн бирөө жок,
Азимкандан бөлөгү.

Азимкан Кедейкандын алдына барып, эки колун бооруна алып, көз жашын тизилтип, жүрөк-боорун эзилтип, калкым кадыр кылбады, кайгыдан көөнүм тынбады деп жалооруп, жан соогалап айтып турган жери:

— Таксыр Кедейканыбыз,
Ачылган сиздин багыңыз.
Айла кетип таксыр кан,
Алдыңа келген чагыбыз.
Ага-иниден кайыр жок,
Айламды өзүң табыңыз?
Таксыр, Кедей, жан соога,
Бир кашык кызыл кан соога?
Муңумду билер киши жок,
Кириптер кылба көп жоого.
Аманат биздин жаныбыз,
Адилет Кедейканыбыз.
Азирет бар, арман бар,
Айтайын кулак салыңыз!
Душманым көп, тууган аз.
Алымды эч ким сурабас,
Айла кетип алдыңда,
Агып турат көздөн жаш.
Таксыр Кедей эл даяр,
Төксөң мына кан даяр.
Эки колум боорумда,
Не кылсаң да дап-даяр.
Талашпайын тагымды,
Бер дебейин багымды.
Мусапыр кылбай ар кимге,

Катын менен баламды,
Тирүү койсоң болду жанымды.
Чеч дебеймин ченимди,
Эстебейин элимди.
Мусапыр кылба ар кимге,
Муунумду талытпа,
Жаш өмүрдү карытпа!
Угар болсоң кебимди,
Бер дебейин таажымды,
Аман кой таксыр башымды.
Бечаралык, карыптык,
Бешенеме жазылды.
Кан кадырын кан билет,
Таксыр кан, билбесе ким билет?
Кабарың кетти дүңгүрөп,
Кармалып турган үлдүрөп,
Жалынамын алдыңда,
Бир чымындай жан тилеп,
Бек кадырын бек билет,
Бу дагы мендей деп билет.
Кырк увазир, кырк жигит,
Кыйнады жаман тепкилеп.
Мен дагы сендей кан элем,
Күнөйүм качан кечилет?
Мен мусапыр карыпка,
Белиң качан чечилет.
Кадыр кылып эшенди,
Тагымды бердим талашпай.
Эч болбосо тирүү кой,
Таксыр жамандыкка баалашпай?

Азимкан муң-зарын айтып Кедейкандын алдында колун куушуруп, өңү бузулуп, жаны кысылып, өлөрүн түшүнүп турат. Көпчүлүк элдин баары таң калышты. Дарчылар дапдаяр камданышып турду эле. Кедейкан мунун жазыксыз экени ырас эмеспи деп ойлонду. Муну мен астырсам астырып жиберүүгө күчүм келет. Бирок түбүмдө жакшы болбойт. Бул алты атасынан бери кан болуп келе жатса, кантип он кишиси болбосун, чукулунан элди айлантип алдым деген менен акыры мени тирүү койбос, бир сапар кое берейин, элдин түрүн көрөйүн деп Азимканга: — Бар оокатыңды кылып жата бер. Экинчи тагыңды сурасаң, тирүү калат экенмин деп ойлобогун — деди да Азимканды бошотуп жиберди. Азимкан Ак эшендин алдына барып ыйлап турган жери.

Ассалоому алейкум,
Азирети эшеним.
Оорусу жок, дарты жок,
Башыма түштү кеселиң!
Сенден беле эшеним,
Өлө турган кезегим.
Экөөбүзгө бет туруп,
Өлөмүн деген Кедейиң.
Өлтүрмөк болду кайтара,

Өнөрүн айтып берейин:
Өлмөк тургай оору жок,
Азирети эшеним.
Иш кылыпсың обу жок,
Экөөбүзгө Кедейдин
Кандык берер өңү жок.
Мен билгенмин көргөндө,
Кедейдин душман экенин.
Үч эле күндө өлөт деп,
Айткансың сөздүн бекерин.
Арамзамда Кедейдин.
Билгенмин алдап кетерин.
Айланайын эшеним,
Бу жорукту билгенмин.
Нээти кара бузукка,
Бербеймин десем тилдедиң.
Тилдеп жүрүп эшеним,
Тилегимди катырдың.
Түркмөндүн бир куусун,
Ажалыма чакырдың.
Алдамчыга туш кылып,
Сөөгүмө тамга бастырдың.
Кагылайын эшеним
Кайратымды кетирдиң.
Каарына калтырдың,
Калк куруткан кесирдин.
Касиеттүү киши элең,
Каталык өтсө кечиргин.
Кырк желдетим жетелеп,
Кырк увазир желкелеп,
Кыйналдым далай темселеп.
Эстедим таксыр эшеним
Ошондо жетип келсе деп,
Жүргүн таксыр барыңыз,
Шумдан кетти алыбыз.
Мени минтип аздырган,
Мен турмак сизди жаздырган,
Кедейдин ишин тааныңыз.
Уят болдум буга деп,
Менин көөнүм ула деп,
Кадыр кылып тагыңды,
Үч күндүк берсең туура деп.
Төртүнчү күн болгондо,
Өзүң келип сура деп.
Тажы, чен, алтын тагымды,
Кедейге алып бердиңиз.
Кесирлүү кууну ээрчитип,
Кастык үчүн келдиңиз.
Качан болот жарыктык,
Олуялык белгиңиз.

Азимкан эшенге барып зар ыйлап, кайгырып турду. Эшен ачуусу келип ууруга уят боломун деп Азимдин тагын алып бердим эле, эми Азимканга абийирим кетти деп, селдени оронуп, тепсенди мойнуна салып, колуна таягын алып, Кедейге аң-таң калып, Азимканды ээрчитип, ашыга жүгүрүп Кедейкандын алдына келди. Ак эшен Азимкандын тагын бергин деп ачууланып айткан сөзү:

Ассалоом алейкум,
Аманбы Кедей жан балам.
Алдыңа келдим мен бабаң,
Ушу турган үчөөбүз,
Кимибиздин ичи арам.
Сооп болуп кол берип,
Кусул даарат алындың.
Байгамбардын сүннөтү,
Башыңа селде чалындың.
Беш убакты намазга,
Беш бөлөк даарат алындың.
Азимкандын тактысын,
Алып бер деп зарылдың.
Ээрчитип келип жаныма,
Кадыр салдым каныма.
Мингиздим эле Кедейим,
Азимкандын тагына.
Так үстүндө өлөм деп,
Тагдырдын жазууң көрөм деп,
Кедейкан болсун атым деп,
Арылса менин дартым деп,
Убадалуу уулмун деп,
Бир кудайга кулмун деп,
Бузуктукту көп кылып,
Муну үчүн элден куулдум деп,
Алдамчы арам санаадан,
Азирет эшен кайттым деп,
Аз күндүк өмүр калыптыр,
Алдыга шүкүр айттым деп,
Касам ичип карганып,
Кайта-кайта зарланып,
Кол бердиң эле Кедейим,
Кадырыма таң калып.
Үч күндүк калды өмүрүм,
Төртүнчү күндө өлөм деп,
Урулуу элдин урматын,
Аз күнү байкап көрөм деп,
Жаназама жарданып,
Жалпы турсун сопу деп,
Азирети эшеним,
Доор онумду оку деп,
Ыйладың эле буркурап.
Олтурдуң эле сыр сурап,
Оюнда бар турбайбы,
Арамдык менен иш кылмак.

Үч күндө өлчү куу Кедей,
Беш күнү болду өлбөдүң.
Өлмөк тургай куу Кедей,
Баш оору болуп көрбөдүң.
Алдамчы Кедей Азимдин,
Тажы, чен, алтын тагын бер.
Убадасын унуткан,
Көрүнгөндү куруткан.
Сен алдамчы күнөөкөр
Уят болдум Азимге,
Угулду ушак жалпы элге,
Үч күндө тактан өлмөксүң,
Азимкан түшүп бергенде.
Ак эшенди баш кылып,
Алдагың келет шерменде.
Ууру Кедей, куу Кедей,
Ыргыгың келет бүргөдөй.
Азимкандын тагынан
Алып таштайм тур Кедей.
Каргасам кара таш кылам,
Кол, бутуңду шал кылам,
Көздөрүңдү көр кылам,
Кулагыңды кер кылам,
Кууратып сени жер кылам.
Бир жеринде көгү жок,
Куу чөп менен тең кылам.

Кедейкан Ак эшенден чын коркот. Бирок элге ишенет. Азимкандан айла кетип эшенди бир карап, Кедейканды бир карап, акылы кетип саргайып турду. Мына ошол убакта Кедейканга бир ой тууду. Ал, эгер Ак эшен чын олуя болсо каргап мени таш кылып көрсүн, же көзүмдү сокур, кулагымды дүлөй кылгандан кийин гана тактысын да, кандыгын да ошондо берейин, ага чейин эшенге бир каарланып алайын деп Кедейкан Ак эшенди акырая карап, ачууланып кыйкырып айтып турган жери:

— Сен ойлойсуң калпалык,
Мен ойлоймун канчалык.
Баркыбызды Ак эшен,
Ажыратып айталык.
Экөөбүздүн бирибиз,
Уят болуп кайталык.
Сен ойлойсуң эшендик,
Мен ойлоймун чечендик.
Сен экөөбүз эшеним,
Эмнеге кекендик.
Баа көрбөй тагыма,
Кылгың келет бекемдик.
Касиетиң бар болсо,
Кандыгымды талашпа.
Эл ишине катышып,
Чымыныңдан адашпа!
Кандыгымды бербеймин,

Эшендегиң албаймын.
Кол бермек тургай Ак эшен,
Корооңо басып барбаймын.
Коркутасың каргайм деп.
Касиетиң кайдан чын,
Канакей каргап таш кылчы!
Калпа го деп кол берсем,
Кандыгымды талашат.
Карсылдаган дубана
Сага кантип жарашат.
Кан боломун деп жүрүп,
Калпалыктан адашат.
Эшен го деп кол берсем,
Эл бийлөөнү талашат.
Элтеңдеген дубана,
Кандык кантип жарашат.
Элине баркы жок болуп,
Эшендиктен адашат.
Дааратыма суудай бер,
Күнү-түнү «ув» дей бер,
Олуя болсоң Ак эшен,
Мага өлүм тилей бер.
Каргап кара таш кылчы,
Касиетиң билейин,
Бир колумду шал кылчы,
Кайта жардам тилейин.
Каргап жутам деп жүрүп,
Коркутуп элди жеп жүрүп,
Тоодон чоң эшен күнөйүм.
Кырк желдетти чакырып,
Чубатайын селдерди.
Оозуңан алайын,
Окумал болсоң келмеңди.
Өтүп кетти кордугуң,
Алдырайын келдеди.
Кырк жигитке урдуруп,
Сакалымды жулдуруп,
Касиетиң кетирип,
Калпакты кошо бүлдүрүп,
Карадарга астырып,
Кызыл өңүн кубултуп,
Кызыл каның чубуртуп,
Кыйнап атып өлтүрөм,
Кыркыратып муунтуп.
Азимден мурун аспасам,
Кумарымды жазбасам.
Душмандын баарын жоготуп,
Анан сурак ачпасам.
Талашып келет тагымды,
Чечкин деп келет ченимди,
Суук тумшук Ак эшен,

Сурапайт го элимден.
Элден мурун эшеним,
Табайын сенин эбимди.
Тагдыр жетип мен өлбөй,
Же талашкан эшен сен өлбөй,
Кантип тынат букара,
Ак эшен, Азим эми өлбөй.

Кедейкан бурулуп кылычын алганча эшен жылып эшикке чыга берди, Азимкан да чыгып баратат эле, Кедейкан токто деди. Азимкан селт эте түшүп, туруп калды. Эшендин чыгып кеткенин Кедейкан билип турган, бирок чыгып кете берсин деп койду. Ал анык олуя болсо жана мен жаман айтып турганымда бир шумдук көрсөтпөйт беле. Көрсөтө алган жок. Мына ошондуктан анын колунан эч нерсе келбесин билип, мурункусунан да ачууланып, каарын чачып, Азимканга айтын турган жери:

Бел байладың эшенге,
Эшенмин десе ишенбе.
Эпчил экен Ак эшен
Бек карматты кишенге.
Кутулуп кеткен Азимкан,
Кайтып келдиң ушерге.
Эшенге бардың зар болуп,
Ичиңе кайгы жык толуп,
Эшениңди ээрчитип,
Келиптирсиң оңдонуп.
Эшениң кайда, сен кайда,
Эшенден болбойт эч айла.
Эсен-аман тынч жатпай,
Эми калдың бейпайга.
Калпаң кайда, сен кайда,
Кармап турган мен кайда.
Кара нээт Азим болбосоң,
Калпаңдан болбойт эч пайда.
Кандыгымды талашып,
Кайта түштүң бейпайга,
Эшенди каалап чакырдың,
Сен чакырган эшенди,
Көз алдыңда учурдум.
Эзерден ишим ак экен,
Эпчилдик кылган Азимди,
Имерип колго түшүрдүм.
Калпаны каалап чакырдың,
Сен каалаган калпаны,
Кайып кылып учурдум.
Каримден ишим ак экен,
Кара нээт сендей бузукту,
Кайтадан колго түшүрдүм.
Эшен экөөң тилейсиң,
Өз башыңдын пайдасын,
Эр болсо эшен таап алсын,

Өзүнүн кылар айласын.
Олуя болсо эшенин,
Айтканынан тайбасын.
Кырк желдетим кайдасың,
Кырылгын кайсы жайдасың.
Алып чыгып эшикке,
Кетиргиле айласын.
Кандыгымды талашып,
Тынчымды алды тындырбай,
Сурагымды кылдырбай,
Мен камынып чыккыча,
Кармап тургун жылдырбай.
Жолотпо менин жаныма,
Буга окшогон бузукту,
Көргөзүп элдин баарына,
Кыркыратып муунтуп,
Кызыл жүзүн кубултуп,
Астырайын дарыма.
Такты, таажым алам деп,
Дагы эле үзбөйт үмүтүн.
Эшен экөө дүбүрөп,
Тындырбады күнү-түн.
Азимден уят кетиптир,
Ажалы чындап жетиптир.
Өлөрмандык кылам деп,
Өлүмгө башы бекиптир.
Тирүү калса Азимкан,
Түндө кылат каргаша,
Эшен экөө биригип,
Эрчишип келет жармаша.
Олуя болсо Ак эшен,
Мени жутар каргаса.

Деп сөзүн айтып бүттү. Кырк желдет дегдеңдетип Азимканды алып чыкты. Кырк жигитти чакырып алып Кедейкан, силер бүтүн элдин баарын жыйнагыла, кары жашынан, катын-баласынан эч кимиси калбасын. Бүгүн же Азимкан өлөт, же мен өлөмүн ушу тамашаны көпчүлүк эл көрүп туруп деп, Кедейкан ачуусу келип, буркан-шаркан түшүп, увазир, желдет, жигиттеринин сезим алып, көзүнүн чаарын чыгарып каарланды. Увазир жигиттерин туш-туш жакка чаптырды. Бир убакта кырк увазир келди. Таксыр элиңиз бүтүн жыйналып келишти, барып сөзүңүздү айтып, Азимканды бир жаңсыл кылбайсызбы дешти. Кедейкан ордунан туруп, кериле басып тышка чыкты. Эшик алдында кырк жигит Азимканды кармап турган экен. Азимкан өзүнүн ичинен кан кадырын кан билет, кан билбесе ким билет деген макал бар эмесин, Кедейканга жалынып-жалбарып жакшылыкча карганып катын-балдарымды тартууга айтып жан-соогалап көрөйүн деп Азимкандын Кедейканга зарланып айтып турганы:

Таксыр Кедейканыбыз,
Кетти кубат алыбыз.
Кечеги күндө келсең да
Ачылган сиздин багыңыз.

Кол куушуруп алдыңда,
Корголоп турган чагыбыз.
Акдөөлөт Кедейканыбыз,
Ачылган сиздин багыңыз,
Куттуу болсун тагыңыз.
Алдыда алтын багыңыз,
Өз элиме кор болуп,
Өлгөнү турган чагыбыз.
Таксыр Кедей ал даяр,
Төгөмүн десең кан даяр,
Өзүң билип, өзүң кой,
Не кылсаң да дапдаяр.
Талашпайын тагымды,
Чеч дебейин ченимди,
Эстебейин элимди.
Урмат кылар бекенсиз,
Убайым кайгы кебимди.
Он эки калаа ордолуу,
Шаарым тартуу таксыр кан.
Алган жарым Гүлайым,
Жарым тартуу таксыр кан.
Арбак урган Ак эшен,
Арада жүрүп кас кылган.
Он эки шаар кең Хыйва,
Калаам тартуу таксыр кан.
Үч жашарым Медеткан,
Балам тартуу таксыр кан.
Алты жашар Райкан,
Уулум тартуу таксыр кан.
Алдыңдагы алтын так,
Туурум тартуу таксыр кан.
Түбү бузук Ак эшен,
Экөөбүздү кас кылган,
Тирүү кетер бекемин,
Таксыр сенин астыңдан.
Алдыңдан кыя баспайын,
Арамдыкты таштайын.
Тирүү койсоң таксыр кан,
Мындан кийин жасайын.
Бер кызындай мелтиреп,
Акылы толук эң сейрек,
Үр кызындай үлбүрөп,
Алган жарым Гүлайым,
Адамзаттын сулуусу,
Гүлайымды алыңыз.
Күзгүдөй сулуу жарыңыз,
Гүлайымды алсаңыз,
Тирүү калабы жаныбыз.
Төрөлүк кылсаң таксыр кай,
Төгүлбөс бекен каныбыз.
Райкан менен Медеткан,

Отун алчу кул болсун,
Казан асып, от жагуу
Менин ишим болсун, кан.
Ушу кайгы сөзүмдү,
Кабыл алгын жолборсум,
Алтын тактын үстүндө
Гүлайым экөөң олтурсаң,
Кол куушуруп алдыңда
Кызмат кылып мен турсам.
Таксыр өлбөс бекен жаныбыз.
Төгүлбөс бекен каныбыз.
Бир чымындай жан үчүн
Гүлайымды алыңыз.

Кедейкан Азимкандын айткан сөзүнө эрип, Гүлайымга көңүлү бурулду. Баса рас эмеспи, тагымды бергин деп айтасың деп өлтүрүп жиберсем жакшы иш болбос, андан көрө мунун катынын алайын да өзүн тирүү коёюн. Күнөөсүз кан төгүү да кыйын, ошентип темселетип таштоо керек. Эли-журту көрсүн деди да Кедейкан Гүлайымга кызыгып, көңүлү бузулуп, Азимканга мындай деди: — Гүлайымды алып кел да өзүң никесин кыйып, өз колун менен алып бериңиз да балдарыңды ээрчитип кайда барсаң анда бар. Балдарыңды багып ал деди.

Анда, Азимкандын Кедейканга айткан сөзү:

— Кан кадырын кан билет,
Кадырымды билдиңиз,
Касиетиң бар экен,
Айтканыма көндүңүз.
Алып бардың таксыр өлүмгө,
Арызымды алдың көңүлгө,
Бу жакшылык ишинди,
Унутпасмын өмүрдө.
Сиздики болду Гүлайым,
Куттуу болсун жубайың.
Ак эшендин саатынан
Айрыды менден кудайым.
Нур кызындай Гүлайым,
Үч күндүк жооп сурайын,
Үч күндөн кийин таксыр кан,
Сен көрөсүң убайын.
Арыз муңумду айтайын,
Ал бейбакты байкайын.
Асыл экен Кедей деп,
Алдап-соолап жайкайын.
Үй мүлкүн бөлүп берейин,
Төртүнчү күн болгондо,
Ээрчитип келейин.
Келем деп коюп кечигип,
Кепинимди жебейин.
Калп айтчу болсом, бул сөздү
Каарыңдан өлөйүн,
Кайтара кордук көрөйүн.

Каарыңдан корксом ошондо,
Качып, бозуп жөнөйүн.

Азимкан сөзүн бүтүрдү. Кедейкан өзүндүн суранууң боюнча үч күндө Гүлайымды алып кел. Менден кутула албасымды өзүң билесиң, эми кылтылдасаң тирүү кал басынды да өзүң билесиң деп кекетип, убадасын бекитип Азимканды бошотту. Элди таратты. Өзү ордосуна кетти. Азимкандан акыл тайып, мээ чайкалган чанач болду. Мен тирүү туруп, Гүлайымды берип, балдарымды колунан кармап жетелеп жүргөндөн көрө өлгөнүм туура го деп, терең ойго батып, үйүнө келди. Гүлайымга көргөн жабыр-жайпасын айтып ыйламсырап турган жери:

Антташкан жарым Гүлайым,
Айырмак болду кудайым.
Азиретмин деп жүрүп,
Ак эшен салды убайым.
Кыз алганым Гүлайым,
Кыйытты ишти кудайым.
Олуяң болом деп жүрүп,
Оңбогум салды убайым.
Алдады, Кедей, алдады,
Убадасын жалмады.
Ишенгеним эшендин,
Башынан кетти арбагы.
Кырк желдетке карматып,
Кырк жигитке сабатып,
Карадардын алдында,
Карышкырдай талатып,
Жан соогалап жалынып,
Бошонуп бардым эшенге.
Эшениң менен жерге кир,
Бек карматты кишенге.
Өкүмүн көрүп Кедейдин,
Өзү качып жоголду.
Өлөрманга так берген,
Менин ишим кайдан оңолду.
Экинчи даярдын түбүнө
Алдырып келди сүйрөтүп,
Астырам деп мен үчүн,
Камдап келди аркан-жип.
Элимден жанган эмгек жок,
Калкымдан жанган кайрат жок.
Кырк жигиттен ызаат жок,
Увазирден уят жок.
Жалдырап турсам Кедейге,
Жакындаган жыят жок.
Сен Кедейге тийбесең,
Жалмамак болду жалгыз ок.
Алган жарым Гүлайым,
Акыл экен сеники,
Ак эшенге ишенип,
Акмактык болду меники,

Каракчы Кедей куу экен,
Казанымды ачыптыр,
Калың элди алданып
Карк алтыным чачыптыр.
Алтыныма кызыгып,
Алды-алдынан бузулуп,
Агайын-тууган элимди,
Арбак менен туз уруп,
Аралжы болгон киши жок,
Аманат жаным кысылып.
Күмүшүмө кызыгып,
Көңүлдөрү бузулуп,
Көпчүлүктүн баарысын,
Көрүнөө арбак туз уруп,
Көңүл алар кишим жок,
Көп кайгырдым жалдырап,
Көөдөндөн жаным кысылып.
Кедейканга никелеп,
Бермек болдум Гүлайым.
Кез-кезекте жүзүмдү,
Көрмөк болдум Гүлайым.
Сен Кедейге тийбесең,
Өлмөк болдум Гүлайым.
Каракчыга никелеп,
Бермек болдум Гүлайым.
Кайгырганда жүзүңдү,
Көрмөк болдум Гүлайым.
Алдамчы Кедей жарыңыз,
Жарыңызга барыбыз.
Ал Кедейге тийбесең,
Аман калбайт жаныбыз.
Кедейканга макул деп,
Ажыратып калыңыз.
Айла кетип, ал жетпей,
Кедейканга сен тийдиң,
Карып болуп мен кургур,
Кайсы жакка тентиймин.
Кайгылуу күндө турамын,
Кедейкандын жогунда,
Кадырымды сурагын.
Каралдым Рай, Медеттин,
Айласын кандай кыламын.

Азимкан сөзүн бүтүрдү. Гүлайым буркурап ыйлап, кандай кылар айласын таппай, алаканын шак коюп, жер тепкилеп ачуусу тарагандан кийин Азимканга карап, эки баласын колу менен кармап туруп, күйөөсүнө айтканы:

Тирүүлөй азап тарттырбай,
Түңүлтүп каным өлбөгүн.
Өлгөнүңдү көрбөдүм.
Кара жер бооруң кең оюп,

Катын да болсом көмбөдүм.
Сен айтканда билгенмин,
Алдамчынын алдарын,
Ажалга сени кармарын,
Азимкан сени ошондо
Адаштың деп зарладым.
Эми кантип жан сактайт,
Ырысы жок балдарым!
Түйшүк тартып мен бейбак,
Тирүүлөй жесир болгончо,
Өмүрүм өтөр кайгыда.
Райкан менен Медеттин,
Томук эти толгончо
Мен Кедейге тийгиче,
Кезигип калсаң күйгөнчө.
Балдарым кул, сен малай
Сенделип тирүү жүргөнчө,
Мен каракчы канга тийгиче,
Кадырыңа күйгүчө,
Казан асып сенделип,
Калкында тирүү жүргөнчө,
Каным жүрү кетели,
Качып жүрүп өтөлү.
Аманат жайдан кечели,
Алыска тентип кетели.
Темирден чокой кийели,
Тентигенди сүйөлү.
Издеген менен табылбайт,
Тетири жолго кирели.
Аргымак минип биз качсак,
Кербен жол менен түз качсак,
Аргымак изин чалдырар,
Анткор Кедей арам куу,
Аңдытып кармап алдырар,
Алып барып орго салдырар.
Тобурчак минип биз качсак,
Токтоосу жок түз качсак,
Тобурчак изин чалдырар,
Тозоку Кедей арам куу,
Тоздуруп кармап алдырар.
Тирүү болсоң куу Кедей,
Түрткүлөп орго салдырар.
Ат минбейли, жөөлөйлү,
Азап тартып жөнөйлү.
Тобурчак минбей, жөөлөйлү
Тозок тартып жөнөйлү.
Райканды көтөрүп,
Азимкан шордуу жонула,
Медетканды Гүлайым
Кучактады бооруна.
Түндөп качып чыгышты,

Түйшүктүн сапар жолуна.
Караңгыда жол жүрүп,
Күндүзүндө бекинип,
Кармап алат Кедей деп,
Карып жандан шекшинип,
Жолго жакын жолобой,
Жолсуз жерде баратат.
Карангы түндө кайгырып,
Ачкалык менен таң атат.
Улуу тоого чыгышты,
Улардын үнүн угушту.
Улутунуп ыйлашып,
Шаарын карап турушту.
Азыгы жок, наны жок,
Ачка болду балдары,
Атакелеп ыйласа,
Азимдин кетип дарманы.
Убара болуп чыгышты,
Ууруларча коо менен,
Убайым тартып баратат,
Улар учпас тоо менен.
Азыгы жок качышып,
Абдан карды ачышып,
Кедейкан кармап алат деп,
Күнү-түнү шашышып
Улар болуп оттоду,
Улуу тоого токтоду.
Чөптүү жерге токтоду,
Катарлуу мойнок бел ашып,
Кара кум, кара таш басып,
Муунун сары суу алып,
Мусапыр болуп өң азып.
Ак топурак жалашып,
Алмадай чөп көрүнсө.
Аталап балдар талашып,
Азап менен баратат
Алтымыш адыр бел ашып.
Топурак көрсө баарысы,
Токтой калып жалашып.
Топудай чөп көрүнсө,
Тобу менен талашып.
Тозок тартып баратат,
Токсон адыр бел ашып.
Көрбөгөнү көр болуп,
Басканы жолсуз жер болуп,
Бүткөн бойдун баарысы,
Сасыган кара тер болуп,
Балдары ыйлап наны жок,
Мусапыр болду багы жок.
Гүлайым менен Азимкан,
Мурункудай чагы жок.

Муунун сары суу алып,
Басалбай бели буралып,
Ачкалыктан алы жок,
Айнектей көзү тунарып,
Күйүттүү болду Гүлайым,
Азапка түштү Азимкан,
Мээнет тартып Медеткан,
Ыйлап барат Райкан,
Азык оокат нан албай,
Айласын Азим табалбай,
Качып чыккан бечара
Келатат жанын басалбай.
Райкан, Медет ыйласа,
Тамак деп жанын кыйнаса,
Алдап-соолайт балдарын
Көзүнүн жашын тыйбаса
Кырк эки күн жол жүрүп,
Кыйноо тартып мол жүрүп,
Бардык кубат ал күчүн,
Балдары үчүн бүлдүрүп.
Тоо түгөнүп, түз болуп,
Жер түгөнүп, миз болуп,
Жайында качкан Азимкан,
Коңур салкын күз болуп.
Бут шилтерге дарман жок,
Дарманы такыр калган жок.
Кучактаса Гүлайым,
Көзүн ачкан балдар жок.
Балапанча Райкан,
Солуп турган убагы.
Орто жолдо Медеттин
Болуп турган убагы.
Азимкандын тили жок,
Жатып калган убагы.
Ал-абалын кандай деп,
Гүлайым шордуу сурады,
Балдардын чыккан үнү жок,
Азимкандын тили жок.
Ах, Гүлайым шордуунун
Таштап кетер күнү жок.

Ошондо Гүлайым эки баласынын жана Азимкандын башын жөлөп, Кермеси деген жерге барып кыйрап жатып калды. Кырк эки күн жол жүргөндүктөн тамандары тешилип шишиген. Ачкалыктан ал жок, алардан башка кыбыраган как эткен карга, кук эткен кузгун да жок. Ээн талаа, эрме чөл. Гүлайым Азимканга караганда кичине дармандуураак. Гүлайым эки баласынын башынан жөлөп чачтарын жайып, ыйлап отура берсин. Эми Кедейкандан кабар алалык. Кедейкан төртүнчү күнү Азимкан Гүлайымды алып келет деп сүйүнүч менен тоюн камдап, корбашыларын, билимдүү бийлерин тойго чакырган. Чакырган элинин баары айткан күнүндө келишти. Азимкан Гүлайымды алып келбеген соң Кедейкан издетип эч жерден табылбады.

Эшенди тапкыла. Муну бекитсе эшен бекитти деп эшенди издетип аны да табылбады. Эшендин капалары да калбаптыр.

Мечити каңгырап калган. Мен тирүү болсом, ушул эшен менен Азимкан түбүндө соо койбойт деп ал да качып кеткен. Издеп эч дарегин таба албады. Кырк жигит Эшендин эки калпасын таап келишти. Кедейкан биринчиден, элдин сезим алуу үчүн, экинчиден Азимкан менен Ак эшен дайынсыз жоголсун деген ой менен элдин баарын жыйдырып алып, калпаларды дарга тарттырды. Жыйналган элдин үрөйү учушуп коркуп, үй-үйлөрүнө кайтышты. Ошентип, Кедейкандын көңүлү тынып, душманын жыгып, Ак эшенди, Азимди айдап, эки калпаны жайлап, көңүлү жайнап, сурагын сурап жатып калды. Кедейкан бир күнү өзүнүн жетим убагынан беркини ойлонуп отуруп, башынан өткөн жетимдик, карчылык турмушунун баары көз алдына келип, баккан энеси Гүлсана оюна түштү да жашып кетти. Мен эми энемди, төрт жолдошумду адырайып деп, кырк жигитин чакырып Кедейкандын жумшап турган жери:

Кырк жигитим келгиле,
Келип салам бергиле!
Алыскы жолго жумшаймын,
Кызматымды билгиле!
Кырк жигитим камынгын,
Кылычыңды тагынгын.
Кызыл чаар жолборстой,
Кыркышар жоого чамынгын.
Такалансын аттарың,
Сүрүңдөн корксун жаттарың.
Бир айлык жолго барасың,
Аттарыңды таптагың.
Эринип бир күн жатпагың.
Өзүңдү-өзүң сактагың.
Өз элиме жиберем,
Өнөрүмдү мактагың.
Кыркыңар эки бөлүнбө,
Залимканга көрүнбө,
Түркмөндөрдүн барысы,
Залимкандын жөнүндө.
Залимканга көрүнсөң,
Каласыңар өлүмгө.

Ушул сөздү кырк жигит,
Бак сактагың көңүлгө,
Саалы деген сопу бар,
Өзү молдо окумал.
Дабырабай кырк жигит,
Бирин издеп таап ал.
Балапан тууп жетилген,
Г.Байгамбарга жашы тең,
Кантип кабар албайын,
Кан болгондо энемден.
Энемдин аты Гүлсанаа,
Бар тууганы бир бала.
Ошо бала мен Кедей
Энемди көрөр күн гана.

Төрт жолдошум дагы бар,
Саалыны тапсаң табылар,
Энемди эстеп аларды,
Унутуп койсом таарынар.
Жатындаштан жакыным,
Жашымда бирге акылым.
Адал-арам тең жеген,
Ардактаган сырдашым.

Кырк жигит түркмөн элине келди. Саалы сопуну таап алышты. Саалы Кедейдин энесин, төрт жолдошун таап берди. Жигиттер Кедейканга алып келишти. Кедейкан энеси жана төрт жолдошу менен көрүшүп, аларга таза кийимден кийгизип, кандыгын сүрүп жатып калды.

Кедейкан кандыгын сурап жата турсун, эмки кабарды Азимкан менен Гүлайымдан алалык.

Азимкан менен Гүлайым арып-талып Кермесин деген чөлдө жатканда Гүлайымдын Ак эшенди каргап айтып турган сөзү:

— Мусапыр кылган Ак эшен,
Эч береке таппасын.
Алдамчы Кедей экөө тең,
Өлгөндө көргө батпасын.
Алдамчы Кедей арамы,
Азимкандай аксасын.
Адаштырган Ак эшен,
А дагы биздей какшасын.
Увазирди туз урсун,
Желдеттин иши бузулсун.
Кырылып кеткен кырк жигит,
Кылычыңдын мизи урсун.
Баарыңардын ишенер,
Бизден жаман бузулсун.
Алганым Азим өлсөчү,
Ардактарым калсачы.
Баарысынын алдынан
Мени кудай алсачы.
Улугум Азим өлсөчү,
Ушул экөө калсачы.
Убайымын тарттырбай,
Мени кудай алсачы.
Курдашым Азим сөөгүңдү,
Кузгун, карга талайбы.
Кудайым кандай кемиттиң,
Кууратып биздин таалайды.
Ажал жетип өлөрдө,
Көрөр киши болсочу.
Ак кепиндеп таза жууп,
Көмөр киши болсочу.
Түркмөн көздөй мен качпай,
Төркүн издеп эл таппай,
Талаадан тентип өлгөнчө,

Тууганга барып жан бакпай.
Кантемин эки баламды,
Калбайт го мага каралды.
Баарысынан айрылып
Как талаада каламбы?
Бир мусулман келсечи,
Садага-кайыр берсечи.
Каралдым эки баламды,
Өлө электе көрсөчү.
Балдарымды алпарып
Багып алар болсочу.
Эч болбосо бирөөнүн
Жаны калар болсочу.

Гүлайым балдарынын, Азимкандын башын жөлөп буркурап ыйлап, көзүнүн жашын жыйнап кайтара кайрат кылып олтурду эле, кырк кербен өтүп бара жатат. Гүлайым көрө коюп, жүгүрүп барып, эки колун бооруна алып, кайыр сурап турган жери:

— Айланайын кербендер,
Алыс жерден келгендер.
Акыретти ойлонуп,
Ачкага оокат бергендер.
Алсыздын алын көргөндөр,
Ажал жетип өлгөндү,
Ак кепиндеп көмгөндөр!
Кагылайын кербендер,
Бактыма туушар келгендер,
Карыпка кайыр бергендер,
Как талаада өлгөндү,
Кайрылышып көмгөндөр!
Дин мусулман болсоңор,
Кайрылып бир аз келе кет!
Катары менен кыйраган,
Карыпка кайыр бере кет.
Өлгөнү жатат алганым,
Өзөрүп жатат балдарым.
Өзүмдө ачка алым жок,
Соопко жакын болсоңор
Садага-кайыр арнагын.
Бир пияла суу барбы,
Биздин көз ачка тунарды.
Акактай сулуу айнек бет,
Ант ичкендей кубарды.
Ак эшен менен Кеден куу,
Ойлободу убалды,
Кайыр берсе балдарга
Балдарым кирсе дарманга,
Тируу калар бекенбиз,
Кербендер сенин далдаңда,
Абдан сооп эмеспи,

Акыретке барганда.
Кор болбогон жан элем,
Мен да Хыйва жеримде.
Ачтан өлдүк кырылып,
Кермисиндин чегинде.
Карыптык күндө жатабыз,
Кара жолдун жээгинде.
Айланайын кербендер,
Жол түгөнүп из болуп,
Тоо түгөнүп, түз болуп,
Топурак жалап, чөп-чар жеп,
Тоюту кеткен биз болуп,
Суу түгөнүп, сай болуп,
Койнума кандуу жаш толуп,
Белге чапкан жыландай,
Же бир чымындай жан чыкпай,
Балдарым жатат толгонуп.
Жатканыбыз Кермисин,
Ээн талаа жер болду.
Бүткөн бойдун баарысы
Сасыган кара тер болду.
Какылдап учкан карга жок,
Мээ кайнаткан чөл болду.
Биз мусапыр карыптын
Көрбөгөнү көр болду.
Айланайын кербендер,
Күйүк күлчө нан барбы?
Уктуңар менден арманды.
Силерден айла болбосо,
Тирүү калар ал барбы.
Ала кетип баксаңар,
Араң жаткан балдарды.
Ыраазымын кудайга,
Эки балам тирүү калса,
Акыры башта бир өлүм,
Ата-энеси бизди алса,
Мынчалык иши бузулган,
Биз карыптан күч кача.

Деп Гүлайымдын колу боорунда, сөөгү зыркырап, көзүнүн жашы буркурап, муңун, арманын, кайгы-зарларын айтып, багып алгыла деп балдарын тапшырып турду эле. Кербендердин Гүлайымга жооп берген жери:

Кундуз, Жылдыз шаарына,
Соода кылып барганбыз.
Дүнүйөдө байбиче,
Адамда болбойт армансыз.
Качып чыктык Мисирден,
Сексен кербен барганбыз.
Кыркын колго түшүргөн,
Эч бир оокат табылбайт,

Оодарсаң да издесең.
Тирүү турат жаныбыз,
Байбиче биз да сизге тең.
Сооданы мурда алдатып,
Зордукчудан шор катып,
Төөлөрдүн көбүн уурдатып,
Качып чыгып Мисирден,
Карбаластап түн катып,
Азык албай темселеп,
Келе атабыз жол тартып.
Кыркыбыз калды кармалып,
Кылчайып кабар албадык.
Ачка келе жатабыз,
Биз да сиздей сандалып.
Биз эмеспиз карды ток,
Жолуңдан каршы чыгыппыз,
Жолдошумун жармы жок.
Нан турмак бизде суу да жок,
Биз дагы качкын өздүдөй,
Оңой душман кууган жок.
Аз калды шаарга барабыз,
Азыр жок сизге байбиче,
Оокат берер чамабыз.
Биз баксак да ачка өлөт,
Өзүңдө турсун балаңыз.
Качкынга качкын жолукту
Карыптык башка түшкөн соң
Какшанбай турган жорукпу.
Табылбады Гүлайым,
Балдарына ичер суу.
Күнүндө жок тынчымак,
Гүлайым турат буркурап.
Өлсө көөмп коёрсуң,
Өзөрүп жаткан балдарды,
Ала кет деп чыркырап.
Боздоп турат бир төөсү,
Жолдо тууп өлгөн ботосу.
Желинине сүт батпай,
Баспай келет талтактай.
Өзү семиз чапчактай.
Кербен башы Равшан,
Келем жарып тумарчаң.
Кербендер тура тур деди,
Мусапыр келсе ыраактан,
Өлгөнү жатса балдары,
Өзөрүп жатса алганы,
Кезерип ачка барысы,
Кетип турса дарманы.
Жакшы эмеске булардын,
Жалдырап ыйлап калганы.
Кербендерим алып кел,

Жүктөн чечип чараны,
Төөнү саап, сүт берип,
Тиргизгин эки баланы.
Дин мусулман көрүнөт,
Түбүндө тийбейт залалы.
Сүттөн башка тамак жок,
Бечараны багалы.
Төөнү саап, сүт ичип,
Өзөктөрү ойгонсун.
Ким соопкер, кайрыкер,
Өзүлөрү ойлонсун,
Кербен башы Равшан,
Кармап берди чараны.
Саап турса Гүлайым,
Ийип кетип, сүт чыкты,
Чара менен толтура.
Сүт чыкты төөдөн мелтиреп.
Көтөрүп барды Гүлайым,
Балдарына энтелеп.
Жутуп атат балдары,
Төөнүн сүтүн кылкылдап,
Тоюп келген кезинде,
Жатып калды шылкылдап.
Балдарынан калган соң,
Азимкан кирди сүт ичип.
Өзөгүнө сүт түшүп,
Жатып калды бүк түшүп.
Гүлайым шордуу чыңырды,
Райкан, Медет куласа,
Алган жарым Азимкан,
Ажалы жетип суласа.
Сүт болбосо уу болсун,
Мен дагы ичип көрөйүн.
Үшкүрүк тартпай үчөөнүн,
Аркасынан жөнөйүн.

Гүлайымдын дагы өзөгүнө сүт түшүп жатып калды. Кербен башы Равшан баш болуп, төртөөнүн тең башынан жөлөп таяп турушту. Бир аздан кийин Гүлайым дүйнөгө бир келген сулуу болуп көрүндү. Мурун чөп жеп, топурак жеп, суу ичип мусапырчылык күнгө түшүп, каны суюлуп, эти жашып, өңү-түсүнөн адашып калган эле, сүттү ичип бир аз солуп жаткандан кийин, Гүлайымдын тамырларына, бетине кызыл кан жүгүрдү. Агы ак, кызылы кызыл болуп, өңүнө чыга келди. Равшандын көңүлү бузулуп, Гүлайымга кызыгып, катын эсепсиз сулуу экен, бу мусапырга ылайык эмес, муну түн боюнча алып кете берели деп Гүлайымды төөнүн үстүнө жүктөп кербендер алып кете берди. Таңга жакын Азимкан эс алып, көзүн ачып, башын көтөрсө Гүлайым жок. Элдир-селдир эстесе кербендер да жок.

Ошондо Азимкан эки баласын кучактап алып, бур курап ыйлап турган жери:

Шордуу балдар карачы,
Кайда кеткен апаңар!
Кайгы менен ичине

Толгон экен капаңар.
Как талаада тарп болуп,
Калган окшойт атаңар.
Кайгыртып өмүр өткөрөр
Каралдым балдар атаңар.
Алган жарым Гүлайым,
Айрыды чындап кудайым.
Арапчы кербен туш болуп,
Амалсыз кеттиң жубайым.
Алданын кылган ишине,
Амалым барбы чыдайын.
Акылым кетсе башымдан,
Акыл болгон Гүлайым.
Айтканыңдын баарысы,
Макул болгон Гүлайым.
Ата менен энеден,
Жакын болгон Гүлайым.
Эсим кетсе башымдан,
Эс үйрөткөн Гүлайым.
Эне-атамдан артыкча,
Сөз үйрөткөн Гүлайым,
Ээн талаада унутуп,
Эмгекке салдың кудайым.
Эч кабарың билинбейт,
Изиңди кимден сурайын.
Кетирген менин алымды,
Кечинде келген кербенби,
Кербениң менен жерге кир,
Кесири тийчү элденби.
Кермесинде таштаган,
Кечинде келген кербенби,
Керексиз кербен улутуп,
Кесири тийчү элденби.
Издесем кайдан табамын,
Райканды эптеп багамын,
Эмчектеги Медеткан,
Ишенбейм тирүү каларын.
Как талаада калганым,
Калаамдан жазган шор бекен,
Кадырлашым Гүлайым,
Кайда кетти болду экен?
Ээн талаада калганым,
Эмгекке жазган шор бекен.
Эки жетим баланын,
Энеси кайда болду экен?
Ырысы жок Райкан,
Көтөрөйүн жонума,
Мээнеттен тарткан Медетим,
Кучактайын боорума.
Гүлайымды издеп кирелик,
Кербендин кеткен жолунан.

Жөнөдү Азим жол тартып,
Бир баласы жонунда.
Биртике басып дем алат,
Бир баласы боорунда.
Басалбай келет бурулуп,
Таягы бар колунда.
Өлүк эмес, тирүү эмес,
Өң-түсүнөн адашып,
Өлөсөлүү Азимкан,
Кара таш, кара кум басып,
Эки күндүк жер экен,
Он эки күнү жол тартты.
Кедейкан менен эшенден
Өзү эле алган бу дартты.
Эс алып ыйлай олтурса,
Карарган бир шаар көрүндү.
Өз элине жеткенсип,
Азимкан басты көңүлдүү.
Эки айдан бери жол жүрүп,
Эч жерден шаар көрбөдүм.
Эч ойлонор арман жок,
Элге жетип өлгөнүм.
Бел байлады Азимкан,
Шаардын көрүп каранын
Көңүлүн ачты сүйүнүп,
Райкан, Медет баланын.
Айланайын балдарым,
Кирди муунум, дарманым.
Көзүңдү ачып экөөң тең
Жакамдан бекем кармагын.
Тетиги турган бир чоң шаар,
Өрүк, алма, наны бар.
Амалсыз кеткен Гүлайым,
Апаңар эми табылар.
Эркелетип балдарын,
Эсин жыйды сүйүнүп.
Шаардын четин караса,
Эл топтогон үйүлүп.
Шаардын үстүн бастырган,
Өстү жайык — кан арык,
Жаткан экен мелмилдеп,
Арык толо суу агып.
Көпүрө жок, кечүү жок,
Азим турду камалып.
Кечүүнү кайдан табам деп,
Эки жагын каранып.
Арыктын жээги кашаңдан,
Айбан сындуу оттоду.
Айран ичкен эмедей,
Агын сууга токтоду.
Бир азыраак эс алып,

Жөнөдү Азим камданып,
Көпүрө менен кечүү издеп.
Келатат Азим жол чалып,
Кечүү чалып келатса,
Арыктын жайык түзү бар.
Абдан байкап караса,
Араба, аттын изи бар.
Айлабайын балдарым,
Экөөңдү тең көтөрүп,
Кеч албаймын кечүүдөн.
Кечигемин деп ойлойм
Кийимди чечүүдөн.
Алым начар дарман жок,
Агып кетпе экөөң тең,
Айланайын Медетим,
Олтура тур бул жерге.
Райканды алып барып,
Коюп келем тийерге.
Жетилгиче балдарым,
Мен кызматкер силерге.
Райканды көтөрүп,
Сууга кирди кечүүгө.
Эс-акылдан адашкан,
Эринди кийимин чечүүгө.
Таякка күч келтирип,
Кечип барат Азимкан,
Каруусу жок тамтаңдап.
Сууну ортолоп баргандай,
Артынан чыкты чыңырык,
Ал чыңырган Медеткан
Атаке десе угулуп,
Бир карышкыр Медетти,
Тиштей качты сугунуп.
Чочуп кетип жыгылды.
Колундагы Райкан
Сууга кетти суурулуп.
Райкан агып жөнөдү,
Бир азыраак көрүнүп,
Аздан кийин жок болду,
Суу түбүнө чөмүлүп.
Суудан чыгып сүйрөлүп,
Ыйлап турат Азимкан,
Көзүнүн жашы төгүлүп.
Талаада калды Азимкан,
Балдарынан бөлүнүп.

Азимкан: «Бу да болсо кудаанын буйругу экен, так, тажы ченимди бир алдамчыга өзүм бердим, катынымды кербендер алып кетти. Балдарымдын бирин карышкырга көтөртүп, бир баламды өз колум менен сууга агыздым, жалгыз башым калды. Тирүү жүрөр эбим калбады, кудайдан өлүм тилеп жатып өлөйүн деди да эки суунун аралына барып жатып калды. Райкан агым бараткан

сууга бир кайырмакчы чал кайырмак салып отурат эле, кайырмагына бир нерсе илине калганынан тартып алса, алтын жака зоотунун жакасына илинип бир бала чыкты. Чал байкуш чочуп кетип кайта сууга таштап жиберейин деп турса, балада болор-болбос жаны бар сыяктуу. Башын ылдый баштантып, кучактап турду. Бала чала жан болуп тирилип келе жатат. Чал көтөрүп алып, үйүнө келип, кемпирине кубанган сүйүнүчүн айтып турган жери:

Кубанды жаным байбиче!
Куурадык эле экөөбүз.
Жетимишке келгиче,
Кол кармашып тең өстүк,
Кудайым тилек бергиче.
Кайырмак салып олтурсам,
Балык келип илинди.
Балык десем чыкканда,
Бала экени билинди.
Башын ылдый каратып,
Кучактап турсам тирилди.
Тегин бала көрүнбөйт,
Алтын жака зооту бар,
Аман болуп жетилсе,
Жүрөгүндө оту бар.
Кайдан чыгып келди экен,
Кандын уулу көрүнөт.
Кор кылбай жакшы багалык,
Как жүрөгүм берилет.
Чатырап өсүп жетилсе,
Чалдын уулу дедирет.
Жаман айтып баланын,
Жашынан көөнүн калтырба?
Жакшы баксаң байбиче,
Жай күнүндө салкынга.
Тирүү жүрсө киргизет,
Түгөнгүс күмүш, алтынга.
Кыш күнүндө үшүтпө,
Кыйык суук чилдеге.
Кызып кетип түгөндүр,
Ата-бабаң ким дебе!
Ойноп кетсе кокустан,
Оңураңдап тилдебе!
Балалуу болуп көрбөгөн,
Байкуш элең көр жеме.
Сен болсоң кемпир туубассың,
Мен кейикчил куу башмын.
Санаа тартып кайгыда
Өтүп барат бу башым.
Беш эчкиден бирөөнү,
Алып келип соёлу.
Арманда жүргөн жан элек,
Көңүлдүн кирин жоёлу.

Аркасы менен баланын
Абдан мыктап тоёлу.

деп кемпир, чал сүйүнүшүп, беш эчкисинин бирин союп, баласынын башын куттуктап багып алышты. Ачмын десе айланышып, токмун десе толгонушуп багышты. Муну кое туруп Азимкандан кабар алалы.

Азимкан суунун аралында жатат эле. Падышанын бир увазири куш салып жүрүп, Азимкандын үстүнөн чыгып калды. Көрө коюп чакырды. Сен кимсиң, өлүгүсүңбү-тирүүсүңбү?

— деди. Азимкан кыңылдап араң сүйлөп

— тирүүмүн деди. Увазир бир жигитин жумшады.

Башын жөлөтүп караса, кийген кийими жаман эмес, увазир жигитине: Биздин үйгө алып барып, тамак бергин да өзүң жанынан чыкпай тургун деди. Өзү куш салууга кызыгып калган эле кушун салып артта калды. Жигит алып келип Азимканга аз-аздан тамак берди. Кокус көп ичип, өлүп кетип жүрбөсүн деп ченеп, сыр алдырбай, сынын чалдырбай акыл токтотуп олтурду. Бир убакта Азимкандын үстүнө увазир келди. Азимкан тура калам деп жыгылып кетти. Увазир жөлөй калды да олтургузду. Олтургузуп сөз сурай баштады. Сиз тегин киши эмессиз, кайсы калктан болосуз, кандай болуп келдиңиз деди. Мен да сиздей бир кандын увазири элем. Кандын каарына калып, өлүмдөн качып чыктым. Өлбөсөм эгиниңди айдап, чөбүңдү чаап сиздин кызматыңызды кылып турсам экен? — деди. Увазир жакшы болот деп Азимканды кабыл алды. Азимкан ал бойдон колунда туруп калды.

Эмки сөз Райкандан болсун. Райкан чалдын колунда эки жыл турду. Тезегин терип, от жагып берет. Чал кемпир баланы жанындай көрөт. Бала кайырмак салып, балык алуучу болду. Райкан бир күнү кайырмак салып олтурса, кайырмагына бир балык түштү. Серпейин дегиче кайырмагына түшкөн балыгын, кайырмагы менен жаян балык жутуп кетти. Бала үйүнө келип ага-энесине ыйлап айтып турган жери:

— Айланайын ата-энем,
Ардактуу ботоң мен элем.
Агып келген мен кургур,
Арылбайм го жемеден.
Кубат кылган ата-энем,
Кулунуңар мен элем.
Куюшуп келген мен кургур,
Кутулбас болдум жемеден,
Балалыгым, жаштыгым,
Силерге жок кастыгым,
Билесиңер эне-ата,
Күч-кубаттын аздыгын.
Дарыяга кол сунсам,
Кайырмак салып олтурсам,
Бир балык келип илинди,
Быркылдабай мен турсам.
Серперимде балыкты,
Жаян келип сугунду.
Жаштык кылып колумдан,
Кайырмак кошо суурулду.
Кантип барам үйгө деп,
Заманам жаман куурулду.
Кастыгым жок энеке,

Кабыл кылсаң муунумду.
Карыя атам кармаса,
Кан арыктан акканда.
Мен да шүкүр кыламын,
Мынча асырап бакканга.
Мунуңар кетпейт оюмдан,
Турганда да жатканда.
Кайырмакты жоготуп,
Кантип келдим мен карып,
Кайгы менен зарымды
Айтып келдим мен карып.
Каарыңардан коркомун,
Кызыл жүзүм саргарып,
Өлгөн жанды тергизген,
Өчкөн шамды күйгүзгөн
Жаш башымды асырап,
Жалганда тирүү жүргүзгөн.
Ата-энеме мен жаздым,
Акылымдан эң шаштым.
Кайырмакты жоготуп,
Оокатыңды коротуп,
Жүрүшүмдөн адаштым.
Өлтүрсөңөр, сүйсөңөр,
Жанымды тирүү койсоңор,
Атаке, эне, өзүң бил.
Канымды ичип тойсоңор!
Ичим бала болсо да
Ишим душман көрүндү.
Энем, атам, өзүң бил
Ыраа көрсөң өлүмдү.
Эки жылы мен жүрдүм,
Арам санап бузулбай,
Аны качкан адамдын
Алдырышы ушундай.
Талпынттың эле эне-атам,
Тапка келген кушундай.
Кемпири кургур белендеп,
Келе жатат сереңдеп.
Чоңойгондо бир жолу,
Чокуга чабат белем деп.
Бала болбой жерге кир,
Бааң беш-алты теңгедир,
Минтип жүрсөң бачагар,
Бардык зыян сендейдир.
Туубаган соң өзүмдөн,
Тутунган бала болобу.
Тумшугу жок мындайды,
Балам деген оңобу.
Күнүмдүк оокат кайырмак,
Бар оокаттан айырмак.
Кайдан келген чунаксың,

Кантип бизге нээтиң ак.
Деп ошерден кемпир-чал,
Тепкиледі баланы,
Кармап алып экөөлөп,
Карышкырдай талады.
Тепкилеп кемпир сүйрөдү.
Тепкисин чалы сүйбөдү.
Райканга толгонуп,
Ырасын чалы сүйлөдү.
Жымыңдап ичи кубанат,
Баланы багып сүйүүгө,
Кемпирден коркот байкуш чал
Ажыратып ийүүгө.
Жаш күнүңдөн туубаган,
Жатының мүйүздөй куураган.
Жаш байкушту кыйнайсың,
Түбүңдө туубас туурадан.
Мусулмандын баласы,
Муңайганын карачы!
Өлтүрбө кемпир баланы,
Базарга бүгүн баралы.
Байлап алып экөөбүз,
Базарга сатып салалы.
Кутулбасак эмитен,
Түбүңдө бала болбойт ко
Бул зыянкеч чунакты,
Балам деген оңбойт ко.
Эртеңки күндө бу чунак
Эчкинин бирин жоготот.
Эч пайдасы жок туруп,
Оокаттын баарын коротот.
Өлтүрбө кемпир баланы,
Базарга бүгүн салалы.
Баштабаш өзүн баалашып,
Бир кайырмак алалы.
Кемпири турду кедендеп,
Кендир жибин белендеп.
Эки колу боорунда,
Жалынды бала чебердеп.
Жалынса да болбоду,
Жалмаңдап кемпир оңбоду.
Эки колун баланын,
Аркасына байлады.
Байлатпаска баланын,
Келе албады шайманы.
Алдына кемпир жетелеп,
Абышкасы айдады.
Кандай эме алат деп,
Баланын көзү жайнады.
Алып жүрөт базарда
Абышка-кемпир жетелеп.

Байлануу бойдон жалдырап,
Бала жүрөт темселеп.
Багы ачылып байкуштун,
Башкага өтүп кетелек.
Ошондо бала чыркырап
Эки жагын карады.
Көзүнөн аккан кара жаш,
Эки беттен тарады.
Өтпөй калса базарга
Өлтүрмөкчү баланы.
Бала боздоп ыйлады:
— Айланайын агалар,
Абалымды караңар
Мени сатып алууга,
Келер бекен чамаңар.
Каржысы келген агалар,
Мени сатып алгыла!
Бүгүн барсам өлөмүн,
Бир соопко калгыла!
Мени сатып алсаңар,
Кул болоюн өлгөнчө.
Кызматкермин агалар,
Кудайдан ажал келгиче.
Куткарып кал агалар,
Ушу сапар өлүмдөн?
Бир март чыга калса деп,
Суранамын көбүңдөн.
Мен балапан жаш бала,
Бир кайырмак жоготуп,
Мына бул эне-атамдын
Ошончо мүлкүн коротуп,
Ан үчүн калдым өлүмгө.
Бир кайырмак жок беле
Мына ушу турган көбүңдө?
Сатып алчу киши жок,
Базарчылар тарады.
Бала байкуш жалдырап,
Тушташ жагын карады.

Кундуз Жылдыз элинин падышасы, ошол күнү жупуну кийим кийип кандык белгилерин үйүнө таштап базарда жүрөт эле. Бир кемпир, чал чырактай баланы жетелеп жүрүшөт. Муну сурайынчы сатар бекен деп, кан: «Баланы сатасыңарбы?» — деди. Кемпир, чал бир кайырмакка сатабыз дешти. Жүргүлө деп ээрчитип келип, кемпир, чалга бир кайырмак алып берди да жолго салды. Кан баланы алып калды да баланы таза жасап кийгизди. Балага кадыша айтты: «Балам мен байгамбар сүрнети деп төрт катын алдым эле, төртөө тең туугус болду. Аларга сени көргөзбөй молдого беремин, кандай адам, кимдин баласысың десе падышанын баласымын дегин». Башка сөз айтпа. Бирок менин катындарыма падышанын баласымын дебегин. Өзүбүз туубагандан кийин, бирөөнүн баласын балам деп жүргөнчө деп өлтүрүп коет. Бир дарыс чоң молдону падыша чакыртып алып, мына бул менин баламды окутасың, эгерде жакшы окутпасаң башыңды алдырамын деп, мектепке берди.

Молдо бала үчүн окутпаса да жаны үчүн күндөп-түндөп окута баштады. Дагы бир күнү падышалык белгилерин үйүнө коюп базарды аралап тамаша кылып жүрсө, жети жашар баланы байлап жетелеп жүргөнүн көрдү. Падыша муну да сатып алайын ушул экөөнү жакшылап окутуп молдо кылсам, тарбия көрсө өз баламдан артык болбойбу деген ой менен жетелеп жүргөн жети адамга келип: «Баланы сатасыңарбы?» — деп сурады.

Жети киши жети дилдеге сатабыз деди. Падыша ээрчитип келип, жети дилде берип, баланы алып калды. Баштагы балага окшош экен, ошонун кийиминдей кийим кийгизип, баягы молдого берди. Падыша балдарына мага кез-кез келип, көрүнүп тургула деди. Балдар окуп жүрүштү. Төрт жылдай өттү. Балдар шарият билимин окуп бүтүрүштү. Жинди, келесоо, талма, ар түрдүү ооруларды дем салып айыктыра турган болушту. Падышанын бир увазири бар эле. Ал падышадан жоопсуз кеч келип, эрте кетип кала турган болду. Бир күнү падыша чакырып алып: «Сен ар дайым жоопсуз кетесиң, сени дарга тарттырамын» деди. Увазир: «Кадырлуу падышам! Арызымды угуп, алымды сурап, анан дарга

тартыңыз» — деп суранды. Падыша аразын айтууга уруксат берди. «Таксыр, менин бир катыным бар, ал бул дүйнөдө жалгыз жаратылган десем калп болбоймун. Оорусунун катуулугунан оозуна кебез менен суу тамызып жатамын, ошон үчүн токтой албай кетип жүрөмүн» деди. Падыша: «Менин эки мударис окуган балдарым бар, же дем салып айыктырат, же дем салып өлтүрөт, сен мында турасың» — деп, балдарын жиберди. Падышанын балдары барса катыңдын бүткөн бою шишип, оозунан көк түтүн чыгып жатат. Эки бала катынды окуй беришти. Түн ортосу болгондо, катын башын көтөрүп, оор үшкүрүп турду. Балдар: «Бу киши болсо айыгып калды, эми экөөбүз бир пас чүкө ойноп алалы деп — чүкө ойноп олтуруп, сен кул, мен кул дешип уруша кетишти. Чоңураагы кичүүсүнө карата айтканы:

Мен падышанын уулу элем,
Төрт жыл бирге окудук,
Купшуңдаган куу белем.
Төбөңдөн ургур болбосоң
Качан сендей кул элем.
Мен бир кандын баласы,
Асман жердей эмеспи,
Кан менен кулдун арасы.
Кул кутуруп, кан уулун
Коркутканын карачы.
Мен кандын уулу болбосом,
Караанымды сүйөбү.
Жашым жетип чоңойсом,
Жамандыгым тиеби.
Задинде кулдун баласы,
Кул дегенде күйөбү.
Атам кайда, мен кайда,
Асман кайда, жер кайда,
Ата-энеден айрылып,
Арманда жүрөм бейпайда.
Өз атамдан кем эмес,
Азыркы атам Таалипкан.
Балапанча жем берип,
Окуу, билим тааныткан.
Кан атам Таалим болбосо,

Тирүү калбайт эле биздин жан.
Менин атам Таалипкан
Кармап берди молдого,
Кезегинде көрүнүп,
Жүргүн деген ордодо.
Төрт жылдан бери окуудан,
Ак шарият жолунан,
Билбегеним калбады,
Байгамбардын коомунан.
Багып алган Таалипкан,
Баласынын жогунан.
Базарга сени байлатып,
Жетелеп келген эки адам.
Желкелеп айдап беш адам,
Ортосунан сатышып,
Олжолош болгон жети адам.
Жетекте келип акмак кул
Жети адамдан сатылган.
Сендей акмак болобу,
Кул туруп бекке катылган,
Кан баласын кул дейсиң
Өзүңдү билбей сатылган.
Кичүүсү сүйлөп турду эми,
Оозунан сөздү жулду эми:
— Мактанбагын кулум деп,
Кайтара шылдың кылды эми.
Апырылып калпты айтып,
Атам кан деп мактанба!
Кулдугуңдан акталба.
Сен да мендей бир кулсуң,
Аста-секин чакчаңда,
Ачуума тийсең өлөсүң.
Ата-энең барбы сактарга?
Жаман кемпир, жармач чал,
Таалипкан сатышкан,
Сатканда сенин кунуңа
Кайырмак алып кайтышкан
Ушул элдин баарысы,
Ушак кылып айтышкан.
Сен ошо чалдын кулусуң,
Убактылуу Таалиптин,
Сатып алган уулусуң.
Сатылып жүрүп канмын деп,
Мактанганың курусун.
Сенин бааң жалгыз кайырмак,
Кул үчүн бааңдан айырмак.
Купшуңдаган сен өңдүү,
Кулда болот сер дымак.
Мен да сендей кул болдум,
Кул болсом да баалашсам,
Жети дилде пул болдум.

Ардансаң арсыз кайырмак,
Күйүп, өчүп, күл болгун.

Улуусу уят болуп сөзгө сынды. Жок, андай эмес, ата-эне, эл-журтубузду тапсак кул болбойбуз, кимибиз ата тегибизди таба албасак, ошонубуз кул бололук дешти. Кичүүсү макул тапты ошондо Райкан ата-энеси тууралуу айткан жери:

— Хыйва болчу шаарыбыз,
Кыдыртып айтып берейин;
Бир башынан тааныңыз.
Эшен менен Кедейден,
Кетелек тарткан зарыбыз.
Эки бала, эне, ата,
Бөлүнүп кеткен чагыбыз.
Эшенди Кедей алдаган,
Убадасын жалмаган.
Алтын тагын алдырып,
Атакем качкан калаадан,
Атамдын аты Азимкан.
Өзүмдүн атым Райкан,
Ажырашып тентиген,
Армандуубуз муңайган.
Энемдин аты Гүлайым,
Эмгекке салды кудайым.
Ээрчишип өскөн көлөкөм,
Эрмегим Медет жубайым.
Эне-атаң ким, тегиң ким
Эми сенден сурайын
Кайрыларым Медетти,
Карышкырга жедирдим.
Кара башым кан эле
Кайырмак кулсуң дедирдим.
Каламыш ушул теңирдин,
Бир тууганым Медетти,
Бөрүгө жолдо жедирдим.
Бүтүн башым кан эле,
Бир кайырмак дедирдим,
Бүтүмү ушул теңирдин.

Кичүүсү жаш болуп, эне-атасын, элин билбей калган. Бирок көргөн жамандыктары көңүлүнөн калбаптыр, карышкыр ала качкандан беркисин унутпаптыр. Агасы Медеткан дегени, инимди карышкыр ала качып кеткен дегени эсине түшүп, ошол мен болуп жүрбөйүн деп ойлонду да Райкандан жабышып-жалынып, сурай баштады:

Айланайын тура тур,
Айтайын бир сөз уга тур.
Аталашың болбоюн
Арманыма көңүл бур?
Эстей албай элимди,
Биле албайм ата, энемди

Оюма алдым агайым,
Карышкыр жеди дегенди.
Карышкыр капыр чаңыртып,
Тиштей качкан ийнимден.
Тирилдей жаным кыйналып,
Тиши өтпөгөн киймимден.
Өтпөсө да ийнимден
Ошондон калган тагым бар.
Ошо сөзүң чын болсо,
Мен мусапыр бечара,
Медетиң чыгар чагым бар.
Карышкырдын алдынан,
Каршы чыккан эки адам.
Жетпей кууп жүргөндө,
Алдынан чыкты беш адам.
Ажыратып алышып,
Сатмак болуп базарга,
Жетелеп мени жүргөндө,
Сатып алган Таалипкан.
Кайрымдуу экен начарга
Сен болбогун жатындаш,
Мен дайынсыз жалгыз баш,
Эт жүрөгүм сүйүнүп,
Көзүмдөн агат мончок жаш.
Мен дайынсыз жүрөмүн,
Аттай туйлайт жүрөгүм.
Кабыл болот шүкүлдү,
Кадиксиз жакшы тилегим.
Райкан айтты жаш боорум,
Жатындаш Медет болбогун.
Баякыдан жакындап,
Келе жатат болжолуң.
Медетим кичүү бала эле.
Башында белги бар эле.
Тагына чыккан чачтары
Алакандай ак эле.
Тагың болсо көргөзгүн,
Медетимдин өзүсүң!
Агың болсо тааныткын,
Анык кара көзүсүң.
Ачса кудай багыңды,
Тааныйын көрүп тагыңды.
Медетканым сен болсоң
Мен садага кылайын,
Бир чымындай жанымды.
Мынакей айткан белгиң деп,
Бир боорум туушар келдиң деп,
Ала койду топусун
Иниси Медет делбиреп.
Жатындашы Райкан,
Тагын көрүп талыды.

Эс алып кайта кучактап,
Көрүшүп турат калыбы.
Көргөнүнүн баарысын
Көңүлгө салып тааныды.
Айланайын Медетим
Арылар бекен мээнетиң.
Кайта колго тийдиңби,
Качкан бакты дөөлөтүм.
Жалганбы-чынбы Медетим,
Жаныма келип турганың
Жаркыраттың маңдайды
Жатындашым жыргалым!
Аталашым ардагым,
Айрылган күндө зарладым.
Энелешим эрмегим,
Эсен аман экенсиң
Эми көрүп дегдедим.
Бир жатында тебишкен,
Биригип эмчек эмишкен,
Бир атадан туулуп,
Бу дүйнөдө келишкен.
Алты жылы ажырап,
Бүгүн зорго көрүшкөн.
Аман үчүн көрүшкөн,
Ардагым Медет наристем.
Тар курсакта тебишкен,
Талашып эмчек эмишкен.
Тагдыр жалган дүйнөдө.
Бир жатындаш келишкен,
Далай жылы жоголуп,
Бүгүнкү күндө көрүшкөн.
Тирүү үчүн көрүштүк,
Түңүлгөн Медет наристем.
Коюн колтук алышып,
Кое бербей карышып.
Кучакташып турушат,
Кубангандан талышып
Эт жүрөгү эзилип,
Ичинен муңу чечилип,
Күйүттө жүргөн шордуулар,
Көңүлү өстү жетилип.
Райкан ыйлайт эстетип,
Атабыз кайда Азимкан?
Ар кайсы жакка бириндеп,
Адашып жүргөн кайгы жан,
Ак эшен асты оңбосун,
Азапка бизди туш кылган.
Апабыз кайда Гүлайым,
Азапка салды кудайым.
Ар кимибиз тентиреп,
Ар жерден тарттык убайым.

Ардагым сени көргөндө
Алдарга шүкүр кылайын.
Мен кайырмак салганда,
Сен жүрдүң Медет арманда.
Өлүп кетсем арман жок,
Сени таап алганда.
Кор кылбасын бөлөккө
Сен элең жалгыз көлөкө.
Бүгүн колум жетишти
Бир боорум Медет бөбөккө.
Он экиге мен келдим,
Тогуз жашка сен келдиң.
Ата, энем жок, сен да жок,
Алты жылы сенделдим.
Ата, энем Азим, Гүлайым.
Бирин-бири тапкандай
Алтын балдак тактада,
Алты сабайм пахтада,
Айкалышып жатканда.
Өрөпкүдү жүрөгүм,
Орундалды тилегим.
Оюмдагы кайгыны,
Чыгардың Медет зергерим.
Ширетип аткан темирдей,
Кучакташып бөлүнбөй,
Ажырашкан алты жыл,
Бирине-бири көрүнбөй.
Жуурутуп койгон камырдай,
Жалбырттап өрттүү жалындай.
Алты жылы адашкан,
Бирине-бири табылбай.
Өзөгү бирге болгон соң,
Кантип чыдайт сагынбай,
Сагынышкан балдардын,
Өрттөнөт ичи жалындай.
Жатканы жайсыз керебет,
Ойлонгону керемет.
Олутунан чыңырып,
Керебеттен кулады
Бир чыңырып буралып.
Кейиши бар бул бейбак
Жатып калды суналып,
Амалсыз бейбак болучу,
Алты жылы ооруган.
Ардактарын көргөндө
Алы кетип солуган.
Кармай калды колунан
Араң жүргөн Гүлайым,
Амалынын жогунан.
Баш көтөрүп Гүлайым
Балдарына жабышты.

Амалсыздан айрылган,
Аман-эсен таанышты:
— Айланайын балдарым,
Азимкан болчу атаңар
Мен силерди көргөндө
Кирди кубат дарманым.
Атаңар болчу Азимкан,
Апаңар менмин Гүлайым,
Азапка салды кудайым.
Ардактарым сен үчүн,
Алты жыл тарттым убайым.
Алты жашар кезиңде,
Айрылдым эле Райым,
Эми көрдүм жүзүңдү,
Эмчекте калган Медетим.
Кагылайын балдарым,
Как талаада сен калдың.
Кайда кетти болду экен
Кайраным Азим сардарым.
Кетти эле мени башында
Кербен башы карт алып,
Кейидим балдар сен үчүн,
Көкүрөгүм дарт алып.
Күйүгүм Медет, Райкан,
Күйүгүң өттү канчалык.
Каяша берди сөзүнө,
Кайрат менен катуу сөз,
Айтып турат өзүнө.
Кандай курган катынсың,
Кармаганы жатысың.
Калп эле бизди балам деп,
Алдаганы жатысың.
Арам санаа катынсың,
Алдаганы жатысың.
Алдап-соолап, калп эле,
Кармаганы жатысың.
Сен эмес биздин энебиз,
Калп эле балам дебеңиз.
Анык болсо айтканың,
Эмчегинди эмебиз,
Чын энебиз сен болсоң,
Алтымыш эки тамырың,
Ийип кетет зыркырап.
Сүйүнгөндөн токтобой,
Сүтүң агат шыркырап.
Сен энебиз болбосоң,
Эмчегинден кан чыгар,
Кан чыккан жерден жан чыгар.
Анда бизди балам деп,
Айткан сөзүң калп чыгар.
Кадырлашкан байыңыз,

Кара сакал сарт чыгар.
Гүлайым бейбак чыңырып,
Райкандын айтканы,
Абдан жаман угулуп,
Алсырады балдарын,
Кучактай калып жыгылып,
Алты жылы адашып,
Бөлүнүшкөн балама

Ар шумдукка саласың.
Алсыратып санаама.
Апаңар менден айрылып,
Калдыңар эле талаада.
Акылыңа, эсиңе,
Аманат жаным садага.
Мынакей эмсең мамаң деп,
Бир эмес эки балам деп,
Энекеңди сыздатып,
Эзилген ичти муздатып.
Энебиз го деп ойлонуп,
Эркелешип жойлотуп,
Эки эмчегин балдары,
Эмише калды толгонуп.
Алтымыш эки тамыры
Ийип кетти зыркырап.
Ак эмчеги булактап,
Агып турат шыркырап.
Ана ошондо ишенип,
Балдары ыйлап чыркырап,
Кучакташып үчөө тең,
Ажырашпай буркурап.

Бир катын батпай жаткан керебетке үчөө батып жатышты. Гүлайым эки баласын эки жагына кучактап жатып, уктап калышты. Рапшан кандан суранып, үйүнө келди. Келсе катын айыккан, эки баланы эки жагына кучактап, жатып алган. Рапшандын жаны күйүп, кылычын сууруп алып: мен алты жылдан бери жандан кечип, тынчтан кетип, айыгар бекен деп бардык тилегимди

Гүлайым үчүн берсем, жашабагырлар айыктырышып алышып, жатып алганын карачы деп, балдарды чаап таштамак болду да, сабыр кылды. Балдар падышанын балдары болсо, мен ачуум менен чаап койсом, падыша мени тирүү койбойт. Кайта барайын да падышага айтып, же өзүн алып келейин, же башка калыс киши алып келип, үстүнөн чыгарайын деп Рапшан кайта падышага келип айтып турган жери:

— Таксыр Таалим каныбыз,
Арызыма көңүл салыңыз.
Бир жамандык иш көрүп,
Алдыңа келген чагыбыз.
Айттым эле түшүнтүп,
Өлөсөлүү зайыбымды.
Алты жылдан бер жакка
Ооруп аткан айыбым.
Барган жокмун күйөөлөп,

Колуна колум тилек.
Коюндашып бир жатып,
Колуктудай сүйө элек.
Адамда мындай жок эле,
Алгандан бери оору эле.
Алты жылдан бер жакка
Арылбаган шор эле.
Таксыр, сизден суранып,
Уруксат алдым көрмөккө.
Таксыр, чыдап тууралбайм,
Балдарыңдын ишине.
Бу кордукту тартканча
Бычак керек ичине.
Шарият урган балдарың
Экөө жатат койнунда.
Эзилишип жатышат,
Эки колу мойнунда.
Өлөсөлүү жарыбыз
Экөөнүн кылган ишине,
Оолукту биздин жаныбыз,
Ишенбесең таксыр кан,
Өзүңүз бирге барыңыз.
Өзүңүзгө увазир
Букара элдин бегибиз,
Мурунтан жок таксыр кан,
Экөөбүздүн кегибиз.
Угуп алып ушактап,
Уят кылат элиңиз.
Өзүңүз барып бир көрүп,
Уулуңа алып бериңиз.
Андай бала күткүчө,
Абдан жакшы куу башым,
Кайтадан бирди алсам да,
Катындын тилейм туубасын.
Балам капыр болгуча,
Каңгырап өтсүн бу башым.
Ыйлап турат Рапшан
Кан алдында ушинтип,
Жалган сөздү чын кылып,
Таалим канга түшүнтүп.

Таалим кан бир желдетин чакырып, ачуусу келип, акырая карады да, баргын, менин балдарым увазирдин оору катынынын койнунда жатканы ырас болсо экөөнүн тең башын алып ташта. Бирөөнүн ак никелүү өлгөнү жаткан ооруу катынына кордук көрсөткөн эмелер, кимге жакшылык кылмак эле. Өзүлөрү анын үстүнө дарыс окуган молдо болсо, шариятты бузгандыктары үчүн баштарын алып ташта деди.

Рапшан балдардын өлгөнүн угуп кетейин деп, падышанын жанында калды. Желдет барса, катындын эки эмчегин эки бала эмген бойдон уктаган, эмчектин сүтү ооздорунан чубуруп, агып жатат. Желдет бу кандай шумдук, өлгөнү жатат деген катын таза жана Рапшанга ылайык катын эмес экенин ойлоду. Бу бойдон чаап

жибербестен буларды ойготуп алып, кылычты жалмаңдатып, өмүр көрөйүн деди да ойготуп ачууланып, кылычты тап берип, балдарды коркутуп, айтып турган жери:

Шарият урган бачагар,
Шайтандан бузук санааңар.
Азыркы кылган ишиңер,
Азазилге барабар.
Бирөөнүн ак никелүү катынын,
Кучактап алып жатасың,
Билесиңби бачагар,
Ишиңердин катасын.
Бир кудайдын алдында,
Кантип жооп айтасың.
Молдосуңар экөөң тең,
Дарыс китебин окуган.
Кудай деген азамат,
Арамдыктан чочуган.
Даарат алып үлпүлдөп,
Мечитте селде, топучан,
Ыйлап турат Рапшан
Атаңардын алдында.
Башын алып сал деди,
Өзүңөрдүн дамбылда.
Билиндиби арамың,
Башыңарды аламын.
Кылычтын канын чубуртуп,
Атаңарга барамын.
Төшөгүнөн чырылдап,
Тура калды Гүлайым:
— Айланайын тура тур,
Арманым өткөн убайым.
Бу экөө менин балдарым,
Азимкан болчу алганым.
Алты жылдан бер жакка
Ал үчүн ооруп зарладым.
Балдарым тирүү табылып,
Ичимден чыкты арманым.
Айланайын желдетим.
Айбатыңа карасам
Ак жолборстой келбетиң.
Андай жорук ойлонбо,
Төгүлүп кайта табылды,
Райкан, Медет берметим.
Кермесинде жатканда,
Кырк кербен келген шарақтап,
Кыйноочу бейбак өзүмдү,
Алып кеткен карақтап.
Чыңыртып төөгө жүктөгөн,
Кербен башы Рапшан.
Арманым көп ичимде,
Адилдик менен сөз уксаң.

Азимкан, Медет, Райкан
Үчөө тең калган талаада.
Бүгүн зорго көрүндүм,
Мына бул эки балама.
Муунумду жакшы байкасаң.
Мен болоюн садага.
Райкан турат жалынып:
— Айланайын желдетим,
Ата-энемден айрылып,
Сатылып жүрдүм мен жетим.
Эки колу боорунда,
Энем ушул Гүлайым.
Жатындашым Медеткан,
Жанымда турат жубайым.
Өзүмдүн атым Райкан,
Атамдын аты Азимкан,
Ар кимибиз ар жакка
Ажырашкан шордуу жан.
Көрбөгөн кордук калган жок,
Биз шордуудан абдан.
Энем менен инимди,
Бүгүн көрдүм жаңыдан.
Туулбасам да туулгандай
Айдап бар Таалим атама.
Алты жыл көрбөй тентиреп,
Кошулдум бүгүн апама.
Сенин энең эмес деп,
Каракчыга ээлетип,
Кайта да салба капага.
Менин да атам кан болчу,
Кырк желдетиң шарактап,
Ак эшенге алдатып,
Ан үчүн качкан сыймык, бак.
Ал каракчы Кедейдин,
Колунда калган алтын так.
Казынаны элине,
Бөлүп берген табактап.
Менин атам Азимден
Элдин баарын жадатмак.
Качып чыккан ошондо,
Ата-энемди шор каптап.
Качып чыккан бурулуп,
Кара тер агып чубуруп,
Токтой албай күнү-түн,
Тоо, суу, ташка урунуп,
Эки айлык элден ыраактап,
Ээн талаада жатканда,
Үстүнөн чыккан кырк акмак.
Алып кеткен болучу,
Апакемди карактап.
Ар кимибиз ар жакка,

Тентип кеттик тозулуп,
Мына бүгүн жаңыдан
Баш кошуштук кошулуп.
Райым кылсаң жан ага
Айдап бар бизди каныңа.
Биз дагы кошо баралык,
Апабыздын жанына.

Аңгыча таң атып, күн чыга жаздап калды. Желдет булардын баштарын чаап таштасам болбос, андан көрө буларды падышанын алдына айдап барайын деп, айдап падышанын алдына барды. Барса Рапшан увазир, кандын жанында олтурат. Гүлайым эки баласын колунан кармап буркурап ыйлап турду. Падыша Гүлайымга эдем ыйлайсың, айт сөзүңдү деди. Гүлайым: «Таксыр падышам, мен да сиздей падышанын зайыбы элем, кудайдын жазуусу ушундай экен, каным, так, таажыдан ажырап өзү өлүмгө буйруган эле. Ошондо кол кармашып качып чыктык. Эки ай ичинде Кермисин деген жерге келип, ачка алсыздыктан жатып калды. Ошол учурда кырк кербен келди. Мен балдарга каныр садагалар болсо бергиле деп сурадым. Сурасам эч тамагы жок экен. Ботосу өлүп, желини ооруп, келе жаткан бир төөсүн саап ал деди. Саап сүттү ичер менен өзөгүбүзгө түшүп кетип, жатып калыптырбыз. Мени кербендер төөгө жүктөп алып кете бериптир. Балдарым атасы менен ошо талаада калган. Мына бүгүн табышып отурабыз деди — Гүлайым. «Кандай болуп табыштыңар? — деди Таалипкан. «Таксыр, мен оору элем, оорум күйүттүн оорусу болучу. Балдар барып окуптур. Мен балдардын келгенин билбеймин, таксыр. Бир убакта эс ала баштадым. Булбулдун үнүндөй, муунумду эриткен эки үн чыгат. Көзүмдү ачсам ушул балдар окуп жатышыптыр. Бир аздан кийин жаным сүйүнүп, көңүлүм ачылып, баш көтөрүп олтурдум. Олтурсам эки бала ойноп олтурушуп, сен кулсуң, сени кайырмакка кан сатып алган. Сени да жети кишиден жети дилдеге сатып алган деп уруша кетишти. Улуу уулум Райкан билет экен, атам Азимкан, энем Гүлайым, иним Медеткан эле. Эми кайырмакка сатылдым, Медетимди карышкыр жеп кетти деди. Кичүү балам үч жашар кезинде калган. Бу балам Райканды кучактай калып, мени карышкыр ала качып баратканда жети киши ажыратып алып келип, падышага саткан деди. Тирүү көрөмүн деген оюмда жок эле. Таксыр, балдарым кучакташып ыйлаганда, чыңырып барып, мен да кучактап калдым. Оорум эле балдарым болчу. Балдарды таанып, дарттан айыгып, уктап калсак, желдет барып чаап саламын, болбосо падышага айдап барамын деп айдап келди — деди Гүлайым.

Падыша Гүлайымдан: «Сени алып келген кербендерден ушул убакта барбы? Эгер болсо тааныйсыңбы? - деди. Гүлайым: «Тааныймын — деди да, Рапшанды көрсөттү.

Рапшандын сакалы сербейип, өңү саргайып, шашып калды. Падыша: «Бул аялга кайдан жолуктуң? - деди Рапшанга «Базардан сатып алгамын, таксыр — деди. «Рапшан туура айтабы? — деди Таалипкан Гүлайымга. «Таксыр, Рапшандан коркомун, себеби сиздин увазириңиз болсо кантип айтамын? Биз ар жерде сатылып, тентип төөгө жүктөлүп жүрсөк, мага айтуу кыйын. Эгер сиз адилеттик кылсаңыз мен айтар элем,- деди Гүлайым. Коркпой эле айтыңыз — деди падыша. Гүлайым башынан өткөндөрүнүн баарын айтты. Падыша ушу бечаранын сөзү распы, Рапшан? — деди. «Жок, таксыр, базардан сатып алгамын — деди Рапшан. «Жалган айтпаңыз, мен төөнү сааганда чараны сиз тосуп турбадыңызбы»

— деди Гүлайым. Рапшан тана баштады. Таалипкан ошондо: «Мындан башка кербендерден барбы? Эгер болсо билесиңби? — деди Гүлайымга. Бирөө бар. Атын билбеймин, мантуучу, кез-кезде көрүшүп, мени менен амандашып калат — деди. Ошону табасыңбы?» Табамын, таксыр. Мага киши кошсоңуз таап келемин. Бирок Рапшанга көрсөтпөй сурасаңыз калыстыгын айтар деп ойлоймун — деди Гүлайым.

Падыша Рапшанды каматып койду. Гүлайымга киши кошуп берип, мантуучуну айдап келди. Кан сураакка алды: «Атың ким?». Коркуп калтырап жатып, атым Жоробек, мындан беш алты жыл мурда Мисирге соода кылып барып, бир канча кербендер кармалып калды. Биз качып чыктык дээр менен падыша сөзүн бөлүп, Рапшан кербен башы болуп келе жатканыңарда жолдон катын алып келдиңер беле? — деди. «Кермесинде эки балалуу эрди-катынга жолуктук. Катыны эпсиз сулуу киши экен. Баарысынын да былк этерге шайлары жок мусапыр адамдар эле. Мусапыр адамдар экен десек болбостон катынын Рапшан алып келген» — деди Жоробек. «Ошо катынды эми көрсөң тааныр белең? — деди Таалипкан. «Тааныймын, андан кийин да бир-эки жерден көрдүм — деди Жоробек. Желдет катынды чакырып киргизди. Гүлайым кирер менен эле Жоробек: «Тааныймын таксыр. Рапшан алып келген катын ушу болучу — деди. Рапшанды алдырып келди. Жоробекти, катынды, Рапшанды Таалипкан беттештиргенде Гүлайымдын сөзү чын чыкты. Рапшанды орго салдырды. Жоробек кутулуп, өз ишине кетти. Чындыгын айтканы үчүн Гүлайымды эки баласы менен Таалипкан өзүнүн колуна алып турду. Ар кайсы падышалардан, башка элдерден келген абийирдүү коноктордун колдоруна суу куйдургандан башка эч иш кылдырбайт. Балдары колунда, көңүлдөрү ачык. Гүлайым балдарын тирүү көрүп, баш кошконуна кубанат. Бирок Азимкандын же өлгөнүн, же тирүүсүн билсем деп ойлогондон башка капасы жок жүрө берди.

Эми Азимкандан кабар алалык. Азимкан баякы увазир тапшырган байдын чөбүн чаап, эгинин оруп, малын багып, жумушту жакшы иштегени үчүн жакшы көрүнүп, ишенчиликтүү бүлөсү катарында болуп кетти. Качып келбедим беле жана Азимканмын десем бирөө бу кандай эме деп айтпасын деп атын Качкынбай коюп алган. Бир күнү байдын ат байлаган сарайында кайгылуу үн чыгат. Кожоюну тыңшап туруп, артынан сарайдан шыкаалады. Качкынбай ый аралаш ырдап отурганын көрдү:

Карып башым кан эле,
Каралдым эки бала эле,
Кадырлашым Гүлайым,
Акыл болгон жар эле.
Бир убакта мен кургур,
Каны болдум Хиванын.
Кандыгы менен курусун,
Каарына калдым кыйланын.
Тагыңды үч күн бер десе,
Эшендин көөнүн сыйладым.
Ээн талаада буркурап,
Көзүмдүн жашы дыркырап,
Эки балам чыркырап,
Өрттөнбөй сөөгүм зыркырап,
Кермесинде ыйладым,
Акыреттик Гүлайым,
Алганым кайда болду экен?
Райкан менен Медеткан,
Багым кайда болду экен?
Баарысынан айрылган
Байкуш башым шордо экен.
Карып болдум кан элем,
Кандай күнү мен шордуу,
Кайгыга туулган жан элем.

Эгин айдап, чөп чаап,
Кайтарарым мал белең,
Каралды уруп жумшадым,
Кайгы зарын тыңшадым.
Кан болуп турган күнүмдө
Калбаптыр менин ынсабым.
Кайта барып жатамын,
Ошо күндүн касабын.
Жалчыны тилдеп жумшадым,
Жанына батып иштеген,
Жабдырын далай тыңшадым.
Падышамын деп жүрүп,
Башыма жетти кылганым.
Билбепмин элдин убалын,
Мынчалык кудай урарын.
Малайымдын ордуна,
Малчы болгон убагым.
Отту жагып отунун
Алчуу болгон убагым.
Өткөн күнкү заманым,
Эске түшкөн убагым.
Башыма түштү баштагым,
Бала кезеги жаш чагым,
Жалган дүйнө курусун,
Бутум таза аксадым.
Жан тынбай иштеп чечинип,
Жайында терге эзилип,
Чөп чабамын, мал багып,
Чоккойго бутум кесилип.
Ойнолор күнүм бар бекен,
Күнөйүм болсо кечилип.
Сарайда жатам зарланып,
Жакамды бекем карманып.
Минтип тирүү жүргөнчө,
Өлгүм келет арданып.
Кыялбаймын жанымды,
Кетирди санаа алымды.
Акысы күйүп кеткенсип,
Жакшылап бак дейт малымды.
Суусаса малын сугардым,
Жумшаса сөзүн угамын,
Кызыл жүзүм саргайып,
Кызмат менен кубардың.
Ажал жетип өлгөнчө,
Азап менен кууарармын.
Бир сураган киши жок,
Ким элең деп сырымды.
Угулбады эч адам,
Убайым, муңдуу чынымды.
Чынар да болсо кайран баш,
Чырпыгы куурап жыгылды.

Тамагына алданам,
Кышында тамда мал багам.
Эч. адам билбейт сырымды,
Ичимден сыздап зарланам.
Малай болдум акы албайм,
Акы бер дешке баталбайм.
Балдарымды эстесем,
Түнкүсүн тынчып жатталбайм.
Аттанса атын токуймун,
Бошонсом намаз окуймун.
Акымды бергин деп айтсам,
Өлтүрөт деп чочуймун.
Малайдын баркын бай билбейт,
 Байбичеси көп тилдейт.
Каяша айтсам сөзүнө,
Качкынбай кулум көптүң дейт.
Өрттөнүп сөөгүм чок болот,
Жалындап ичим от болот.
Жалдырап жаман тил уккан,
Жалчылык качан жок болот,
Арылбас болду азап-шор,
Адамда болбос менден кор.
Бактысы жок эгемин,
Башыма түшкөн мээнет зор.
Малын багып бир байдын,
Сарайында жатамын.
Жаным тирүү болсо да,
Санаа тартып капамын.
Мал баксам да мейли эле,
Баламдын бири табылса.
Максатыма жетермин
Башыман шорум арылса.
Кайгырса муңду ким угат,
Айтпасам ичим думугат.
Айтканымдын белгиси
Ичимден кайнап буу чыгат.

Качкынбай ыйлап, зарланып кайта кайрат кылды. Кудайдын жазуусу эмеспи. Мен ыйлай берсем башымды жөлөп, кайрат айтар кишим барбы? Өзүм-өзүм кайрат берейин да байдын кызматын жакшылап кара санабай ак дилим менен иштей берсем бай билер, акы бербеген менен кардымды ачтырган, кийимди тоздурган жок. Дагы колумдан келишинче күчүмдү аябай кызматын кыла берейин деп Качкынбай жатып калды. Бай тыңшап угуп, шыкаалап көрүп Качкынбайдын кайгы-зарына өзү жашыды да, бул тегин киши эмес экен го, муну жакшылап күтөйүн, минтип малайлык менен асырабайын деген ойго келди. Таң атты. Эртең менен бай намаз окуп болгондон кийин сарайына келди. Качкынбайды жүргүн деп ээрчитип үйүнө алып келип асыл баа кийим берди. Жакшылап конок кылып сыр сурады.

«Мен Хийванын каны элем, атым Качкынбай эмес, Азимкан эле. Бир каргаша болуп кандыктан ажырап калдым. Өзүмдү дарга тарттырганы жатканда өлүмдөн качып чыгып, качкын болдум. Ошондуктан атымды Качкынбай деп жүрөмүн — деди Азимкан. Мынчалык урмат кылдыңыз, бай, менин сизден сурарым: ушу

Кундуз-Жылдыздын падышасынын жүзүн көрүп, даам татышып, бир сүйлөшсөм деген оюм бар — деди Азимкан.

Бай жакшы болот, менин бир жакшы санаалаш увазим бар, тапшырайын деди. Бай канга ылайыктуу кийим, чай, дасторкон камдады. Бай увазирге сүйлөшүп, Азимканды кошуп берди.

Увазир Азимканды ээрчитип, кандын алдына барды. Увазир кандын үстүнө барып, таксыр сизге бир адам кийим, чай, дасторкон камдап келиптир, сиз менен азыраак сүйлөшүүгө уруксат болобу деп суранып турат деди.

Конокту үйгө киргизгин, мен өзүм барамын деди кан. Увазир Азимканды конок үйгө киргизди. Бир аздан кийин Таалипкан келди. Азимкан салам айтып көрүшүп, сүйлөшүп олтурушту. Бир кезде чүмбөт салынган бир катын, бир кумган, бир чылапчын алып колго суу куйганы келди. Азимкан колун жууй берип, чылапчын толуп кетти. Азимкан колун ошондо тартып алды. Тамак жеп болушту. Болгондон кийин: «Сиз бир кумган суу түгөнгүчө кол жуундуңуз го — деди Таалипкан. «Таксыр, эгер уксаңыз мен сизге сырымды айтайын. Бир кезде мен да сиздей падыша элем. Ак эшен деген эшенибиз так, таажымды, бир куу Кедейге үч эле күндө өлөт, тагыңды бере тургун, үч күн болсо да өмүр сүрүп калсын деп алып берди, ал куу үч күндүн ичинде казынанын баарын элге чачып, элди айлантып алды. Өзүмдү өлүмгө кармады. Өлүмдөн катыным жана эки балам болуп качып чыктык. Кермисиндин талаасында ачкадан өлгөнү жатканыбызда кырк кербен келди да зайыбымды тартып кетишкен. Бир баламды карышкыр ала качкан, бир баламды начарлыгымдан сууга түшүрүп жибердим, өзүм сенделип бир байдын колунда жети жылдан бери малайлык кылып турдум. Бай аз күндөн бери малайлыктай бошотуп, жакшылап кийим кийгизди. Мен сизге саламдашып, алы-дартымды айтууга келдим. Таксыр, жанагы суу куйган аялдын колундагы шакек менин аялымдын шакеги эле. Беш миң сомдук алтын менен бүткөн шакек эле, ошону көрүп, эсим ооп кеткен экен, таксыр — деди Азимкан. «Чакыр жанагы катынды» — деди. Катын келер менен: «Ач чүмбөтүңдү мынабу кишини тааныйсыңбы?» — деди. Чүмбөтүн ачары менен Гүлайым менен Азимкан экөө эки жактан чыңырып кучакташып калышты. «Балдарды чакыр» — деди. Балдар келер менен: «Тааныйсыңарбы мына бу кишини?» — деди Таалипкан. «Тааныбайбыз» — деди балдар.

Атаңар Азимкан болуп жүрбөсүн дээр менен балдарын көрүп сүйүнүчүнө чыдабай эси ооп чалкасынан кетти. Гүлайым башын жөлөп олтуруп, эс алдырды. Таалипкан аң-таң калды. Төртөөнүн кошулушкандагы сүйүнүчтүү муңун көрүп олтурду да, мунун балдары барлыгынан табышып атат. Менин балам жок, өлсөм артымда каларым жок. Эгер башыма жаман күн түшсө, мен ким менен көрүшүп, ким менен ыйлашам деп, каңырыгы түтөп жашып кетти. Бирөөнүн балдары болсо да, балдарым деп үйүр алышып калдым эле. Азимканды колумдан чыгарбай увазир кылып, балдардын караанын көрө жүрөйүн деп, Таалипкан Азимканды увазирликке алды. Гүлайымды карактап алып келген Рапшанды калкынын баарысын чакырып алып: «Кимде-ким ууру, каракчылык кылса, калкка тынчсыз болсо, ушул Рапшандай болсун» — деп жар чакыртып туруп, Рапшанды даргага тарттырды.

АЙРЫМ СӨЗДӨРГӨ КЫСКАЧА ТҮШҮНДҮРМӨ.

Алкаңыз	— алкыш, мактоо.
Акын	— адамдын акысы деген маанисинде.
Арапчы	— алдамчы, калпычы, зулум.
Арчы	— айрандан бышып алынган май.
Аптиек	— курандын жетинчи — акыркы бөлүгү, мурдагы заманда эски мектептерде окуу, жазууга үйрөтүүчү окуу куралы катарында колдонулган китеп.

Байралып	— бир жерге очок орун алып туруп калуу.
Буратур (диал)	— бараткан же бара бер.
Дарс	— сабак.
Дарыс молдону	— сабак берүүчү молдону.
Датчыларга	— арыздануучу.
Жаннаттан	— күрөң сары түстөгү кымбат терилүү аң жана ошол аңдын териси.
Жедигер дуба	— курандагы дубанын бир түрү.
Загырга	— жүгөрүнүн уну.
Иллалда	— келме келтирүү. Кудайга сыйынуу. Кудай деген мааниде.
Казы, мупту, сарбаз	— бийлик ээлери, сот, милийса.
Кол кармашкан кеперлер	— кол кармашкан суукчандар деген мааниде.
Кополдору качышып	— начарлары качышып.
Көбөсүн	— ичиктин четин, жээгин деген мааниде.
Касамга	— каргышка каласын деген мааниде.
Келем шарып тумарчан	— куран, диндин ыйык касиеттүү сөзү.
Кызырын	— кубаныч, жакшылык жышаан.
Кусул даарат	— дин. Денени бүт жууп, толук даарат алуу ырымы.
Нөкур	— жардамчы
Нөкөр.	— жолдош, чоро.
Нолук	— ноолу, короо, коргой.
Орою	— өңү, өңү бузулуп.
Таберик	— жаңылык.
Танапты	— өлчөм. (Аянт өлчөмү).
Тессиз түзөткөн	— такыр кылып жалмалап түзөткөн деген мааниде.
Хыйва	— шаардын аты. (Өзбекстандагы).
Чамбылга	— жердин аты.
Чаар китеп	— диндик китеп, арабча жазылган, мурда мечиттерде окулуучу. (Төрт китеп).
Чаляр	— олуя.
Эмчи, кожо, чечекчи	— дуба окуп эмдеп, кожолук кылуу.
Эрезеге	— бойго жетүү, чок адамдарга теңелүү.

КЕДЕЙКАН

(үзүндү)

Айтуучу **Асылбек Эшманбетов**. Нотага түшүргөн **Камчыбек Дүйшалиев**. Запись пластинкадан («Антологиядан») алынды. Китепке дастандын обону кыскартылып берилди.

Азимкандын Гүлайым деген сулуу зайыбы, Райкан, Медеткан деген эки уулу болгон. Бирөө үчтө, бирөө алтыда. Гүлайым күнүгө бир маал Азимканга жолугуп кетчү. Ал күнү жолукпай калган. Кечке маал, Гүлайым «капырай, Азимкан бүгүн эмне үчүн кечигип калды, күндө эрте эле келчү эле. Алда кандай бир укмуш менен кырсык болдубу, же капа болуп калдыбы?» деген ой менен, бир баласын көтөрүп, бир баласын колуна жетелеп көчөдө карап турса, Азимкан жанакыдай (жарадар — ред.) ахвал менен келатат. Азимканды көрө коюп чочуй кетип «буга эмне болуп калды?» деген ой менен Гүлайымдын айтып турган жери:

Азимкан, саган оо не болду
Акылың кайда оо жоголду?

О кан Азимкан, оо не болду
Кадырың кайда оо жоголду?
Күнүгө келген оо чагыңды
Эстечи баатыр оо жарыңды?
Кадырың жүрчү оо бетинде
Бууданым Азим оо көз башым
Алиги падышалык өкүмгө ээ,
Бүгүн сени оо байкасам,
Башыңда дөөлөт багың жок.
Айтып кел Азим, оо айтып бер
Алдыңа минген оо тагың жок.
Оозуңду ачып оо айта кор
Абалкыдай оо чагың жок
Сенин ийниндеги чениң жок
Сени ыйзат кылган элиң жок.
Артыңан бир маал оо барбасам,
Ал сурап келер оо элиң жок
Күнүгө бир маал оо барчу элем,
Өзүңдөн кабар оо алчу элем.
Артыңдан бир маал оо барчу элем,
О күнүгө алыңдан кабар алчу элем.
Ушу бүгүн оо барбадым,
О канымды санап зарладым.
Ким кийди алтын оо чебиңди,
Бүгүн ким билди сенин оо элиңди.
Айтып кел Азим, айтып кел,
Ким тапты Азим, ээ эбиңди?
Ким кийди алтын оо таажыңды,
Ким кыйды алтын оо жаныңды?
Айтып бер Азим, айтып бер,
Ким азапка салган ээ жаныңды?
Сүйлөтчү кызыл оо тилиңди,
Чыгарчы муңдуу оо үнүңдү?

ЭРКИН РЕЧИТАТИВ МЕНЕН ТЕЗ ЫРДАЛАТ

(комуздун коштоосунда)

А - зим-кан, са- ган о

не бол - дуң

А - кы - лың кай - да о

жо - гол - ду

О кан А - зим - кан о

не бол - ду

Ка - ды - рың кай - да о

жо - гол - ду

Кү - нү - гө кел - ген о

ча - гың - ды

Ан - да эс - те - чи А - зим

жа - рың - ды

Кы - ды - рың жүр - чү

бе - тиң - де

Буу - да - ным А - зим

көз ба - шым

А - ли - ги па - ды - ша - лык ээ

ө - күм - гө ээ

Эскертүү: Скрипкалык ачыктын астындагы 8 деген цифра нотадагы обон жазылганга караганда бир октава төмөн ырдалат дегенди билдирет.